

T.C. SANAYİ VE
TEKNOLOJİ BAKANLIĞI

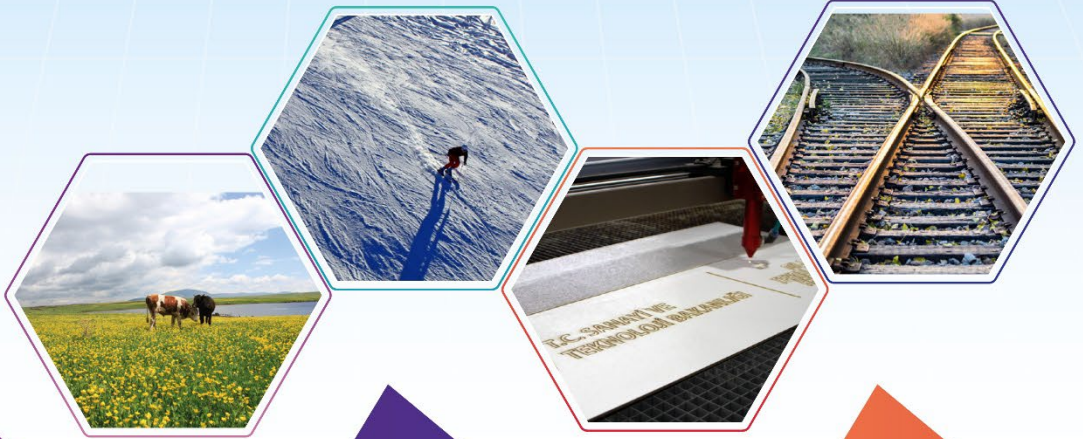

TRA2 DÜZEY-2 BÖLGESİ BÖLGE PLANI

2024-2028

KIRSALDAN
KALKINMA

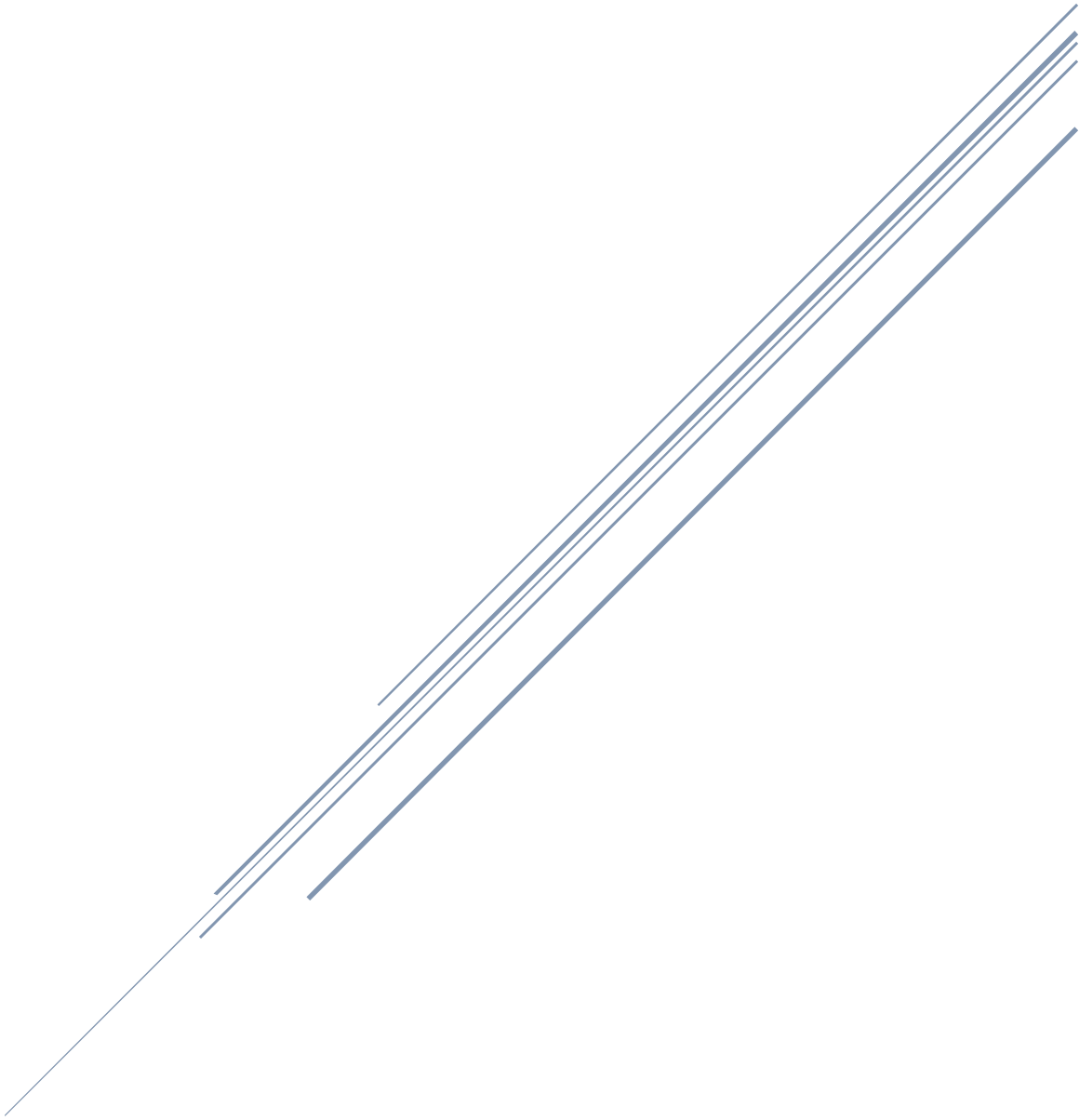

TURİZMDE
MARKALAŞMA

KATMA
DEĞERLİ
ÜRETİM

LOJİSTİK
KAVŞAK

TRA2 BÖLGESİ
2024-2028 BÖLGE PLANI
STRATEJİK ÖNCELİKLER, HEDEFLER
VE TEDBİRLER

İÇİNDEKİLER

1. YÖNETİCİ ÖZETİ.....	1
2. PLAN HAZIRLIK SÜRECİ	5
3. ULUSLARARASI GELİŞMELER VE BÖLGEYE ETKİLERİ.....	6
4. BÖLGEYE GENEL BAKIŞ	9
4.1. SOSYAL YAPI.....	10
4.2. EKONOMİK YAPI.....	15
4.3. SANAYİ SEKTÖRÜ VE AR-GE.....	16
4.4. ENERJİ.....	18
4.5. TARIM	19
4.6. ULAŞTIRMA.....	21
4.7.HABERLEŞME	22
4.8. DIŞ TİCARET VE LOJİSTİK	23
4.9. BANKACILIK VE FİNANS	24
4.10. TURİZM.....	25
4.11. ÇEVRE.....	26
5. VİZYON.....	29
6. STRATEJİK ÖNCELİKLER VE TEDBİRLER.....	30
STRATEJİK ÖNCELİK 1: TURİZM DESTİNASYONLARININ GELİŞTİRİLMESİ VE MARKALAŞTIRILMASI	30
Hedef 1.1: Turizm Sektörünün Beşeri Sermaye ve Kurumsal Kapasitesi Geliştirilecektir.....	31
Hedef 1.2: Turistik Tesislerde Sunulan Hizmet Kalitesi Artırılacaktır.	33
Hedef 1.3: Turizm Destinasyonlarının Altyapısı Geliştirilecektir.....	35
Hedef 1.4: Turizmin Tüm Yıla Yayılması ve Turizm Çeşitliliğinin Artırılması Sağlanacaktır. ...	37
STRATEJİK ÖNCELİK 2: KIRSAL ALTYAPININ VE EKONOMİNİN GELİŞTİRİLMESİ	39
Hedef 2.1: Beşeri Sermaye ve Kurumsal Kapasite Geliştirilecektir.....	40
Hedef 2.2: Kırsalda Örgütlenme ve İş Birliği Artırılacaktır.....	41
Hedef 2.3: Tarımsal Altyapı İyileştirilecektir.....	42
Hedef 2.4: Yöresel ve Tarımsal Ürünlerde Katma Değer Artırılacaktır.	43
Hedef 2.5: Kırsalda Yaşam Kalitesi Artırılacaktır.	46
Hedef 2.6: Kırsalda Çevre Kirliliği Azaltılacaktır.....	48
STRATEJİK ÖNCELİK 3: İMALAT SANAYİNİN GELİŞTİRİLMESİ	49
Hedef 3.1: Beşeri Sermaye ve Kurumsal Kapasite Geliştirilecektir.....	50
Hedef 3.2: Bölgesel Üretim Altyapısı Geliştirilecektir.	52
Hedef 3.3: Bölge'deki İşletmelerin Sayısı ve Rekabet Edebilirlikleri Artırılacaktır.....	54
Hedef 3.4: Bölge'de Üretilen Sanayi Ürünlerinin Katma Değeri Artırılacaktır.....	55
STRATEJİK ÖNCELİK 4: KENTSEL ALTYAPI VE HİZMETLERİN İYİLEŞTİRİLMESİ.....	58

Hedef 4.1: Kentlerde Sosyal Yaşam Güçlendirilecektir.....	59
Hedef 4.2: Kentsel Altyapı ve Sosyal Donatı Alanları Geliştirilecektir.....	61
Hedef 4.3: Yerleşim Yerlerinde Çevre Kirliliği Azaltılacaktır.	63
STRATEJİK ÖNCELİK 5: DOĞAL KAYNAKLARIN KORUMA VE KULLANIM DENGESİNİN SAĞLANMASI.....	64
Hedef 5.1: Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Kullanımı Artırılacaktır.....	65
Hedef 5.2: Yaşam Alanlarında ve İşyerlerinde Enerji Verimliliği Sağlanacaktır.	67
Hedef 5.3: Doğal Afetler ve İklim Değişikliğine Direnç Artırılacak, Biyoçeşitlilik ve Doğal Kaynaklar Korunacaktır.	68
STRATEJİK ÖNCELİK 6: LOJİSTİK ALTYAPISININ VE DIŞ TİCARETİN GELİŞTİRİLMESİ	71
Hedef 6.1: Lojistik Altyapısı İyileştirilecektir.....	72
Hedef 6.2: Bölge'nin Erişilebilirliği Artırılacaktır.	73
Hedef 6.3: Dış Ticaret Faaliyetleri Artırılacaktır.	74
7. MEKÂNSAL GELİŞME	76
8. BÖLGE PLANI HEDEFLERİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİ İLE İLİŞKİSİ.....	80
9. PLANIN İZLENMESİ	91
10. KAYNAKÇA	100
EK-1: ÖRNEK YATIRIM FIRSATI VE PROJE FİKRİ KÜNYELERİ	103
EK-2: ÖRNEK PROGRAM FİKRİ KÜNYESİ.....	142

ŞEKİLLER:

Şekil 1. TRA2 Bölgesi 2024-2028 Bölge Planı Stratejik Öncelikleri ve Hedefleri	4
Şekil 2. TRA2 Bölgesi'nde İlçe Bazlı Potansiyel Ekonomik Gelişme Alanları	77
Şekil 3. TRA2 Bölgesel Gelişme Şeması.....	79

TABLolar:

Tablo 1. TRA2 Bölgesi'ndeki OSB'lerin Mevcut Altyapı Durumu.....	17
Tablo 2. TRA2 Bölgesi'nin Hayvan Varlığı (Baş), 2022.....	20
Tablo 3. TRA2 Bölgesi'nde Arıcılık.....	21
Tablo 4. Sektörlere Göre Kullanılan Kredi Tutarı (Bin TL) ve Bölge'deki Oranları(Yüzde).....	24

1. YÖNETİCİ ÖZETİ

TRA2 Düzey-2 Bölgesi'nde faaliyet gösteren Serhat Kalkınma Ajansı, sorumluluk alanında bulunan Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars illerinde ulusal düzeyde üretilen politika, plan ve stratejiler ile yerel düzeyde yürütülecek faaliyetler arasındaki ilişkiyi belirlemek; yerel kurum ve kuruluşlar arasında iş birliği ve koordinasyonu güçlendirmek; kamu, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları (STK) arasındaki iş birliğini geliştirmek; bölgesel gelişmeyi hızlandırmak; sürdürülebilirliği temin etmek; kaynakların yerinde ve etkin kullanımını sağlamak ve bölgesel program ve projelere temel oluşturmak amacıyla paydaşları ile birlikte TRA2 Bölgesi 2024-2028 Bölge Planı'nı hazırlamıştır.

Ajans, gerçekleştirdiği çalıştaylar ve anketler ile özel sektör işletmeleri, resmi kurumlar ve sivil toplum kuruluşlarına yaptığı ziyaretler doğrultusunda hayata geçirdiği çalışmaları ve Bölge Planı'nı tüm Bölge'nin sahiplenmesini sağlama gayreti içinde olmuştur. Plan hazırlık sürecinde ortak akıl çerçevesinde hareket edilmesine azami düzeyde özen gösterilmiş; Bölge'nin ihtiyaçları, sorunları ve potansiyeli bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Plan hazırlanırken On İkinci Kalkınma Planı, 2024-2028 Dönemi Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi(BGUS), Türkiye Turizm Stratejisi, Ulusal İstihdam Stratejisi ve Eylem Planı, Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi, Doğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma Programı, TRA2 Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı gibi üst ölçekli planlar ile Türkiye'de Kentsel ve Kırsal Yerleşim Sistemleri Araştırma Projesi (YER-SİS) ve İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE) gibi önemli çalışmalar referans alınmıştır. Bahsi geçen saha çalışmaları ve masa başı araştırmalarıyla Bölge'nin genel görünümünü ortaya koyan mevcut durum analizi hazırlanmıştır.

Plan'ın eki olan mevcut durum analizinde eğitim, sağlık, göç, yoksulluk, istihdam gibi sosyal yapıya ilişkin göstergelerin yanında, sanayi, ticaret, turizm, tarım gibi Bölge'deki hâkim sektörlerin hâlihazırdaki durumu da analiz edilmiştir. Yapılan analizlerde bir önceki plan dönemi olan 2014-2023 yılı performans göstergelerinin gerçekleşme durumu, plan döneminde ortaya koyulan gelişme eksenleri, öneriler ve tedbirler ele alınarak bunların mevcut ihtiyaçları ve beklentileri karşılama durumu da detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Bu analizlere dayanarak TRA2 Bölgesi'nin sosyal ve ekonomik görünümünü ortaya koyan, güçlü ve zayıf yönlerini tespit eden, karşılaşılabilecek muhtemel fırsat ve tehditleri gün yüzüne çıkaran tespitler paydaşlarla birlikte oluşturulmuştur.

2014-2023 TRA2 Bölge Planı sürecinde edinilen bilgi ve tecrübelerden yararlanılarak hazırlanan 2024-2028 Bölge Planı, faaliyet gösterilen illerin üst ölçekli planlar ile ülkenin ve dünyanın içinde bulunduğu şartlar dikkate alınarak Bölge'nin geleceğine yön verecek şekilde yorumlanmıştır. Bu çerçevede TRA2 Bölgesi'nin, yaşam tarzına yansıyan ve kültürel birikimini oluşturan tarım ve hayvancılık sektörlerinin yanı sıra turizm ve lojistik sektörlerinde de bölgesel, ulusal ve uluslararası rekabet edebilme potansiyeline sahip olduğu tespit edilmiştir. Plan ile Bölge'nin sosyoekonomik gelişmişlik düzeyinin artırılması ve söz konusu sektörlerde potansiyelin daha iyi değerlendirilmesi sonucunda Bölge insanının yaşam kalitesinin artırılması hedeflenmiştir.

Bu hedef çerçevesinde TRA2 2024-2028 Bölge Planı'nın vizyonu; ***“Yaşanabilir şehirleri ve markalaşmış doğal, tarihi ve kültürel değerleri ile rekabet gücü yüksek bir Serhat Bölgesi”*** olarak belirlenmiştir.

Mevcut durum analizi ışığında bu vizyona ulaşılması için gerekli stratejik öncelikler, hedefler, tedbir ve program ya da projeler oluşturulmuştur. Plan, ülkenin ve dünyanın içinde bulunduğu şartlar dikkate alınarak özellikle iklim değişikliği ve yeşil dönüşüm, güvenli gıda arzı, dijital dönüşüm ve sürdürülebilir kalkınma gibi kilit kavramlara da ayrıca odaklanmıştır. Bu doğrultuda Plan, mekâna özgü olarak hazırlanmış olup bu kapsamda yapılan mekânsal çalışmaların çıktıları göz önüne alınarak proje ve program önerileri hazırlanmıştır. Söz konusu proje ve program önerilerinin hem TRA2 Bölgesi ile diğer bölgeler arasında hem de Bölge içinde bulunan gelişmişlik farklarını minimize edebilecek nitelikte çarpan etkisi oluşturması ve tarım sektöründen turizm sektörüne; imalat sanayiinden beşeri sermayenin gelişimine kadar birçok alana katkı sunması hedeflenmiştir. Bu kapsamda aşağıda değinilen stratejik öncelikler oluşturularak bu stratejik önceliklere ulaşılması için hedef ve tedbir ile program/proje önerileri oluşturulmuştur.

Bölge, konumunun yanı sıra sahip olduğu doğal, tarihi ve kültürel değerleriyle önemli turizm potansiyeline sahiptir. Potansiyeline kıyasla sınırlı kalan turizmden elde edilen gelirin artırılması için Bölge'deki turizm paydaşları arasındaki iş birliği eksikliğinin, insan kaynağı ve kurumsal kapasitelerindeki yetersizliklerin önüne geçilmesini; turizm alanlarının ve turistik tesislerinin altyapı-üstyapı imkânları ile ürün çeşitliliğinin artırılmasını ve belirli dönemlere sıkışan turizmin 4 mevsime yayılmasını sağlayacak ***“Turizm Destinasyonlarının Geliştirilmesi ve Markalaştırılması”*** stratejik önceliği tasarlanmıştır.

TÜİK kent-kır sınıflaması 2022 verilerine göre nüfusunun yüzde 45,1'i kırsalda yaşayan TRA2 Bölgesi, Türkiye'nin en kırsal bölgelerinden birisidir. Kırsalda yaşayan halkın gelir elde edebileceği ekonomik faaliyetleri çeşitlendirmek ve bu ekonomik faaliyetlerden katma değerli ürün elde etmek; insan kaynağını ve kurumsal kapasiteyi güçlendirmek; istihdam olanaklarını artırmak; temel altyapı ve hizmet ihtiyaçlarını karşılamak ve kırsal kalkınma için önem arz eden hususlardan birisi olan örgütlenme kültürünü geliştirmek adına ***“Kırsal Altyapının ve Ekonominin Geliştirilmesi”*** stratejik önceliği tasarlanmıştır.

Sanayisi yeterince gelişmemiş ve Türkiye genelindeki sanayileşme hareketinin gerisinde kalmış olan TRA2 Bölgesi'nde, imalat sanayiinin nitelikli işgücü eksikliğinin giderilmesi; sanayi alanlarındaki altyapı eksikliklerinin tamamlanması ve yeni alanların oluşturulması; çevre dostu üretimin artırılması; imalat sanayiinde faaliyet gösteren işletmelerin kurumsallaşmalarının sağlanması; rekabet gücünün ve verimliliğin artırılması; tasarım ve ürün geliştirme yeteneklerinin geliştirilmesi suretiyle Bölge'de katma değerli üretimin ve ihracatın artırılması amacıyla ***“İmalat Sanayiinin Geliştirilmesi”*** stratejik önceliği tasarlanmıştır.

Bölge'deki göçün öncelikle kırdan şehir merkezlerine olduğu ve şehir merkezlerinde de yeterli hizmet alamayan nüfusun Bölge dışına göç ettiği tespit edilmiştir. Daha yaşanabilir şehirlerin oluşturularak göçün önüne geçilmesi için nüfus yoğunluğu fazla olan il ve ilçe merkezleri başta olmak üzere sosyal yaşamın güçlendirilmesi, temel altyapı ve hizmetlere erişilebilirliğin

artırılması ve çevre kirliliğinin azaltılması yoluyla “Kentsel Altyapı ve Hizmetlerin İyileştirilmesi” stratejik önceliği tasarlanmıştır.

Bölge'nin sahip olduğu önemli doğa alanlarının korunması ve sayısının artırılması, iklim değişikliği ve doğal afetlere karşı direncin artırılması, beşeri faaliyetler sonucunda ortaya çıkan çevre sorunlarının azaltılması ve sahip olduğu yeraltı/yerüstü kaynaklarından azami derecede faydalanılması amacıyla “Doğal Kaynakların Koruma ve Kullanım Dengesinin Sağlanması” stratejik önceliği tasarlanmıştır.

Uluslararası karayolları ve demiryolları ile önemli enerji nakil hatlarının ülkeye giriş noktasında bulunan Bölge, bu konumundan en iyi şekilde faydalanması halinde önemli bir ticaret ve lojistik merkezi olma potansiyeline haizdir. Bu potansiyeli harekete geçirmek amacıyla Bölge'deki lojistik altyapısının iyileştirilmesi, Bölge'ye erişilebilirliğin ve dış ticaret faaliyetlerinin artırılmasını sağlayacak “Lojistik Altyapısının ve Dış Ticaretin Geliştirilmesi” stratejik önceliği tasarlanmıştır.

İçerisinde barındırdığı illerin farklı iklimi, jeostratejik konumu ve sahip olduğu değerleriyle potansiyeli mekânsal bazda da değişen Bölge'nin Plan vizyonuna ve belirlenen hedeflere ulaşabilmesi için Plan kapsamında mekânsal bazda tedbirler, gelişim alanları ve ulaşım koridorları tasarlanmıştır. Bu kapsamda TRA2 Bölgesi'nde yer alan 4 il merkezi ile Doğubayazıt ve Patnos ilçeleri ticaret ve hizmet merkezi olarak öne çıkmakta olup plan döneminde bu durumun daha da gelişmesi hedeflenmektedir.

Ağrı Merkez, Iğdır Merkez ve Kars Merkez bölgesel sanayi odağı olarak ortaya çıkarken; Ağrı Diyadin, Ardahan Merkez ve Göle, Kars Merkez ile Iğdır Merkez tarıma dayalı sanayi odağı olarak belirlenmiştir. Sınır kapılarının bulunduğu ilçeler olan Posof, Çıldır, Aralık, Doğubayazıt ve aktif hale gelmesi durumunda Akyaka dış ticaretin gelişebileceği potansiyel alanlardır. Kars, Lojistik Merkezi'nin varlığıyla, Iğdır ve Doğubayazıt ise Dilucu ve Gürbulak sınır kapılarına yakınlığının verdiği avantajla lojistik hizmetinin sağlanacağı alanlar olarak kurgulanmıştır.

Ardahan Merkez, Posof ve Çıldır ilçeleri; Kars Merkez, Sarıkamış, Arpaçay, Susuz ilçeleri; Iğdır Tuzluca ilçesi; Ağrı Doğubayazıt, Taşlıçay, Diyadin ilçeleri plan dönemi için turizm gelişim alanları olarak belirlenmiştir.

Bölge içi ve bölgeler arası erişilebilirliğin artırılması için kuzey-güney (Artvin-Ardahan-Kars-Ağrı-Van) ve doğu-batı bağlantılarının (Iğdır-Kars-Erzurum-Trabzon/Rize, Doğubayazıt-Ağrı-Erzurum) karayolu ve demiryolu altyapısının oluşturulması ve geliştirilmesi hedeflenmiştir. Böylece Bölge'nin; Hopa ve Trabzon limanları, mevcut sınır kapıları ve Lojistik Merkezi vasıtasıyla iç ve dış pazarlara ulaşması hedeflenmiştir. Söz konusu bağlantıların geliştirilmesi/oluşturulması, ulaşım altyapısı ve çeşitliliğinin sağlanması Bölge'de ticaret ve üretimin canlanmasına katkıda bulunacaktır.

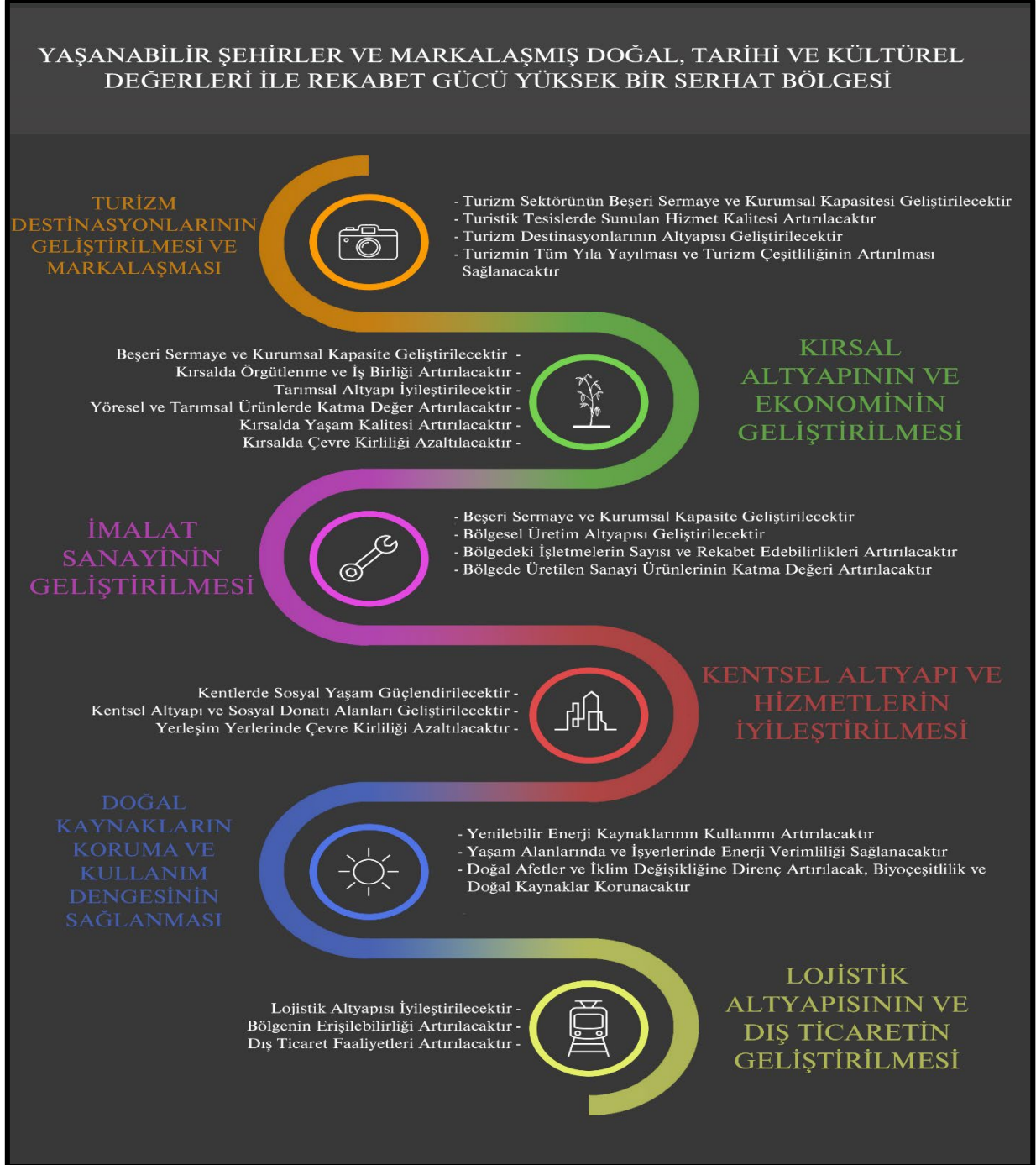
Ulaşım bağlantılarının ve ticaret hacminin geliştirilmesi, Bölge'de imalat sanayiinin gelişimine katkı sağlayacaktır. Özellikle süt ve et ürünleri olmak üzere gıda ürünleri imalatı ile tekstil ürünleri imalatının Bölge'de gelişim sağlaması öngörülmekte olup İran ve yakın çevresine

Gürbulak Sınır Kapısı üzerinden söz konusu ürünler ile maden ve madencilik ürünlerinin ihracatı, Nahçıvan (Azerbaycan)'a Dilucu Sınır Kapısı üzerinden özellikle mobilya, plastik ve yapı malzemeleri ile metal ürünleri ihracatı, Gürcistan ve Kafkasya ülkelerine ise Türkgözü ve Aktaş sınır kapıları üzerinden özellikle plastik, inşaat malzemeleri, et ve süt ürünleri ihracatının gerçekleşmesi hedeflenmektedir.

Yukarıda aktarılan çerçevede hazırlanan Bölge Planı stratejik öncelikleri ve hedefleri içeren infografik Şekil-1'de verilmiştir.

Şekil 1. TRA2 Bölgesi 2024-2028 Bölge Planı Stratejik Öncelikleri ve Hedefleri

2. PLAN HAZIRLIK SÜRECİ

2014-2023 yıllarını kapsayan Düzey-2 bölge planlarının geçerlilik sürelerinin 2023 yılında dolacak olması nedeniyle 07.06.2022 tarihli ve 31859 sayılı Resmi Gazete’de “Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi ve Bölge Planları” konulu bir genelge yayınlanmış ve ilgili strateji ile planların merkezi düzeyde Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğünün; yerel düzeyde ise Bakanlığın yönlendirmeleri çerçevesinde kalkınma ajanslarının koordinasyonunda kamu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarından tüm paydaşlarla iş birliği içerisinde hazırlanması gerektiği belirtilmiştir.

Bu doğrultuda 2024-2028 yıllarını kapsayan TRA2 Bölge Planı’nın da hazırlıklarına Serhat Kalkınma Ajansı koordinasyonunda başlanmıştır. Hazırlık süreci temel olarak; mevcut Bölge Planının değerlendirilmesi, Bölge’nin mevcut durumunun analiz edilmesi, analizlerden elde edilen sonuçlara dayanarak Bölge vizyonunun oluşturulması ve bu vizyona ulaşılması için gerekli stratejik öncelikler, hedefler, tedbir ve program ya da projelerin ortaya konulması aşamalarından oluşmaktadır.

Bölge planı hazırlıkları, 2014-2023 TRA2 Bölge Planı performans göstergeleri bazında hedeflere ulaşıp ulaşılmadığı ve hedeflere ulaşılması için yapılan çalışmaların incelenmesi ile başlamıştır. Plan hazırlık süreci hakkında paydaşların bilgilendirilmesi ve temel göstergelere dayalı oluşturulan mevcut durumun paydaşların da katkısı ile şekillenmesini sağlamak için 01-04.08.2022 tarihleri arasında her ilde birer çalıştay düzenlenmiştir. Çalıştaylarda çevre, ulaşım, inşaat ve altyapı; sanayi, ticaret, lojistik, enerji, bankacılık ve finans; eğitim ve sosyokültürel altyapı; nüfus, göç, istihdam, sosyal sermaye ve kurumsal kapasite; sağlık ve özel politika gerektiren gruplar; turizm ve tarım olmak üzere toplamda 7 odak grup oluşturularak paydaşlara yöneltilen sorular ile Bölge’nin mevcut durumuna bakışları tespit edilmiştir. Ayrıca Bölge’nin güçlü ve zayıf yönleri ile Bölge’ye yönelik tehdit ve fırsatlar tartışılmış, Bölge’nin geleceğine yönelik olarak ise öncelikli tematik alan önerileri alınmıştır. Çalıştaylara; Ağrı’da 76, Ardahan’da 59, Iğdır’da 51 ve Kars’ta 77 paydaş katılım sağlamıştır.

Bölge Planı ve mevcut durum analizi; On İkinci Kalkınma Planı, Türkiye Turizm Stratejisi, 2024-2028 Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi, Ulusal İstihdam Stratejisi ve Eylem Planı, Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi, İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, Türkiye’de Kentsel ve Kırsal Yerleşim Sistemleri, Doğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma Programı, TRA2 Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı gibi üst ölçekli planların yanı sıra akademik çalışmalar, Serhat Kalkınma Ajansı tarafından hazırlanan raporlar ve stratejiler ile Ajans destekli projeler kapsamında oluşturulan araştırma raporları ve ayrıca çeşitli kurum/kuruluşların veri tabanları ile paydaşlardan elde edilen veriler ışığında oluşturulmuştur.

Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi ve bölge planları hazırlık sürecinde ulusal ve yerel düzeydeki bölgesel gelişme politikaları arasında uyumu güçlendirmek ve kurumlarla iş birliğini tesis ederek bölgesel gelişme politikaları ile sektörel ve tematik politikaların uyum ve tamamlayıcılığını sağlamak üzere Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel

Müdürlüğü tarafından 21-23.06.2022 tarihlerinde İzmir’de düzenlenen BGUS ve Bölge Planları Hazırlık Çalıştayı’na katılım sağlanmıştır.

Mevcut durum analizi, paydaş görüşmeleri ve çalıştaylar neticesinde oluşturulan Bölge vizyonu ile bu vizyona ulaşmak için gerekli stratejik öncelikler, hedefler, tedbir, program ve projeler resmi yazılarla kurum ve kuruluşların, çevrimiçi bir anket aracılığı ile tüm Bölge halkının görüşüne sunulmuştur. Bunun yanında illerde ilgili kurumlarla değerlendirme toplantıları yapılmıştır. Bu sayede Bölge planının nihai hali katılımcı bir anlayış ile oluşturulmuştur.

3. ULUSLARARASI GELİŞMELER VE BÖLGEYE ETKİLERİ

Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra, Azerbaycan ve Ermenistan arasında 1991 yılında yaşananlar ile birlikte ulaşımın kapatılan Zengezur Koridoru, Türk dünyası ve Azerbaycan ile Türkiye arasındaki erişime engel olmuştur. Bu nedenle Kafkasya ve Orta Asya ile Türkiye arasında alternatif ulaşım bağlantıları kurabilecek birtakım yeni projeler geliştirilmeye başlanmıştır. Bunların içerisinde Bakü-Tiflis-Kars (BTK) Demiryolu Hattı Projesi, Batum-Hopa Demiryolu Projesi, Samsun-Poti Demiryolu Projesi ve Kars-Iğdır-Nahçıvan (KIN) Demiryolu Projesi gibi projeler yer almaktadır. (SERKA, 2022)

2017 yılında faaliyete geçen ve Demir İpekyolu olarak ifade edilen Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu, Azerbaycan’ın Hazar Denizi kıyısından başlayıp Bakü ve Tiflis’ten geçerek son istasyonu olan Kars’ta bitmektedir. 450 milyon dolar tutarında olan Bakü-Tiflis-Kars Demir Yolu Hattı Projesi komşu ülkeler Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye’nin birlikte planladığı ve hayata geçirdiği bir projedir. Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan Hükümetleri arasında 7 Şubat 2007 tarihinde Bakü-Tiflis-Kars Demir Yolu Projesi Hükümetlerarası Antlaşması Tiflis’te imzalanmıştır (T.C. Resmî Gazete, 2022)

Hattın Gürcistan kısmının temeli 21 Kasım 2007, Türkiye kısmının temeli ise 24 Temmuz 2008’de atılmış ve 30 Ekim 2017’de hizmete açılmıştır. Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı Projesi toplam 838 kilometre uzunluğunda olup hattın 76 kilometresi Türkiye’den, 259 kilometresi Gürcistan’dan, 504 kilometresi ise Azerbaycan’dan geçmektedir. Türkiye’den geçen 76 kilometrelik hattın tamamı Kars ve Ardahan’dan geçmektedir (Emanet, 2021)

BTK hattının önemi, navlun fiyatları ve zamandan tasarruf sağlamasıyla öne çıkmaktadır. Çin’den hareket eden tren Kazakistan-Türkmenistan üzerinden Hazar Denizi’ne ve feribotlar aracılığı ile Bakü’ye ulaşmaktadır. Bakü’den sonra Gürcistan üzerinden Türkiye’ye ve Türkiye’den de “Doğu Ekspresi”nin de bulunduğu güzergâh ile Ankara’ya, Ankara’dan ise Marmaray’a ulaşmaktadır. Tren, Marmaray sayesinde Avrupa’ya ve son olarak Londra’ya kadar yük ulaştırmaktadır. Böylece Pekin-Londra arasında güvenli ve hızlı demiryolu taşımacılığı gerçekleşmektedir. Yolculuk süresi yaklaşık 15 gün sürmekte ve denizyolu taşımacılığına göre daha hızlı, havayolu taşımacılığına göre ise yaklaşık yarı yarıya daha kârlı hale gelmektedir. 7 Kasım 2019 tarihinde Çin’in Xian kentinden çıkan ve Prag’a giden Chang’an Treni BTK hattını ve Marmaray Tüp Geçidi’ni kullanarak Avrupa kıtasına geçen ilk yük treni olmuştur. 4 Aralık 2019’da Türkiye’den Çin’in Xian kentine giden ilk ihracat treni

olma özelliğini taşıyan uluslararası yük treni ise 19 Aralık'ta Xian'a ulaşmıştır. Ayrıca BTK Demiryolu Hattı'nın yerli ve yabancı turizme açılması için de çalışmalar devam etmektedir.

Demir İpekyolu olarak ifade edilen Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı, Marmaray Hattı ile Avrupa'ya kadar yük ulaşımı gerçekleştirmektedir. Bölge'ye katma değer oluşturması için ise lojistik merkezi kurulum ihtiyacı doğmuş ve Kars Lojistik Merkezi kurulmuştur. 26 Kasım 2016 tarihinde ihalesi gerçekleştirilen ve 06 Nisan 2017 yılında yapımına başlanan Kars Lojistik Merkezi ile demiryolu bağlantısı 30 Aralık 2020 tarihinde tamamlanarak 21 Mayıs 2021 tarihinden itibaren taşıma ve trafik işlemlerine açılmıştır.

Türkiye'deki 13 lojistik merkezinden biri olan Kars Lojistik Merkezi, 19 adet demiryolu hattı ile 400 bin m² alan üzerine kurulu ve 412 bin ton taşıma kapasitesine sahiptir. Yapımı devam eden 2. etap çalışmaları bittiğinde Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı'nda kullanılan lokomotif ve vagonların bakımları da Kars Lojistik Merkezinde yapılabilecek ve yaklaşık bin kişilik ek istihdam imkânı oluşturulacaktır. 2021 yılında açıldığı günden aynı yılın sonuna kadar Kars Lojistik Merkezi'nde 366 tren ve 3.430 konteyner ile toplam 98.417 ton yükün ihracatı, 380 tren ve 8.907 konteyner ile toplam 369.479 ton yükün ise ithalatı yapılmıştır (Kars Lojistik Merkezi, 2023).

Kars Lojistik Merkezi'nin yakın gelecekte faaliyete geçecek olan Sivas-Ankara Yüksek Hızlı Tren Hattı ve planlanan Sivas-Kars Yüksek Hızlı Tren Hattı'yla bütünleşmesiyle, yurt içinde ve uluslararası düzeyde 2 milyon tonluk yük transferi yapacağı ve yıllık yaklaşık 140 milyon TL gelir sağlayacağı değerlendirilmektedir (Karaismailoğlu, 2021).

Kısa adı TANAP olan Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı projesi ise Azerbaycan'daki gaz sahalarından çıkarılan doğal gazın öncelikle Türkiye ve sonrasında Avrupa'ya transfer edilmesi için hayata geçirilen projenin Türkiye ayağını oluşturmaktadır. Azerbaycan'daki rezerv bölgesinde bulunan doğal gazın öncelikle Güney Kafkasya Boru Hattı ile Türkiye'ye ve ardından TANAP vasıtasıyla Trans-Adriyatik Boru Hattı'na (TAP) bağlanarak Avrupa'ya iletilmesi sağlanmaktadır. Bu yönüyle TANAP Türkiye ve küresel enerji piyasaları açısından çok önemli bir yere sahiptir (Kavaz, 2018).

TANAP, Türkiye-Gürcistan sınırında Ardahan ili Posof ilçesi Türkgözü köyünden başlayıp Ardahan, Kars, Erzurum, Erzincan, Bayburt, Gümüşhane, Giresun, Sivas, Yozgat, Kırşehir, Kırıkkale, Ankara, Eskişehir, Bilecik, Kütahya, Bursa, Balıkesir, Çanakkale, Tekirdağ ve Edirne olmak üzere 20 ilden geçerek Yunanistan sınırında Edirne'nin İpsala ilçesinde son bulmaktadır (Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP), 2022).

Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP), güzergâhı üzerinde yapılan ihtiyaç analizinin sonuçlarına uygun şekilde tasarlanarak uygulanan Sosyal ve Çevresel Yatırım Programları (SEIP), Doğrudan Hibe Fonlama Mekanizması ile finansman sağladığı projelerle ekonomik ve sosyal kalkınma ile doğal kaynakların korunmasını desteklemektedir. Bu kapsamda TRA2 Bölgesi'nden de projelerin desteklenmesine vesile olmuştur. (Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP), 2022).

2020 yılında Ermenistan ve Azerbaycan arasında yaşananlar neticesinde 10 Kasım 2020'de Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya arasında imzalanan mutabakat metninde yer alan 9. madde hem TRA2 Bölgesi hem de Türkiye için ayrı bir öneme haizdir. 9. maddede; "Bölge'deki tüm ekonomi ve ulaşım bağlantıları açılacaktır. Ermenistan Cumhuriyeti; insanların, araçların ve malların her iki yönde engelsiz hareketini organize etmek için Azerbaycan Cumhuriyeti'nin batı bölgeleri ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasındaki ulaşım bağlantılarının güvenliğini garanti eder." ifadelerine yer verilmektedir (Stratejik Düşünce Enstitüsü, 2020).

Mutabakat metni ile birlikte gündeme gelen Zengezur Koridoru Projesi Türkiye ve Azerbaycan arasında 15 Haziran 2021'de Azerbaycan'ın Şuşa kentinde her iki ülkenin Cumhurbaşkanı tarafından imzalanan Şuşa Beyannamesi ile resmîyet kazanmıştır. Ortak bildiriye "Taraflar, Türkiye ve Azerbaycan'ı birleştiren Azerbaycan Cumhuriyeti batı rayonları ile Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasındaki koridorun (Zengezur Koridoru) açılmasının ve söz konusu koridorun devamı olarak Nahçıvan-Kars demiryolunun inşaatının iki ülke arasındaki ulaştırma-iletişim ilişkilerinin yoğunlaştırılmasına önemli katkı sağlayacağını belirtirler" ifadelerine yer verilmektedir (T.C. Resmî Gazete, 2022).

Zengezur Koridoru veya Nahçıvan Koridoru olarak bilinen kara ve demiryolu hattının ulaşım açılması durumunda yaklaşık 40 kilometrelik uzunluğa sahip olan koridorun Azerbaycan ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasındaki doğrudan ulaşımı, dolayısıyla Azerbaycan ve Türkiye arasındaki kesintisiz bağlantıyı sağlaması beklenmektedir.

Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatı 2022 yılında bir önceki yıla göre % 6,8 oranında artarak 2,5 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. İki ülke arasındaki ticaret hacmi 2022 yılında bir önceki yıla kıyasla yaklaşık % 7,9 oranında artarak yaklaşık 3,5 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. İki kardeş ülke arasında gerçekleşen ticaret hacmi yeterli görülmemekle beraber iki ülkenin Cumhurbaşkanı'nın 2023 yılı için koymuş olduğu hedef 15 milyar dolardır. Bu hedefe ulaşabilmek için Iğdır il sınırlarından geçerek Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti üzerinden Azerbaycan'a kara ve/veya demiryolu ile ulaşım imkânı sağlayacak olan Zengezur Koridoru önemli bir potansiyele sahiptir.

1990'lı yıllarda dillendirilmeye başlayan Kars-Iğdır-Nahçıvan Demiryolu Projesi için 2018 yılında ön etüt çalışması başlamış, 2020 yılının sonunda tamamlanmış ve Şuşa Beyannamesi'nin de etkisi ile Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından 2022 Yılı Yatırım Programı'na alınmıştır. Projedeki demir yolunun 224 km uzunluğunda, çift hatlı, elektrikli ve sinyalizasyonlu olması öngörülmektedir. İkinci Karabağ Savaşı sonrasında yaşanan ve yukarıdaki paragraflarda aktarılan gelişmeler neticesinde, yapım maliyeti yaklaşık 1,2 milyar dolar olan projenin 2025 yılında tamamlanması öngörülmektedir (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2022).

10 Kasım 2020'de Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya tarafından imzalanan mutabakat metni sonrasında Türkiye ve Ermenistan arasında normalleşme süreci de başlamıştır. 1993 yılında kapatılan, Türkiye'nin Iğdır'daki Alican Karayolu Sınır Kapısı ile Ermenistan'a açılan demir yolu hattının geçtiği Kars'ın Akyaka ilçesindeki Akyaka Sınır Kapısı'nın tekrar açılması da normalleşme sürecindeki en önemli adımlardan birisidir. 2022 yılı Temmuz ayında Türkiye ve

Ermenistan Normalleşme Süreci Özel Temsilcilerinin yaptığı görüşme sonrasında, Türkiye ile Ermenistan arasındaki kara sınırının iki ülkeyi ziyaret eden üçüncü ülke vatandaşlarının geçişine mümkün olan en yakın zamanda açılması üzerinde mutabakata varılmış ve gerekli sürecin başlatılmasına karar verilmiştir. Sınır kapılarının tamamen açılması ile Bölge ihracatının ve turizm gelirlerinin önemli derecede etkilenmesi beklenmektedir. (T.C Dışişleri Bakanlığı, 2022)

4. BÖLGEYE GENEL BAKIŞ

TRA2 Bölgesi'nin Coğrafi Konumu ve Özellikleri

TRA2 Bölgesi; Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars illerinden oluşmaktadır. Bölge 30.193 km²'lik alanı ile Türkiye yüzölçümünün yüzde 3,8'ini oluşturmaktadır. Bölge'nin yüzey şekillerinde dağlar, platolar, yaylalar, ovalar ve nehirler geniş yer tutmaktadır. Bölge'nin rakımı 805 m (Dilucu Ovası) ile 5.137 m (Ağrı Dağı) arasında değişmektedir. Bölge illerinin rakımları ise genel olarak yüksektir. Ağrı 1.640 m, Ardahan 1.800 m ve Kars 1.768 m rakıma sahipken Bölge'de mikroklima özelliği gösteren Iğdır ili ise 800–900 m rakımda bulunmaktadır. Bu durum Iğdır ili hariç kış koşullarının uzun ve ağır geçmesini beraberinde getirmektedir.

Türkiye'nin en yüksek volkanik kütleleri olan Ağrı, Süphan, Tendürek dağları ile Allahuekber ve Yalnızçam sıradağları TRA2 Bölgesi'nde yer almaktadır. Ülkenin Kuzeydoğu Anadolu (TRA-Düzyey 1 Bölgesi) Bölgesi'nde yer alan TRA2 Bölgesi'nin doğusunda Ermenistan, güneydoğusunda İran ve Nahçıvan, güneyinde Bitlis ve Van, güneybatısında Muş, batısında Erzurum, kuzeybatısında Artvin ve kuzeyinde Gürcistan bulunmaktadır. TRA2 Bölgesi 4 ülke ile sınırı olması nedeniyle önemli bir konumdadır. Ağrı ile İran arasında Gürbulak Sınır Kapısı, Ardahan ile Gürcistan arasında Türkgözü Sınır Kapısı ve Aktaş Sınır Kapısı, Iğdır ile Azerbaycan (Nahçıvan) arasında Dilucu Sınır Kapısı, Iğdır ile Ermenistan arasında Alican Sınır Kapısı, Iğdır ile İran arasında Borualan Sınır Kapısı ve Kars ile Ermenistan arasında Akyaka Sınır Kapısı olmak üzere Bölge'de toplamda 7 sınır kapısı bulunmaktadır. Bunlardan Gürbulak Sınır Kapısı, Türkgözü Sınır Kapısı, Aktaş Sınır Kapısı ve Dilucu Sınır Kapısı açıktır.

TRA2 Bölgesi'nin Jeostratejik Konumu ve Önemi

Dört ülke ile sınır oluşturan TRA2 Bölgesi, ithalat ve ihracat alanında büyük potansiyele sahip olmakla birlikte; bu potansiyeli komşu ülkelerdeki siyasi istikrarın olmayışı ve Bölge'nin bu pazara yönelik stratejik aksiyon alamamasından dolayı kullanamamaktadır.

2017 yılında faaliyete geçen Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu sayesinde Çin'den hareket eden yükler ilk olarak Kazakistan-Türkmenistan üzerinden Hazar Denizi'ne ve feribotlar aracılığı ile Bakü'ye ulaşmaktadır. Ardından Gürcistan üzerinden Türkiye'ye giriş yapmakta ve Türkiye'den ise "Doğu Ekspresi" hattı üzerinden Ankara'ya, Ankara'dan Marmaray'a ulaşmaktadır. Marmaray'ı kullanan tren Avrupa'ya ve son olarak Londra'ya kadar yükünü ulaştırmaktadır. Bu proje Pekin ve Londra arasında bir ulaştırma ağını kapsamakta ve bu ağın TRA2 Bölgesi'nin gelişimi açısından etkilerinin büyük olacağı öngörülmektedir. Özellikle Orta Asya'ya açılan sınır kapılarının bu Bölge'de olması TRA2 Bölgesi için önemli bir ithalat-ihracat kaldırıcı görevi görecektir. Bölgesel üretimin bölge dışına ulaşımı konusunda kara yolu,

hava yolu ve demiryolu imkânlarına sahip olan Bölge, ulaşım ve lojistik alanında hayata geçirilen projelerle gelişecektir. Ayrıca, Kars Lojistik Merkezi de Bölge potansiyelini harekete geçirmek için önemli bir yatırım olmuştur.

Zengezur Koridoru Projesi ise TRA2 Bölgesi için önemli potansiyelleri beraberinde getirmesi beklenen projelerdendir. Açılacak kara ve demir yolu ulaşımıyla Azerbaycan'ı doğrudan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne bağlamayı hedefleyen proje aynı zamanda Azerbaycan ve Türkiye'yi birbirine bağlamayı da amaçlamaktadır.

TRA2 Bölgesi aynı zamanda Avrupa'ya giden boru hatlarının stratejik güzergâhı üzerindedir. Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı, Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) ve Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı Ardahan'dan ülkeye girmektedir. Ayrıca İran-Türkiye Petrol Hattı da Ağrı'dan Türkiye sınırlarına girmektedir.

4.1. SOSYAL YAPI

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü tarafından 2017 yılında hazırlanan İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması'na bakıldığında TRA2 Bölgesi'nin dört ilinin de 6. kademe en az gelişmiş iller arasında yer aldığı görülmektedir. Bu çalışmaya göre Ağrı 80, Ardahan 67, Iğdır 70 ve Kars 69. sırada yer almaktadır. Bu iller arasında sadece Ardahan, 2011 yılında yapılan aynı çalışmaya göre sıralama olarak iyileşme göstermiştir (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2022).

2022 yılında hazırlanan İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması'na göre ilçeler altı farklı gelişmişlik düzeyine göre sıralanmıştır. Bu çerçevede birinci kademe gelişmiş ilçeler arasında TRA2 Bölgesi'ndeki illere bağlı hiçbir ilçenin olmaması dikkat çekmektedir. İkinci gelişmişlik kademesinde Türkiye geneli sıralamasında 239. sırada olan Kars'ın Merkez ilçesi yer almaktadır. Üçüncü gelişmişlik kademesinde Türkiye geneli sıralamasında 305. sırada olan Ardahan'ın Merkez ilçesi ve 329. sırada olan Iğdır'ın Merkez ilçesi yer almaktadır. Dördüncü gelişmişlik kademesinde Türkiye geneli sıralamasında 451. sırada olan Ağrı'nın Merkez ilçesi ve 629. sırada olan Ardahan'ın Posof ilçesi yer almaktadır. Beşinci gelişmişlik kademesinde Türkiye geneli sıralamasında 754. sırada olan Ağrı'nın Doğubayazıt ilçesi, 822. sırada olan Ardahan'ın Çıldır ilçesi, 827. sırada olan Kars'ın Kağızman ilçesi, 839. sırada yer alan Kars'ın Sarıkamış ilçesi ve 847. sırada yer alan Ardahan'ın Damal ilçesi yer almaktadır. TRA2 Bölgesi'nde yer alan Kars, Ağrı, Ardahan ve Iğdır illerindeki geriye kalan ilçelerin tamamı diğer ilçelere nazaran daha az gelişmişlik düzeyine sahip olan altıncı gelişmişlik kademesindeki ilçeler kategorisinde sıralanmıştır. TRA2 Bölgesi'ndeki illere bağlı ilçeler arasında Türkiye geneli sıralamada en sonda yer alan ilçe 967. sırada olan Ağrı'nın Hamur ilçesidir (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2022).

Nüfus ve Göç

TRA2 Bölgesi'nin nüfus yapısına bakıldığında en çok nüfusun 510.626 kişiden oluşan Ağrı'da olduğu görülmektedir. 2022 yılı itibarıyla toplam 1.081.530 kişiden oluşan TRA2 Bölgesi içerisinde Ağrı ilini 274.829 kişilik nüfusuyla Kars, 203.594 nüfusuyla Iğdır ve 92.481 kişilik nüfusuyla Ardahan takip etmektedir (TÜİK, Merkezi Dağıtım Sistemi, 2023).

Nüfus yoğunluğu bir bölgede yerleşme sayısı ile bölgenin yüzölçümü arasındaki oranı vermektedir. 2022 yılı verilerine göre TRA2 Bölgesi illeri arasında nüfus yoğunluğunun en yüksek olduğu il, kilometrekareye 57 kişi ile Iğdır'dır. Nüfus yoğunluğu bakımından Iğdır'ı sırasıyla 45 ile Ağrı, 27 ile Kars, 19 ile Ardahan takip etmektedir. Bu durum TRA2 Bölgesi genelinde 36 iken, Türkiye genelinde nüfus yoğunluğu 111'dir (TÜİK, Merkezi Dağıtım Sistemi, 2023).

2022 yılı verilerine göre Türkiye genelinde belde ve köyler nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı yüzde 6,84 iken bu oran, TRA2 Bölgesi genelinde yüzde 43,84 olarak öne çıkmaktadır. Belde ve köyler nüfusunun toplam nüfus içindeki oranına bakıldığında TRA2 Bölgesi içerisinde en yüksek orana sahip iller sırasıyla yüzde 57,7 oranıyla Ardahan, yüzde 48,29 oranıyla Kars, yüzde 41,13 oranıyla Iğdır ve son olarak yüzde 40,02 oranıyla Ağrı'dır. Ayrıca TÜİK kent-kır sınıflaması 2022 verilerine göre nüfusunun yüzde 45,1'i kırsalda yaşayan TRA2 Bölgesi, Türkiye'nin en kırsal bölgelerinden birisidir (TÜİK, Merkezi Dağıtım Sistemi, 2023).

TRA2 Bölgesi'nin ve illerinin net göç hızı incelendiğinde Bölge'nin göç verdiği görülmektedir. Bu durum nüfus projeksiyonlarına da yansımakta ve bu projeksiyonlar incelendiğinde önümüzdeki üç yılda Bölge'nin nüfusunun düşeceği ve 2025 yılında toplam nüfusun 1.054.200 kişi olacağı öngörülmektedir (TÜİK, Merkezi Dağıtım Sistemi, 2023).

Eğitim

Türkiye'nin en az gelişmiş bölgelerinden olan TRA2 Bölgesi ortalamaları ile Türkiye ortalamaları kıyaslandığında 2022 yılında Bölge'nin okuma-yazma bilen nüfus oranının Türkiye ortalamasının (yüzde 97,59) altında kaldığı görülmektedir. Bölge'de 2022 yılında yüzde 94,5 olarak tespit edilen okuma yazma oranı iller bazında değerlendirildiğinde ise bu oranın sırasıyla; Ardahan ve Kars'ta yüzde 95,08, Iğdır'da yüzde 94,47 ve son olarak Ağrı'da yüzde 94,07 olduğu görülmektedir. Kadınlarda okuma yazma oranı ise Bölge'nin toplamında yüzde 90,19 olarak toplam oranın altında tespit edilmiştir (TÜİK, Merkezi Dağıtım Sistemi, 2023).

2021 yılı derslik başına düşen öğrenci sayısı verilerine göre öğrencilerin avantajına olacak şekilde ilköğretim düzeyinde TRA2 Bölgesi'nin Türkiye ortalamasının altında yer aldığı görülmektedir. Ancak ortaöğretim düzeyinde TRA2 Bölgesi'nin ortalaması Türkiye ortalaması ile aynıdır. 2021 yılı öğretmen başına düşen toplam öğrenci sayısı verilerine göre öğrencilerin avantajına olacak şekilde ilköğretim ve ortaokul düzeyinde TRA2 Bölgesi'nin Türkiye ortalamasının altında yer aldığı görülmektedir. Ancak ortaöğretim düzeyinde bu durum öğrencilerin dezavantajına olacak şekilde Türkiye ortalamasının üstündedir (TÜİK, Merkezi Dağıtım Sistemi, 2023).

TRA2 Bölgesi illerinde ilköğretim kademesinde taşımali eğitim yaygın olup en fazla taşımali öğrenci Ağrı'da en az taşımali öğrenci ise Iğdır ilindedir. Ayrıca lise ve yükseköğrenim düzeyinde de gelişmiş illerdeki okullara öğrenci göçü olmaktadır. (T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2022)

TRA2 Bölgesi'nin 4 ilinde de üniversite bulunmakta olup en çok öğrenci, fakülte ve meslek yüksekokulu Bölge'deki en eski üniversite olan Kafkas Üniversitesinde bulunmaktadır. 2022 yılı verilerine göre Türkiye'de yüksekökol ve fakülte mezunu nüfus oranı yüzde 18,93 iken TRA2 Bölgesi'nde bu oran Bölge'de kurulan üniversitelere rağmen yüzde 12,35 oranında kalmaktadır (TÜİK, Merkezi Dağıtım Sistemi, 2023). Bu oran eğitim derecesi arttıkça Türkiye ortalamasının daha altında kalmaktadır. Eğitim seviyesinin düşüklüğü de Bölge'nin beşeri sermaye yetersizliğinde önemli bir etken olarak görülmektedir.

Sağlık

Sağlık sektörünün durumu ulusal ve bölgesel veriler ışığında kurumsal ve beşeri ölçekte incelendiğinde Bölge'nin sağlık alanında geri kaldığı görülmektedir.

Hastane ve yatak sayıları 2021 verilerine göre incelendiğinde; en az sağlık kurumu sayısının Ardahan'da olduğu görülmektedir. Türkiye genelinde 1.547 sağlık kurumu olduğu görülürken TRA2 Bölgesi'nde bu sayının 24 olduğu görülmektedir. Toplam yatak sayısına bakıldığında ise hastane sayısı ile doğru orantılı olduğu görülmektedir. Sağlık kurumlarındaki yatak sayıları incelendiğinde Ardahan'da 215, Iğdır'da 313, Kars'ta 809 ve Ağrı'da 883 yatağın olduğu tespit edilmiştir (TÜİK, Merkezi Dağıtım Sistemi, 2023). Türkiye genelinde 68 tane üniversite hastanesi olduğu düşünüldüğünde TRA2 Bölgesi'nde, sadece Kars'ta üniversite hastanesi olması dikkat çekmektedir.

2021 yılı verilerine göre Bölge illeri arasında nüfusa oranlandığında 10.000 kişi başına en az yatak düşen il Iğdır iken en çok yatak düşen il Kars'tır. Türkiye genelinde 10.000 kişi başına 30 yatak düşerken TRA2 Bölgesi için bu sayı 20'dir. Bölge illeri olan Ağrı, Ardahan, Kars ve Iğdır için 10.000 kişi başına düşen yatak oranı sırasıyla 17, 23, 29, 17 olup ülke geneli oranın altındadır. Kars'ta bulunan üniversite hastanesi 275 yatağa sahiptir. Bu sayı Türkiye çapında üniversite hastanelerinin ortalama yatak sayısı olan 632'den oldukça düşüktür (TÜİK, Merkezi Dağıtım Sistemi, 2023).

2021 yılı verilerine göre Bölge'de 1.000 kişi başına düşen hekim sayısı en çok olan il Kars ve Ardahan'dır. Kars ilinde üniversite hastanesi bulunması, Ardahan ilinde ise nüfusun az olması bu duruma katkı sağlamıştır. TRA2 Bölgesi'nde 1.000 kişi başına düşen hekim sayısı 1,4 iken Türkiye için bu sayı 2,2'dir. Bölge illeri olan Ağrı, Ardahan, Kars ve Iğdır için 1.000 kişi başına düşen hekim sayısı sırasıyla 1,2; 1,7; 1,3 ve 1,7'dir (TÜİK, Merkezi Dağıtım Sistemi, 2023). Ayrıca Bölge illeri, Ardahan hariç bebek ölüm hızının en fazla olduğu iller arasındadır (TÜİK, İl Göstergeleri, 2023).

Yoksulluk ve Gelir Dağılımı

TRA2 Bölge nüfusunun büyük bir çoğunluğu kırsal alanda yaşamaktadır. Türkiye genelinde olduğu gibi kırsal alanda yaşayanlar kentsel alanda yaşayanlara göre yoksulluk ve gelir dağılımı bakımından daha dezavantajlı durumdadırlar. 2022 yılında Bölge'deki gelir dağılımı yüzde 20'lik gruplar halinde incelendiğinde en yüksek payı alanlar ve en düşük payı alanların oranının (yüzde 5,92 ve 46,91) Türkiye ortalamasının (yüzde 6,05 ve 48,01) altında kaldığı görülmektedir. Bununla birlikte toplam gelir ortalaması Türkiye ile kıyaslandığında aradaki farkın oldukça geniş olduğu görülmektedir. TRA2 Bölgesi'ndeki gelir dağılımı yüzde 20'lik

gruplar halinde incelendiğinde grupların ortalaması 2022 yılında 27.659 TL iken Türkiye’de bu ortalama 48.642 TL’dir (TÜİK, Merkezi Dağıtım Sistemi, 2023).

TRA2 Bölgesi’nin sosyoekonomik bakımdan ülkenin en az gelişmişlik düzeyine sahip bölgeleri arasında yer aldığı göz önünde bulundurulduğunda gelir dağılımındaki uçurumun sebebi daha da anlam kazanmaktadır. TRA2 Bölgesi, TÜİK 2021 Yılı Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması kapsamında eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert medyan gelirinin yüzde 50’sine göre yüzde 14,6 ile görece yoksulluğun en yüksek olduğu bölgeler arasında yer almaktadır (TÜİK, Merkezi Dağıtım Sistemi, 2023).

Sosyal Yaşam

Bölge genelinde halkın zaman geçirebileceği açık ve kapalı sosyal donatı alanlarının oldukça yetersiz olduğu görülmektedir. Bölge, hem kültür ve sanat faaliyetleri hem rekreasyon alanları bakımından dezavantajlı konumdadır. Bu durum, Bölge’nin nitelikli işgücünü ve sosyal sermayesini kaybetmesine zemin hazırlamaktadır. 2022 yılı verilerine göre Ağrı’da 8, Iğdır’da 1, Kars’ta 1 adet olmak üzere toplamda 10 adet sinema bulunmakta; Ardahan’da ise hiç sinema bulunmamaktadır. 2022 yılında Ağrı’da 3, Ardahan’da 1, Iğdır’da 4, Kars’ta 3 adet olmak üzere 11 tiyatro salonu bulunmaktadır (TÜİK, Merkezi Dağıtım Sistemi, 2023). Bölge illerindeki spor kulüplerinin dağılımı incelendiğinde Iğdır ili hem çeşitlilik hem de sayı bakımından öne çıkmaktadır. 2022 yılı verilerine göre Iğdır’da toplam 101 spor kulübü bulunmakta olup Iğdır’dan sonra en fazla spor kulübü sayısı sırasıyla 92 ile Kars, 64 ile Ağrı ve 42 ile Ardahan’dadır (T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı, 2023).

Özel Politika Gerektiren Gruplar

Bölge’de yaşlılar, engelliler, kadınlar gibi özel politika gerektiren gruplara ilişkin verilen hizmetlerin nitelik ve nicelik açısından yetersiz olduğu görülmektedir. Bölge’de yaşlılara sunulan hizmetler çerçevesinde TRA2 Bölgesi’nde Ağrı, Ardahan ve Kars illerinde birer adet huzurevinin olduğu tespit edilmiştir. Ancak yapılan çalıştaylarda katılımcılar bu sayıların yetersizliğini ve bulunan merkezlerin hizmet kapasitesinin düşük olduğunu belirtmişlerdir. Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlükleri tarafından Bölge’deki engellilere yönelik çeşitli hizmetler verilmeyle birlikte Bölge’deki engellilerin sosyal ve ekonomik hayata katılımı çok sınırlıdır.

Bölge illeri içerisinde Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına bağlı olarak 4 ilde de birer adet Şiddet Önleme ve İzleme Merkezi ve kadın konukevi bulunmaktadır (T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2022). 2020 yılında yayınlanan Cinsiyet Eşitliği Karnesi verileri “Tam eşitsizlik= 0,000” ve “Tam eşitlik= 1,000” üzerinden aldığı değerlerde; siyaset ve ekonomide temsil edilme, üretim faaliyetlerine katılım ve eğitim alt endeksleri üzerinden incelenmiştir. Bu bağlamda Ağrı 0,449 değerine sahip olup 81 il içerisinde 57. sırada bulunmaktadır. Ardahan 0,435 değeri ile 71. sırada; Kars 0,464 değeri ile 46. sırada; Iğdır ise 0,508 değeri ile 13. sırada yer almaktadır (TOBB, TSKB ve TEPAV, 2020). Bölge genelinde dezavantajlı durumdaki kadınlar, yaşlılar, engelliler gibi özel politika gerektiren gruplara sunulan hizmetlerin geliştirilmesi gerekmektedir.

Örgütlülük

Diğer bölgelere nazaran örgütlenme ve iş birliği düzeyi TRA2 Bölgesi'nde düşük kalmaktadır. TRA2 Bölgesi'ni oluşturan illerde faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının dağılımına bakıldığında 2022 yılında Ağrı'da 261, Ardahan'da 113, Iğdır'da 176 ve Kars'ta 208 adet olduğu görülmektedir (Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, 2023). Ancak sayıların yanında söz konusu kuruluşların etkinliği düşük olup Bölge'deki örgütlülük bilincinin ve düzeyinin yetersiz kaldığı çalıştaylarda belirtilen hususlardan biri olmuştur. STK'lerin büyük çoğunluğunun kurumsal kapasite ve örgütlenme biçimi bakımından zayıf olduğu, altyapı ve gelir kaynaklarının yetersizliği, üye/gönüllülerin profili ve ilgisizliği vb. nedenlerden ötürü düşük kapasitede faaliyet gösterdikleri tespit edilmiştir. STK'lerin Bölge'de nitelik ve nicelik olarak daha etkin rol almaları pek çok sorunun çözümünde yerel halkın görüşlerinin çözümlere yansıtılabilmesi ve dolayısıyla daha iyi bir yaşam sunulabilmesi açısından önem arz etmektedir.

Kurumsal Kapasite

TRA2 Bölgesi'nde 4 valilik ve 22 kaymakamlık merkezden yönetimi; 4 il özel idaresi genel sekreterliği, 35 belediye başkanlığı (4'ü il merkez belediyesi, 22'si ilçe belediyesi ve 9 tane de belde belediyesi) ile 1.333 muhtarlık da yerel yönetim örgütlenmesini temsil etmektedir. Kamusal hizmetin kaliteli ve sürdürülebilir bir şekilde yerine getirilmesi kurumların kapasiteleri ile doğru orantılıdır. Kamu hizmetinin sunulmasında yaşanan sorunlar personelin nicelik olarak azlığından ve nitelikli personelin sürekli yer değiştirmesinden kaynaklı olarak da yaşanmaktadır. Bu çerçevede, kamu hizmetinin kalitesinin artırılması için Bölge'de görev yapan personelin nitelikli hale getirilmesi gerekmekte olup personelin görev süresinin uzatılması amacıyla da kentsel yaşam alanlarında sosyal ve fiziki niteliklerin artırılması önem arz etmektedir.

Altyapı

2020 yılında atık hizmeti verilen nüfusun toplam nüfus içindeki payı Türkiye genelinde yüzde 94 iken, Bölge'de yüzde 57 olup ülkeye kıyasla bu oran oldukça düşüktür. 2020 yılında kanalizasyon şebekesi ile hizmet verilen belediye nüfusunun toplam belediye nüfusuna oranı Bölge'de yüzde 92 ve ülkede yüzde 91'dir. Bölge'de içme ve kullanma suyu şebekesi ile hizmet verilen belediye nüfusunun toplam belediye nüfusu içindeki oranı yüzde 96'dır. Bölge bu değerde de Türkiye ortalamasının (yüzde 99) altında kalmaktadır (TÜİK, Bölgesel İstatistikler, 2023). Bölge'de içme suyu şebeke sisteminin eski olması nedeniyle sık sık yaşanan su kesintileri ve arızalar günlük yaşantıyı sekteye uğratmaktadır. Ayrıca Bölge'de yaygın olan kaçak su kullanımı ve altyapı eksikliğinden kaynaklanan sızıntılar önlenememektedir.

Bölge illerinde belediyeler tarafından hizmete sunulan atıksu arıtma altyapısı sadece Kars ve Ardahan'da mevcuttur. 2020 yılında ülke belediyelerinin 1.068'inde arıtma tesisi bulunurken, Bölge'de Ardahan'da 2 ve Kars'ta 1 olmak üzere toplam 3 tesis bulunmaktadır (TÜİK, Merkezi Dağıtım Sistemi, 2023). 2022 yılı itibarıyla; Iğdır'da atıksu arıtma tesisi faaliyet geçmiştir, Doğubayazıt'ta ise yapımı devam etmektedir. Bu minvalde, Bölge'de atıksu altyapı hizmetinin diğer Bölge illerine yaygınlaştırılması ve mevcut altyapı hizmetinin geliştirilmesi gerekmektedir.

Enerji kaynaklarından biri olan doğal gazın Bölge’de kullanımının yaygınlaşması kentsel altyapının gelişmesiyle birlikte sağlanmıştır. 2011 yılında Bölge’de sadece Kars il merkezi ve Sarıkamış ilçesinde doğal gaz kullanımı varken, 2022 yılı sonu itibarıyla 4 il merkezinin yanı sıra Doğubayazıt, Patnos, Göle, Sarıkamış ve Selim ilçelerinde doğal gaz kullanılmaktadır. Eleşkirt, Taşlıçay, Posof, Tuzluca, Kağızman ilçelerinde de doğalgaz altyapısı için plan ve altyapı çalışmaları devam etmektedir. Buna rağmen 2022 yılında Türkiye’de doğal gaz abone sayısının toplam hane sayısına oranı yüzde 73 iken, Bölge’de bu oran yüzde 38’tür. Bölge illerinde bu oranının en yüksek olduğu il yüzde 48’lik oran ile Kars’tır. Kars’ı sırasıyla yüzde 44 ile Iğdır, yüzde 34 ile Ardahan ve yüzde 29 ile Ağrı izlemektedir (T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu, 2023).

4.2. EKONOMİK YAPI

Genel Ekonomik Durum

TRA2 Bölgesi’nde kişi başına düşen gayrisafi yurt içi hâsıla miktarı Türkiye ortalamasının yarısının altında kalırken, Bölge’deki en düşük paya sahip il Ağrı’dır. TÜİK verilerine göre 2021 yılında kişi başına düşen GSYH Türkiye’de 86.144 TL iken TRA2 Bölgesi’nde 36.666 TL’dir. TRA2 Bölgesi’nin Türkiye içindeki cari fiyatlarla gayrisafi katma değer oranı yüzde 0,56, illerin Bölge içindeki oranları ise Ağrı yüzde 34,9, Ardahan yüzde 11,19, Kars yüzde 28,77 ve Iğdır yüzde 24,10’dur. Bölge içinde en yüksek gayrisafi katma değer Ağrı tarafından üretiliyor olmasına rağmen kişi başına düşen GSYH’nin yine Ağrı ilinde en düşük olmasının temel sebebi nüfusunun diğer illere göre daha fazla olmasıdır (TÜİK, Bölgesel İstatistikler, 2023).

TRA2 Bölgesi’nde 2021 yılında sektörlerin Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla içindeki dağılımlarına bakıldığında, Bölge’de tarım sektörü tarafından üretilen GSYH oranının Türkiye’de tarım sektöründe üretilen GSYH oranının yaklaşık 5 katı olduğu görülmektedir. Türkiye’de tarım sektörünün GSYH içindeki oranı yüzde 5,5 iken Bölge’de bu oran yüzde 28,6’dır. Buna karşılık Bölge, Türkiye’deki tarımsal GSYH’nin yaklaşık yüzde 2,9’unu karşılamaktadır (TÜİK, Bölgesel İstatistikler, 2023).

TRA2 Bölgesi’nde sanayinin az gelişmesine ve faaliyet alanı içerisinde yer alan sanayi imalatının da yüksek katma değere sahip sektörlerde olmamasına bağlı olarak, 2021 yılında sanayiden elde edilen gayrisafi katma değer Türkiye ortalamasının yaklaşık üçte biri kadardır. Türkiye’de GSYH içindeki sanayi ve hizmetler oranı sırasıyla yüzde 31,1 ve yüzde 52,7 iken bu durum Bölge’de yüzde 7,8 ve yüzde 53’dür (TÜİK, Bölgesel İstatistikler, 2023).

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan 2024-2028 Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi’nde 2004-2020 yılları arasında kişi başı gayri safi yurt içi hâsıla değerleri üzerinden yakınsama analizi yapılmıştır. Analizle Türkiye’deki iller; küresel, potansiyel küresel, üretimde rekabetçi iller, potansiyel rekabetçi iller, bölgesel merkezler, yerel ekonomiler ve öncelikli dönüşüm illeri olarak sınıflandırılmıştır. Gelir, sosyoekonomik gelişme ve merkez özelliği taşıma bakımından daha düşük seviyede olan iller yerel ekonomiler ve öncelikli dönüşüm illeri olarak nitelendirilmiştir. Bu kapsamda TRA2 Bölgesi’nde yer alan tüm iller öncelikli dönüşüm illeri arasında yer almaktadır.

İşgücü ve İstihdam Yapısı

2022 yılı TÜİK verilerine göre TRA2 Bölgesi'ndeki yüzde 12,7 olan işsizlik oranının, yüzde 10,4 olan Türkiye ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir. İstihdam oranlarına bakıldığında ise Türkiye ortalaması yüzde 47,5 olarak saptanırken bu oran TRA2 Bölgesi'nde yüzde 44,5'dir. İşgücüne katılma oranı ele alındığında Türkiye ortalamasının yüzde 53,1 olduğu görülürken bu oran Bölge'de yüzde 51 ile yine Türkiye ortalamasının altındadır (TÜİK, Bölgesel İstatistikler, 2023).

İktisadi faaliyetler çerçevesinde değerlendirildiğinde 2022 yılında TRA2 Bölgesi'nde en yüksek istihdam yüzde 48,1 oranıyla tarım faaliyet kolunda gerçekleştirilmiştir. Bu oran yüzde 15,8'lik Türkiye ortalamasının oldukça üzerindedir. TRA2 Bölgesi'nde tarım faaliyet kolunu sırasıyla yüzde 39,5 ile hizmetler ve yüzde 12,4 ile sanayi sektörü takip etmektedir. Türkiye geneline bakıldığında ise faaliyet kolları arasında en yüksek istihdam oranı sırasıyla yüzde 56,5 ile hizmetler, yüzde 27,7 ile sanayi ve yüzde 15,8 ile tarım sektöründe görülmektedir (TÜİK, Bölgesel İstatistikler, 2023). TRA2 Bölgesi ve Türkiye arasındaki istihdam oranları karşılaştırıldığında TRA2 Bölgesi tarım alanında Türkiye ortalamasının üzerine çıkmakla birlikte sanayi ve hizmetler alanında Türkiye'deki istihdam ortalamasının oldukça altında kalmaktadır.

2022 yılında Bölge'de işsiz nüfusun yüzde 40,43'ü 15-34 yaş arası gençlerden oluşmaktadır (TÜİK, Bölgesel İstatistikler, 2023) (TÜİK verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.) Bölge'deki işsizlerin eğitim durumu ve cinsiyetlerine göre işsizlik rakamları değerlendirildiğinde, ilköğretim mezunu işsizlerin çoğunlukta olduğu ve bu grup içerisinde erkeklerin ön plana çıktığı görülmektedir. Mezuniyet arttıkça işsizlik azalmakta, bu da nitelikli işe duyulan ihtiyacı bir kez daha ortaya koymaktadır.

4.3. SANAYİ SEKTÖRÜ VE AR-GE

TRA2 Bölge sanayisi yeterince gelişmemiş ve Türkiye genelindeki sanayileşme hareketinin gerisinde kalmıştır. Bu nedenle sanayi sektörünün hem gayrisafi yurt içi hâsıla içindeki payı hem de istihdama katkısı nispeten düşüktür. 2021 yılı verilerine göre Türkiye'de GSYH içindeki sanayi oranı yüzde 31 iken bu durum Bölge'de yüzde 7,8'dir (TÜİK, Bölgesel İstatistikler, 2023).

2022 yılı verilerine göre TRA2 Bölgesi'nde 791,9 hektar alanda 5'i faal ve 1'i kurulum aşamasında olmak üzere toplam 6 OSB bulunmaktadır. Kurulum aşamasında Ağrı ilinin Diyadin ilçesindeki bitkisel üretim üzerine olan tarıma dayalı ihtisas OSB'dir. Her ne kadar her ilde en az bir tane OSB olduğu ve bu OSB'lerin kent merkezlerine yakın konumlandırıldığı görülse de ulaşım ve altyapı problemleri bulunmaktadır (TRA2 Bölgesi OSB Müdürlükleri, 2023).

OSB yönetimlerinden alınan bilgilere göre OSB altyapılarına ilişkin mevcut durum incelendiğinde; ulaşım, enerji, aydınlatma, güvenlik gibi temel altyapıların sorunlu veya eksik olduğu tespit edilmiştir. Bölge'deki OSB'lerden hiçbirinde atıksu arıtma tesisi bulunmamaktadır. Sosyal tesis, kreş, itfaiye, geri kazanım tesisi gibi ihtiyaçlar ise temel altyapı sorunlarından dolayı geri planda kalmıştır. Bölge Planı çalıştaylarında dile getirilenler de bu

verileri destekler niteliktedir. Bölge'deki OSB'lerin mevcut altyapı durumları aşağıdaki tabloda detaylandırılmıştır (TRA2 Bölgesi OSB Müdürlükleri, 2022).

Tablo 1. TRA2 Bölgesi'ndeki OSB'lerin Mevcut Altyapı Durumu

OSB	Mevcut Altyapı Durumu
Ağrı OSB	Elektrik altyapısı yetersiz olduğundan kesintiler yaşanmaktadır. İçme suyu altyapısı olmadığından kuyu suyu kullanılmaktadır. Doğalgaz altyapısı yoktur. OSB'ye ana ulaşımın olduğu yol ile OSB içi ara yollar iyi durumda olmadığından özellikle kış koşullarında OSB'ye erişim güçleşmektedir.
Diyadin Tarıma Dayalı İhtisas Sera OSB	Altyapı çalışmaları devam etmektedir.
Ardahan OSB	OSB'nin yerinin konum olarak uygun olmaması, ulaşım sıkıntıları ve doğalgaz olmaması ile hâlihazırda devam eden altyapı sorunları nedeniyle yatırımcılar tarafından tercih edilmemektedir.
Iğdır OSB	OSB'ye ait enerji nakil hattı ve haberleşme hattı, yol bağlantıları, içme ve kullanma suyu deposu ve şebekesi, yağmur ve kanalizasyon altyapısı, güvenlik duvarı ve kamera sistemi ile doğalgaz altyapısı mevcuttur.
Kars OSB	2021 Yılı Yatırım Programı kapsamında OSB'nin yolları asfaltla kaplanmış ve yağmur suyu menholleri inşa edilmiştir. OSB'de doğalgaz altyapısı bulunmaktadır. 2022 Yılı Yatırım Programı kapsamında atıksu arıtma tesisi ile taşkın koruma yapısı inşaatının yapımı planlanmaktadır.
Kars Tarıma Dayalı İhtisas Besi OSB	İçme ve kullanma suyu, kanalizasyon, elektrik ve internet altyapısı bulunmaktadır. OSB içi yol ağı mevcuttur.

Kaynak: (TRA2 Bölgesi OSB Müdürlükleri, 2022)

Faaliyette olan OSB'lerin doluluk oranlarına bakıldığında 2023 yılı itibarıyla Ağrı OSB'deki parsellerin yüzde 27'sinin, Iğdır OSB'de yüzde 57'sinin, Ardahan OSB'de yüzde 20'sinin, Kars OSB'de yüzde 89'nun ve Kars Tarıma Dayalı İhtisas Besi OSB'de ise yüzde 10'unun tahsislerinin yapıldığı görülmektedir. Ağrı OSB'deki parsellerin yüzde 21'inde, Iğdır OSB'deki parsellerin yüzde 42'sinde ve Kars OSB'deki parsellerin ise yüzde 62'sinde üretim yapılmaktadır (TRA2 Bölgesi OSB Müdürlükleri, 2023).

Bölge'de imalat sanayii işletme sayıları sektörel olarak incelendiğinde ise gıda ürünleri imalatının diğer sektörlerden ciddi oranda önde olduğu görülmektedir. TRA2 Bölgesi'nde gıda ürünleri imalatının tüm sektörler içindeki payının yüzde 44, metalik olmayan ürünlerin imalatının yüzde 14, mobilya imalatının yüzde 7, fabrikasyon metal ürünleri imalatının yüzde 6, giyim eşyaları ile kauçuk ve plastik ürünlerinin imalatının ise yüzde 5 olduğu tespit edilmiştir (TRA2 Bölgesi SGK İl Müdürlükleri, 2022).

Genç işsizliğini azaltmak amacıyla Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ile Gençlik ve Spor Bakanlığının birlikte yürüttüğü ve Serhat Kalkınma Ajansının yerelde koordinasyonunu sağladığı Çalışan ve Üreten Gençler Programı (CUGP) dâhilinde Bölge'de tekstil ve çağrı

merkezi sektörlerine yönelik çalışmalar yürütülmektedir. Diğer sanayi alanları kapsamında Bölge'de son yıllarda gündeme gelen projelerle yeni istihdam alanı yaratan üretim alanları da oluşmaktadır. Ağrı'da 2019 yılında faaliyete geçen Tekstilkent, Ayakkabıcılar Sitesi ve KOBİ Merkezi bu kapsamdaki önemli sanayi alanlarıdır.

TRA2 Bölgesi'nde 2018 yılından bu yana Ar-Ge faaliyetleri yürütülmekte olup 2021 yılında Ar-Ge harcamalarının gayrisafi yurt içi hâsıla içindeki payı yüzde 0,17'dir. Türkiye'de Ar-Ge harcamaları 2010-2020 yılları arasında sürekli olarak artış gösterirken, Bölge'deki Ar-Ge harcamalarının ülke içindeki payı 2018-2020 yılları arasında küçük düşüşler (yüzde 0,21-yüzde 0,19 ve yüzde 0,17) ile birlikte neredeyse sabit kalmıştır. TRA2 Bölgesi Ar-Ge harcamalarının ülke içindeki payı çok küçük olmakla birlikte bu tür faaliyetlerin Bölge'de yer seçmiş olması da ayrıca önem taşımaktadır. Ancak Bölge Planı çalıştaylarında yetkililerce Bölge üretiminde Ar-Ge ve yenilikçilik faaliyetlerinin kayda değer oranda olmadığı dile getirilmiştir. 2010-2021 yılları arasında TRA2 Bölgesi'ndeki patent başvuru sayısının oldukça düşük olması ile birlikte inişli çıkışlı seyrettiği görülmektedir. Ancak 2022 yılında büyük bir artış sağlayarak Bölge'de 40 adet patent başvurusu yapılmıştır. 2022 yılında TRA2 Bölge illerinde patent başvurularının dağılımına bakıldığında ise 19 patent başvurusu ile Iğdır ilk sırada yer almakta olup Iğdır'ı sırasıyla 14 patent başvurusu ile Ağrı, 5 patent başvurusu ile Kars ve 2 patent başvurusu ile Ardahan izlemiştir (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2023).

4.4. ENERJİ

Ülkemizde ve uluslararası ölçekte son yıllarda enerji alanında yaşanan gelişmelerin yanında TRA2 Bölgesi'nde elektrik üretimi için hidroelektrik santral yapımına öncelik verilmiş ve Aras Havzası'nda bulunan önemli akarsulara gerek devlet gerekse özel teşebbüs aracılığıyla hidroelektrik santralleri kurulmuştur. Hidroelektrik santrallerin yanında TRA2 Bölgesi, enerji nakil hatlarının geçiş güzergâhında bulunması sebebiyle jeostratejik bir konuma sahiptir.

TRA2 Bölgesi'nde enerji üretiminde yenilenebilir kaynakların ve yenilenemez enerji kaynaklarının bir arada kullanıldığı görülmektedir. 2021 yılında Bölge'de sürdürülebilirlik açısından önem taşıyan yenilenebilir enerji üretiminin dağılımına bakıldığında; 18 hidroelektrik santralin toplam 504,14 MW, 2 rüzgâr enerjisi santralının toplam 9 MW, 2 adet biyokütle enerji santralının toplam 2,61 MW, muhtelif lisanssız güneş enerjisi santrallerinin ise toplamda 28,1 MW kurulu gücünün olduğu görülmektedir. Yenilenemez enerji kaynaklarına bakıldığında ise Bölge'de faaliyet gösteren 2 termik santralin toplam 15,60 MW Kurulu gücü olduğu görülmektedir: (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2022).

TRA2 Bölge illerinde kaynaklarına göre enerji üretim değerleri incelendiğinde birincil enerji kaynağının hidroelektrik (akarsu ve barajlı), rüzgar, biyokütle ve güneş olduğu görülmektedir. Yıllık birincil enerji kaynağı olarak Ardahan'da en fazla baraj ve akarsu; Ağrı'da rüzgar ve güneş; Iğdır ve Kars'ta akarsu kullanılmıştır. 2022 yılında Bölge'deki tüm enerji üretim kaynaklarından; Ağrı ilinde 40,22 GWh, Kars'ta 487,95 GWh, Iğdır'da 42,84 GWh ve Ardahan 482,72 GWh elektrik üretildiği tespit edilmiştir (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2023).

2021 verilerine göre TRA2 Bölgesi'nde tüketilen faturalandırılmış elektriğin ülke içindeki oranı yüzde 0,4'tür (TÜİK, Bölgesel İstatistikler, 2023) (TÜİK verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.) TÜİK 2021 yılı verilerine göre kişi başına elektrik tüketimi Türkiye'de 3.386 kWh iken TRA2 Bölgesi'nde 1.061 kWh'dir. TRA2 Bölgesi'nin sosyoekonomik gelişmişlik açısından en az gelişmiş bölgeler arasında yer aldığı düşünüldüğünde sanayi ve tarım gibi üretim amaçlı kullanılan elektrik tüketiminin oranı önem kazanmaktadır. Bu bağlamda TRA2 Bölgesi'nde sanayi için kullanılan elektrik oranı yüzde 11,2 ve tarım için tüketilen elektrik oranı yüzde 0,35'dir. Türkiye'de bu oranlar sırasıyla yüzde 48 ve yüzde 4,48 olup Bölge, ülke ortalamasının oldukça altındadır (TÜİK, Merkezi Dağıtım Sistemi, 2023).

4.5. TARIM

Bitkisel ve hayvansal üretimden oluşan tarım sektörü, TRA2 Bölgesi'nin temel geçim kaynağını teşkil etmektedir. Bölge'nin coğrafi yapısı ve iklimi Bölge'yi verimli tarımsal arazileri olan, ülkede meracılık denilince akla ilk gelen, büyükbaş ve küçükbaş hayvancılığın kaynağı olarak bilinen stratejik noktalardan birisi haline getirmektedir. Bölge, birçok avantaja sahip olmasına rağmen tarımsal üretimde geleneksel yöntemlerin hâkim olması, doğal koşullara bağlı kalınması, üretim yapan işletmelerin çoğunun aile işletmesi olması sebebiyle ölçek ekonomisinden yeterince faydalanamamakta; tarımsal altyapının yetersiz olması ve örgütlenme kültürünün zayıf olması gibi sebeplerden ötürü sektörden beklenen düzeyde verim alamamaktadır.

Bitkisel ürünler; tarla ürünleri, meyve ve sebzelerden oluşmaktadır. Tarla ürünleri ise tahıllar, yemeklik baklagiller, endüstri bitkileri ve çayır-mera ile yem bitkileri olarak sınıflandırılmaktadır. TRA2 Bölgesi'nde üretimi öne çıkan tarla ürünleri, tahıl grubundan buğday, mısır, arpa, çavdar; endüstriyel bitki grubundan şeker pancarı; çayır-mera ve yem bitkileri grubundan adi, macar ve diğer fiğ (yeşil ot), yonca (yeşil ot), korunga (yeşil ot), yulaf (yeşil ot), mısır (silaj) ve çayır otudur (yeşil ot).

Geçimini büyük ölçüde tarımsal faaliyetlerden sağlayan TRA2 Bölgesi'nin tarımsal faaliyetlerinde bitkisel üretimin yerinin oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Türkiye'nin 2021 yılı bitkisel üretim değeri yaklaşık 306 milyar TL olup TRA2 Bölgesi'nin ise yaklaşık 1,6 milyar TL'dir. TRA2 Bölgesi'nin Türkiye içindeki payı yüzde 0,53'tür. TRA2 Bölgesi'nde bitkisel üretim değeri en fazla olan iller Iğdır ve Ağrı illeridir. Ağrı ilinin TRA2 Bölgesi'ndeki bitkisel üretim payı yüzde 35, Iğdır ilinin bitkisel üretim payı yüzde 52, Kars ilinin bitkisel üretim payı yüzde 10, Ardahan ilinin bitkisel üretim payı ise yüzde 3'tür (TÜİK, Merkezi Dağıtım Sistemi, 2023).

Bölge'de kış şartlarının sert olması, yükselti fazlalığı, güneşli gün sayısı azlığı, yağış rejimi gibi nedenlerden ötürü sebze meyve üretimi kısıtlıdır. Ancak iklim şartlarının bu anlamda zorlamadığı Iğdır ili ve Kars ili Kağızman ilçesi gibi mikroklima iklime sahip yerlerde üretim imkânı bulunmaktadır. 2010-2022 yılları arasındaki TRA2 Bölgesi'ndeki meyve üretimine bakıldığında 2010 yılında 33.939 ton meyve üretiminin 2022 yılında yaklaşık 3 katına çıkarak 92.561 tona ulaştığı görülmektedir. 2010-2022 yılları arasında TRA2 Bölgesi'nde sebze üretimine bakıldığında ise 2010 yılında 97.069 ton olan sebze üretiminin yaklaşık yüzde 28

artarak 2022 yılında 124.412 tona ulaştığı görülmektedir. Meyve üretiminde olduğu gibi Bölge’de en fazla sebze üretiminin olduğu il Iğdır’dır (111.626 ton). Iğdır’ı sırasıyla Ağrı (12.740 ton), Ardahan (46 ton) izlemekte, Kars’ta ise neredeyse hiç sebze üretimi yapılmamaktadır. Meyve ve sebzeye ek olarak tarla ürünleri incelendiğinde 2022 yılı TÜİK verilerine göre Bölge’de tarla bitkileri arasında en fazla üretilen ilk 5 ürün, sırasıyla; yonca (yeşilot), çayır otu (yeşilot), yulaf (yeşilot), mısır (silaj) ve buğday (durum buğdayı hariç)’dir (TÜİK, Merkezi Dağıtım Sistemi, 2023).

Hayvancılık; küçükbaş hayvancılık, büyükbaş hayvancılık, ipekböcekçiliği ve arıcılık, su ürünleri ile kümes hayvancılığında oluşmakta ve Bölge illerinde küçükbaş ve büyükbaş hayvancılık ile arıcılık ve kaz yetiştiriciliği ön plana çıkmaktadır. Kars ve Ardahan illeri büyükbaş hayvancılıkta, Ağrı ve Iğdır illeri ise küçükbaş hayvancılıkta Türkiye’nin önde gelen illeri arasında yer almaktadır. Yine Kars ve Ardahan, kaz yetiştiriciliğinde ülkede sırasıyla birinci ve ikinci sırada konumlanmaktadır. Bölge’nin hayvancılık sektöründeki yeri canlı hayvan değeri üzerinden değerlendirildiğinde, 2021 yılı canlı hayvan değerinin 15,7 milyar TL olduğu görülmektedir. Bu tutarın Türkiye içindeki payı yüzde 6,6’ya tekabül etmektedir. Bu bölgesel düzeyde oldukça önemli bir orandır. Bölge’de en fazla canlı hayvan değerine sahip olan il Kars’tır (6 milyar TL). Kars’ı sırasıyla Ağrı (4,5 milyar TL), Iğdır (2,9 milyar TL) ve Ardahan (2,3 milyar TL) illeri takip etmektedir (TÜİK, Merkezi Dağıtım Sistemi, 2023).

Bölge’nin büyükbaş hayvan verileri incelendiğinde, 2022 yılı TÜİK verilerine göre Bölge’de en fazla büyükbaş hayvan sayısına sahip ilin Kars olduğu, Kars’ı sırasıyla Ağrı, Ardahan ve Iğdır’ın izlediği görülmektedir. Bölge’nin sahip olduğu büyükbaş hayvan sayısı, Türkiye’deki toplam büyükbaş hayvan sayısının yüzde 8,2’sini teşkil etmektedir. Küçükbaş hayvancılık verilerine bakıldığında, Bölge illerinde en fazla küçükbaş hayvan sayısına sahip ilin Iğdır olduğu, Iğdır’ı sırasıyla Ağrı, Kars ve Ardahan’ın izlediği görülmektedir. Bölge’nin sahip olduğu küçükbaş hayvan sayısı, Türkiye’deki toplam küçükbaş hayvan sayısının yüzde 6,1’ini teşkil etmektedir (TÜİK, Merkezi Dağıtım Sistemi, 2023).

Kümes hayvancılığı kapsamında yer alan ve bölge ile özdeşleşen kaz varlığı incelendiğinde Bölge illerinde en fazla kaz varlığına sahip olan ilin Kars olduğu, Kars’ı sırasıyla Ardahan, Ağrı ve Iğdır’ın takip ettiği görülmektedir. 2022 yılı TÜİK verilerine göre Bölge’deki toplam kaz sayısı Türkiye’deki toplam kaz sayısının yüzde 48,4’ünü teşkil etmektedir (TÜİK, Merkezi Dağıtım Sistemi, 2023).

Tablo 2. TRA2 Bölgesi’nin Hayvan Varlığı (Baş), 2022

	Küçükbaş Hayvan Sayısı	Büyükbaş Hayvan Sayısı	Kaz Sayısı
Ağrı	1.320.314	352.251	21.260
Ardahan	150.934	337.989	135.740
Iğdır	1.320.397	85.744	4.210
Kars	645.124	620.625	510.000
TRA2	3.436.769	1.396.609	671.210
Türkiye	56.265.750	17.023.791	1.385.507

Kaynak: (TÜİK, Merkezi Dağıtım Sistemi, 2023)

Ağrı geven balı, Ardahan çiçek balı ve Kars balı gibi coğrafi işaret tescilli ballara sahip olan TRA2 Bölgesi’nde 2022 yılında arıcılık faaliyeti yapan işletme sayısı 1.707 olup Türkiye’deki işletme sayısının yüzde 1,8’ini oluşturmaktadır. TRA2 Bölgesi’nde arıcılık faaliyeti yapan

işletme sayısı en fazla olan il Ardahan olup Ardahan'ı Kars izlemektedir. Bölge'deki kovan başına verim 9–12 kg arasında değişmekte olup ortalama 11 kg/kovandır (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, Arıcılık Ürün Raporu, 2023). En düşük verim düzeyi Ardahan iline, en yüksek verim düzeyi ise Ağrı iline aittir. Ardahan'ın gen merkezi olduğu Kafkas Arısı da önemli bir değer olarak Bölge'de bulunmaktadır.

Tablo 3. TRA2 Bölgesi'nde Arıcılık

	Arıcılık Yapan İşletme Sayısı	Yeni Kovan Sayısı	Toplam Kovan Sayısı	Bal Üretimi (ton)	Balmumu Üretimi (ton)	Verim (kg)
Ağrı	298	26.245	26.245	327	9	12,5
Ardahan	658	26.488	26.488	245	3	9,2
Iğdır	291	22.498	22.498	232	13	10,3
Kars	460	71.849	71.849	833	2	11,6
TRA2	1.707	147.080	147.080	1.637	27	11,1
Türkiye	95.386	8.734.938	8.984.676	118.297	4.165	13,2

Kaynak: (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, Arıcılık Ürün Raporu, 2023)

Süt ve süt ürünleri üretiminin önem arz ettiği Bölge illerinde 2019 yılı TÜİK istatistikleri doğrultusunda süt üretim miktarları incelendiğinde TRA2 Bölgesi'nde üretilen toplam süt miktarının 1,6 milyon ton olduğu görülmektedir. Toplam süt miktarının yüzde 91,8'i inek sütünden, yüzde 7,7'si koyun sütünden geriye kalan yüzde 0,5'i ise manda ve keçi sütünden oluşmaktadır. Bölge illerinde süt üretiminin en fazla Kars ilinde yapıldığı (592.154 ton), Kars'ı sırasıyla Ardahan (425.034 ton), Ağrı (382.068 ton) ve Iğdır'ın (220.507 ton) izlediği görülmektedir (TÜİK, Bölgesel İstatistikler, 2023)

4.6. ULAŞTIRMA

TRA2 Bölgesi'nin, bulunduğu konum itibarıyla ülkenin doğusunda yer alan Azerbaycan (Nahçıvan), Gürcistan, Ermenistan ve İran olmak üzere 4 ülkeyle sınırı bulunmaktadır. Komşu ülkelerle olan sınırlar üzerinden insan ve mal hareketliliğinin yanı sıra, önemli hatlar üzerinden enerji kaynaklarının aktarımı da sağlanmaktadır. Dolayısıyla, Kafkasya, Orta Asya ve İran üzerinden Ön Asya'yla bağlantısı olan Bölge, jeostratejik açıdan önemli bir konumda yer almaktadır. Bölge'ye karayolu, havayolu ve demiryolu olanaklarıyla erişim imkânı bulunmaktadır.

TRA2 Bölgesi'nin ülke içindeki karayolu bağlantılarına bakıldığında kuzeydeki D010 Karadeniz Sahil Yolu güzergâhının Kars ve Ardahan'dan geçtiği görülmektedir. Gürbulak Sınır Kapısından başlayarak Erzurum ve Erzincan üzerinden geçen E80 karayolu ülkenin kuzeybatısında yer alan Marmara ve Ege Bölgesiyle, E88 karayolu ise İç Anadolu Bölgesi'yle olan bağlantıyı sağlamaktadır. Ülkenin güneyiyle olan bağlantıları Bitlis, Muş ve Bingöl üzerinden D300 karayolu ile sağlanmaktadır. 2022 yılında TRA2 Bölgesi'nde 2.050 km il ve devlet yolu, 10.573 km ise köy yolu bulunmaktadır. Bölge'deki yolların 998,95 km'si bölünmüş olup Bölge illerinden Ağrı'da 398,72 km, Ardahan'da 143,63 km, Iğdır'da 172 km ve Kars'ta 284,6 km bölünmüş yol bulunmaktadır. Bölge'de otoyol bulunmazken, Bölge illerindeki yol uzunluğu dağılımı ise şöyledir: Ağrı'da toplam 514 km il ve devlet yolu, 4.831 km köy yolu;

Ardahan'da 384 km il ve devlet yolu, 1.622 km köy yolu; Iğdır'da 212 km il ve devlet yolu, 910 km köy yolu ve Kars'ta 940 km il ve devlet yolu, 3.210 km ise köy yolu bulunmaktadır (Karayolları Genel Müdürlüğü, 2023), (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2023)

Demiryolları anlamında TRA2 Bölgesi, 4. Bölge Müdürlüğüne bağlı olup Kars'ta 283 km, Ardahan'da 13 km olmak üzere toplam 296 km uzunluğunda büyük çoğunluğu tek hattan oluşan konvansiyonel demiryolu hatları bulunmaktadır. Bölge illerinden Kars'a ulaşım gün içinde tek seferle Ankara'dan başlayan Kayseri, Sivas, Erzincan, Erzurum ve Kars ile sonlanan Doğu Ekspresi ile sağlanmaktadır. Son yıllarda Doğu Ekspresi'nin turistik amaçlı kullanımının artmasıyla birlikte, güzergâh üzerinde mola sürelerinin olduğu Turistik Doğu Ekspresi de hizmete girmiştir. Kars-Gümri-Tiflis Demiryolunun 1993 yılında kapanmasıyla, Kars'tan Ermenistan sınırına yakın Akyaka'ya kadar ilerleyen 57 km'lik hat bölgesel tren hattı olarak kullanılmaktadır. 2017 yılında hizmete açılan 838,6 km'lik Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattının 76 km'si Bölge'den geçmektedir (TCDD Taşımacılık A.Ş., Yıllık İstatistikler, 2022). Böylece Avrupa'dan Çin'e kadar demir ipek yolu hattı kurulmuş olup bu hat, Bölge'nin jeostratejik önemine ve kalkınmasına katkı sağlayacaktır. Kars-Iğdır-Nahçıvan Tren Yolu hattı ise Bölge'de uluslararası demiryolu ağını ve lojistik imkânlarını geliştirecek bir hat olup 2025 yılına kadar tamamlanması öngörülmektedir (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2022).

2022 yılı sonu itibarıyla Türkiye'de toplam 57 havalimanı bulunmakta olup TRA2 Bölgesi'nde ise Kars Harakani, Iğdır Şehit Bülent Aydın ve Ağrı Ahmed-i Hani Havalimanı olmak üzere toplam 3 havalimanı bulunmaktadır. Ardahan ilinde ise havalimanı bulunmamaktadır. Kars havalimanı iç hat-dış hat uçuşlara imkân sağlayan uluslararası havalimanı olarak görülse de faaliyete geçtiği günden itibaren havalimanından tarifeli olarak herhangi bir yurt dışı yolcu taşımacılığı gerçekleşmemiştir. Hâlihazırda, Bölge havalimanlarından Ankara ve İstanbul'a her gün, İzmir'e ise haftanın belli günlerinde karşılıklı seferler düzenlenmektedir (DHMİ, Havayolu Sektör Raporu, 2022).

4.7.HABERLEŞME

Hanehalkı bilişim teknolojileri kullanım araştırması sonuçlarına göre 2022 yılında Türkiye'deki hanelerin yüzde 94,1'i evden internete erişim imkânına sahiptir. Aynı araştırmada Düzey 1 seviyesinde internet erişim imkânı olan hane oranının en fazla olduğu bölge yüzde 98,7 ile İstanbul iken, TRA2 Bölgesi'nin de içinde bulunduğu TRA Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde bu oran yüzde 88,2'dir (TÜİK, Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması, 2022).

2022 yılında Türkiye'de kişi başına düşen fiber optik kablo uzunluğu 6,06 m iken, Bölge'de 8,17 m'dir. Bölge illerinde kişi başına düşen fiber optik kablo uzunluğunun en fazla olduğu il 16,04 m ile Ardahan olup Ardahan'ı sırasıyla 11,75 m ile Kars, 7,63 m ile Iğdır ve 5,03 m ile Ağrı izlemektedir. 2022 yılında Türkiye'de sabit genişbant internet abone sayısının nüfusa oranı yüzde 22,27 iken Bölge'de bu oran yüzde 9,54'tür. İl merkezlerinin iletişim alt yapısında ciddi sorunlar bulunmazken kimi köylerde mobil iletişim kapsama alanında sorunlar bulunmaktadır (Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, 2023).

4.8. DIŞ TİCARET VE LOJİSTİK

TRA2 Bölgesi; Gürcistan, Azerbaycan, İran ve Ermenistan ile sınır komşusu olması nedeniyle dış ticaret açısından doğrudan uluslararası ekonomik ilişkiler kurma potansiyeline sahip bir bölgedir. Bölge’de toplam 7 sınır kapısı bulunmasına rağmen bunlardan sadece ana ulaşım koridorları üzerinde bulunan Ardahan-Aktaş, Ardahan-Türkgözü, Iğdır-Dilucu ve Ağrı-Gürbulak aktif olarak çalışan kapılardır. Bölge’de uluslararası ticaretin gelişmesinde önemli rol oynayan serbest bölgelerin yer almadığı görülmektedir.

TRA2 Bölgesi’nin Türkiye içerisindeki 2022 yılı ithalat ve ihracat oranları sırasıyla yüzde 0,04 ve yüzde 0,06 olup oldukça küçük bir paya sahiptir. Bölge’de ithalat ve ihracat rakamları yıllara göre genel olarak düşme eğilimi göstermektedir. 2022 yılında Bölge’de yaklaşık 137 milyon dolar ithalat yapılırken yaklaşık 159 milyon dolar ihracat gerçekleştirilmiştir (TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, 2023). İhracat değeri bakımından Iğdır ili ön plana çıkmaktadır. Bu anlamda Iğdır’ın Bölge içerisinde önemli bir katma değer ürettiğini söylemek mümkündür. Öte yandan Ağrı ili ise her faaliyet alanında ithalat açısından en yüksek değere sahip olup ihracatta ise imalat sektörü dışında oldukça düşük bir değere sahiptir.

2022 verilerine göre en fazla ihracat hacmine sahip Iğdır ilinde, ihraç edilen ilk beş ürün hububat ve bakliyat, kimyevi maddeler, mobilya, kâğıt ve orman ürünleri, elektrik ve elektronik ürünleri ile demir ve demir dışı metaller olup bunların sağladığı katma değer toplam içindeki oranı yüzde 71,30’dur. İllerin en fazla ihraç ettikleri ilk beş ürün ve bunların sağladığı katma değer miktarı incelendiğinde; Bölge tarım ve hayvancılıkta gelişmiş olmasına rağmen katma değeri yüksek olan makine, kimya, giyim, mobilya ve kâğıt gibi ürünler ilk beşin içinde yer almaktadır. Bunun nedeni ise Bölge dışından tedarik edilen ürünlerin ihraç edilmesidir (Türkiye İhracatçıları Meclisi, İhracat Rakamları, 2023).

TRA2 Bölgesi’nde illerin en fazla ihracat yaptığı ülkelere bakıldığında Ermenistan hariç sınır ülkeleri olan Azerbaycan, İran, Gürcistan ilk sıralarda görülürken bunların yanında Türk Cumhuriyetlere de ihracatın geliştiği, hatta 2022 yılında Türkmenistan’ın Gürcistan’ı geride bıraktığı görülmektedir (Türkiye İhracatçıları Meclisi, İhracat Rakamları, 2023).

TRA2 Bölgesi ayrıca 4’ü aktif 7 sınır kapısı, karayolları, havalimanları ve sınırlarından Türkiye’ye giriş yapan 4 tane önemli ham petrol ve doğalgaz iletim hattı, Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu, Kars Lojistik Merkezi ve planlanan Kars-Iğdır-Nahçıvan Demiryolu ile önemli bir lojistik potansiyeli de taşımaktadır. Türkiye’deki mevcut 13 lojistik merkezden biri Kars Lojistik Merkezi’dir. Kars Lojistik Merkezi 16 kilometrelik demiryolu ve 5,5 kilometrelik iltisak hattına sahiptir (Kars Lojistik Merkezi, 2023). Bu hattın hem Avrupa standardı olan 1.435 milimetre ray açıklığına sahip trenleri ağırlayabilmesi hem de eski Sovyetler Birliği’nden kalmış Orta Asya’daki bütün ülkelerin standardı olan 1.520 milimetre ray açıklığı standartlarındaki trenlere hizmet edebilir olması önemli görülmektedir. Bu sayede Çin, Kazakistan, Rusya, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan, Azerbaycan ve Gürcistan tren hattından lojistik merkezine ulaşım kolaylığı sağlanmaktadır. Bu durum, TRA2 Bölgesi’nin Türkiye’nin Orta Asya ve Kafkasya’ya açılan ticaret ve lojistik köprüsü haline gelmesine imkân vermektedir.

Dış ticaret rakamları ve ticarete konu olan ürün gruplarından da anlaşılacağı üzere, TRA2 Bölgesi'nin çeşitli nedenlerle ülkeler arasındaki ticaretten yeterince faydalanamadığı görülmektedir. Bölge'de sanayi üretiminin gelişmemiş olmasının, ulaşım imkânlarının yetersiz oluşunun ve bölge halkının dış ticaret konusundaki bilgi eksikliklerinin bu tabloyu oluşturan başlıca nedenler olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin en az gelişmiş bölgelerinden birisi olan TRA2 Bölgesi coğrafi konumu, iklim özellikleri ve hammadde kaynakları itibarıyla ekonomik sektörlerin gelişmesinde, ülkenin diğer bölgeleriyle kıyaslandığında dezavantajlı durumdadır. Ancak, değişen dünya koşulları ve yeni pazarların oluşması nedeniyle Bölge'nin Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'ya açılan dış ticaret ve lojistik merkezi olma potansiyeli, Bölge için en önemli kalkınma fırsatlarından birisi olarak değerlendirilmektedir.

4.9. BANKACILIK VE FİNANS

TRA2 Bölgesi'nde faaliyet gösteren bankacılık ve finans kuruluşlarının Türkiye içindeki oranı 2021 yılında yüzde 0,91'dir. Daha çok bankacılık hizmetlerini kapsayan bu kuruluşların oldukça düşük bir orana sahip olduğu görülmektedir. 2022 yılı verilerine göre TRA2 Bölgesi'nde farklı ekonomik sektörlerde kredi kullanım oranı yüzde 64,47 ile en yüksek ziraat ve balıkçılık faaliyetlerinde gerçekleşmektedir. Bunu yüzde 16,86 ile toptan ticaret ve komisyonculuk faaliyetleri izlemektedir (TÜİK, Bölgesel İstatistikler, 2023) (TÜİK verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.)

2022 yılında iller düzeyinde ekonomik sektörlerde kullanılan kredilerin Bölge içindeki oranları dikkate alındığında, Kars'ın turizm (yüzde 52), enerji (yüzde 42), ziraat ve balıkçılık (yüzde 41) faaliyetlerinde diğer illere kıyasla en yüksek paya sahip olduğu görülmektedir. Iğdır maden (yüzde 67), finans (yüzde 55) ve gıda (yüzde 36) faaliyetleri ile yüksek kredi kullanım oranına sahiptir. Ağrı ise tekstil ve tekstil ürünleri sektöründe (yüzde 72) yüksek kredi kullanım oranına sahipken Bölge'deki en yüksek nüfusa sahip olmasına bağlı olarak gelişmiş olan ticaret (yüzde 45) ve inşaat (yüzde 42) faaliyetlerinde de öne çıkmaktadır.

Tablo 4. Sektörlere Göre Kullanılan Kredi Tutarı (Bin TL) ve Bölge'deki Oranları (Yüzde)

	Ağrı	Oran	Ardahan	Oran	Iğdır	Oran	Kars	Oran
Gıda Meşrubat ve Tütün	56.324	15	85.566	23	135.776	36	95.847	26
İnşaat	227.367	42	31.774	6	85.052	16	195.107	36
Metal ve İşlenmiş Maden	3.057	9	2.343	7	22.637	67	5.557	17
Finansal Kuruluşlar	856	11	132	2	4.414	55	2.560	32
Tekstil ve Tekstil Ürünleri	30.819	72	2.731	6	4.749	11	4.670	11
Toptan Ticaret ve Komisyonculuk	511.409	45	45.954	4	282.564	25	301.095	26

Turizm	56.763	24	25.901	11	32.540	14	124.524	52
Ziraat ve Balıkçılık	832.392	19	1.069.537	25	681.357	16	1.779.056	41
Enerji	4.112	16	4.425	17	6.244	24	10.772	42

Kaynak: (BDDK, Krediler Veri Tabanı, 2023)

4.10. TURİZM

TRA2 Bölgesi turizm varlıkları açısından önemli bir yere sahip olup Bölge'nin kalkınmasında turizmin önemli bir yer alacağı öngörülmektedir. Bu konuda özellikle son yıllarda Kars ili Doğu Ekspresi trendinin de etkisiyle Bölge'de önemli bir atılım gerçekleştirmiştir. Bunun yanında Bölge'nin diğer illerinin de turizm potansiyeli bulunmakta olup yatırım ve tanıtım çalışmaları ile mevcut destinasyonların geliştirilmesine devam edilmesi gerekmektedir.

2019 sonrasında Covid-19 pandemisinin etkisi ile turist ve geceleme sayıları düşmekle birlikte 2021 yılı itibarıyla tekrar iyileşme eğilimi başlamıştır ve 2022 yılı TRA2 Bölgesi'nin en fazla turist ağırladığı yıl olmuştur. 2022 yılında Bölge'de toplam 487.681 turist konaklarken bunun 248.012'si Kars'ta konaklamıştır. Yine aynı yıl 62.953 yabancı turist Bölge'de konaklamış ancak yerli turist aksine yabancı turistlerin çoğu Ağrı, ardından da Iğdır'da konaklamıştır. 2019 yılında yabancı turistlerin çoğu bölgeye İran'dan, 2021 yılında ise Azerbaycan'dan gelmiştir. Turistlerin ortalama kalış sürelerine bakıldığında ise bölge ortalaması 2022 yılında 1,8 olarak gerçekleşmiştir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Turizm İstatistikleri, 2023).

TRA2 Bölgesi turizm paydaşlarından elde edilen veriler ve görüşmeler üzerinden yapılan incelemede toplam misafir sayısının düşük sayılarda seyretmesi ve sınır kapısı olan Ağrı, Ardahan ve Iğdır'da bu sayılara taşımacılık için giriş yapan kişilerin de dâhil olduğu düşünülürse potansiyelin yeterli düzeyde kullanılmadığı ortaya çıkmaktadır.

TRA2 Bölgesi özel olarak incelendiğinde;

- Ağrı ilinde toplam 101 adet arkeolojik ve 1 adet tarihi sit alanı yer almakta olup 4 adet de doğal sit alanı bulunmaktadır. Ağrı'da 259 adet tescilli taşınmaz kültür varlığı yer almaktadır. Bunların çoğu kale, kule, sur gibi askeri yapılarıdır. İshak Paşa Sarayı, Alacalı Köprüsü, Hamur Kümbeti, Meya Mağaraları ve Urartu Kalesi ile Diyadin Kaplıcaları, Balık Gölü ve Diyadin Kanyonu önemli turistik alanlardır. İshak Paşa Sarayı ayrıca UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi'nde de yer almaktadır (Van Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü, 2022).
- Ardahan ilinde 24'ü 1.derece olmak üzere toplam 26 adet arkeolojik sit alanı ve 4 adet doğal sit alanı bulunmaktadır. Tescilli varlıklar açısından zengin olan ilde, 205 adet tescilli taşınmaz kültür varlığı yer almaktadır. Bunların çoğu da Ardahan'a, "Kaleler ve Kuleler Şehri" unvanını veren kale, kule, sur gibi askeri yapılarıdır. Ardahan Kalesi, Şeytan Kalesi, Ardahan Köprüsü ve Merkez ilçede yer alan sivil mimari örnekleri ile Çıldır Gölü, Akçakale Yarımadası, Atatürk Silueti turistik öneme sahip alanlardır.
- Iğdır ilinde 20'si 1.derece ve 1'i de 3.derece olmak üzere toplam 21 adet arkeolojik sit alanı yer almaktadır. İlde yer alan taşınmaz kültür varlıklarının çoğunluğunu ise ilin Koçbaşı Mezar Taşlarıyla da ünlenmesine neden olan mezarlıklar tutmaktadır. Ejder

Kervansarayı, Koçbaşı Mezar Taşları ve Kul Yusuf Kümbeti ilin turizm açısından öneme sahip alanlarıdır.

- Kars ilinde 73'ü 1.derece ve 6'sı 3.derece olmak üzere toplam 79 adet arkeolojik; 2 adet tarihi ve 2 adet doğal sit alanı bulunmaktadır. Kars ilinde 940 adet taşınmaz kültür varlığı yer almakta ve bunların birçoğunu sivil mimari örneği oluşturmaktadır. Kars Bölge'de bu konuda en önde gelen ildir. Ayrıca bahsi geçen sivil mimari örneklerinin de birçoğu 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Rus hâkimiyeti döneminde inşa edilmiştir. Kars Kalesi, Ani Örenyeri, şehir içi sivil mimari örnekleri, Katerina Av Köşkü, tabyalar önemli turistik alanlardır. Ani Örenyeri de ayrıca UNESCO Dünya Mirası Listesinde yer almaktadır (Kars Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü, 2022), (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2022).

2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu uyarınca 60 adedi Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Bölgeleri (KTKGB) olmak üzere Türkiye'de toplam 233 adet Turizm Merkezi/KTKGB ilan edilmiştir. TRA2 Bölgesi'nde de Kars ve Ardahan'da kış, Ağrı'da ise termal temalı olarak ilan edilmiş üç adet TM/KTKGB bulunmaktadır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2022).

Türkiye 2023 Turizm Stratejisi kapsamında da önerilen eylemlerin mekânsal dağılımı belirlenmiştir. Bu kapsamda Ağrı, Ardahan ve Kars illeri Kış Turizmi Koridoruna dâhil edilmiştir (Koridorda yer alan diğer iller Erzincan ve Erzurum'dur). Strateji'nin, "Şehir Markalaşması" bölümünde, yoğun tarihi, kültürel ve mimari değerlere sahip "Marka Kentler"de bulunan bina, yapı ve kalıntıların restore edilmesi ve bu şehirlerin kültür turizmi açısından markalaşmaları öngörülmektedir. Kars ili de Adıyaman, Amasya, Bursa, Edirne, Gaziantep, Hatay, Konya, Kütahya, Manisa, Nevşehir, Mardin, Sivas, Şanlıurfa ve Trabzon illeri ile birlikte Marka Kent olarak belirlenen iller arasında kendine yer bulmuştur. (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı , 2007)

Bölge'de ayrıca Erzurum ve Kars ili sınırları içerisinde yer alan Sarıkamış-Allahuekber Dağları Milli Parkı ile Ağrı ve Iğdır ili sınırları içerisinde yer alan Ağrı Dağı Milli Parkı bulunmaktadır. Ardahan'ın Posof ilçesi ise Yaban Hayatı Geliştirme Sahası olarak belirlenmiştir. Kars'ta yer alan Kuyucuk Gölü, Ramsar alanı olarak tescillenmiş olup uluslararası koruma statüsündedir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2022).

Tüm bu potansiyel ve mevcut durum değerlendirildiğinde Bölge'ye yapılacak yatırımlar; turistik bölgelerde yeni istihdam alanlarının oluşmasına, altyapının gelişmesine ve gelen turist sayısının artmasına paralel olarak ekonomik gelirin de artmasına katkı sağlayacak, sosyoekonomik gelişime ve kalkınmaya etkide bulunacaktır.

4.11. ÇEVRE

TRA2 Bölgesi illeri, sanayi sektörünün yavaş gelişme göstermesi bakımından diğer illerle karşılaştırıldığında çevresel anlamda büyük bir avantajı bünyesinde barındırmaktadır ancak sahip olunan kaynakların sürdürülebilirliğinin sağlanması için kullanma dengesinin sağlanması, vahşi depolama gibi yöntemlerin kaldırılması, biyoçeşitliliğin korunması ve iklim değişikliğine uyum sürecini kolaylaştırıcı çeşitli faaliyetlerin hayata geçirilmesi önem arz etmektedir. Bahsi geçen hususlar çevresel sürdürülebilirlik için aciliyet arz eden hususlar olmakla birlikte bu

alandanda özellikle planlı, somut ve izlenebilir mekanizmaların hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bu anlamda çevre konusu Bölge özelinde hava yönetimi, su yönetimi, doğa koruma ve biyoçeşitlilik, doğal kaynaklar ve yeraltı kaynakları özelinde değerlendirilmiştir.

2022 yılı Meteoroloji Genel Müdürlüğü yıllık toplam yağış ortalaması verilerine göre, Kars için (ölçüm periyodu 1931 - 2022) 506,0 mm, Ardahan için (ölçüm periyodu 1958 - 2022) 555,3 mm, Ağrı için (ölçüm periyodu 1940 - 2022) 524,9 mm ve Iğdır için (ölçüm periyodu 1941 - 2022) 258,7 mm düzeyindedir. Türkiye için 1970-2022 yıllık toplam yağış ortalaması 618,9 mm'dir (Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2023). Bununla birlikte kar şeklinde olan yağışların yüksek seviyede olması ve yerde kalma süresinin uzunluğundan dolayı bölge zengin su kaynaklarına sahiptir. Bölge, Türkiye'nin en önemli akarsularından Aras ve Fırat akarsu havzası üzerinde yer almaktadır. Söz konusu zengin su kaynaklarının dengeli ve temiz kullanımı önem arz etmekle birlikte Bölge illerinde su kirliliğinin birinci öncelikli olduğu iller arasında Kars, ikinci öncelikli olduğu iller arasında ise Ağrı ve Ardahan ön plana çıkmaktadır.

Hava yönetimine gelindiğinde, TRA2 Bölgesi'nde kış aylarında ısınmadan kaynaklanan hava kirliliğinin en önemli çevre sorunu olduğu görülmektedir. Bunun başlıca nedenleri halkın alım gücünün düşük olmasından dolayı kalitesiz yakıt kullanımı, meteorolojik faktörler ve topoğrafik faktörler olarak sıralanmaktadır. TRA2 Bölgesi'nde hava kirliliğinin ölçülmesi amacıyla Ulusal Hava Kalitesi İzleme Ağı'na bağlı Ağrı ilinde 3, Ardahan ilinde 1, Kars ilinde 2 ve Iğdır ilinde 2 tane olmak üzere toplam 8 adet sabit hava kalitesi ölçüm istasyonu kurulmuştur. Yapılan ölçümlerde, kükürtdioksit için kış sezonunun en soğuk geçtiği 2022 Aralık ve 2023 Şubat ayları arasındaki dönemde TRA2 Bölgesi'nin aylık ortalama 120 mikrogram/metreküp ($\mu\text{g}/\text{m}^3$) olan sınır değerinin altında olduğu tespit edilmiştir. Partiküler maddenin kış sezonu ortalamasında $90 \mu\text{g}/\text{m}^3$ değeri sınırlanırken bu değer TRA2 Bölgesi'nde Ağrı ve Iğdır illeri için yüksek, Ardahan ve Kars illeri için düşük olarak ölçülmüştür. Türkiye Çevre Sorunları ve Öncelikleri Değerlendirme Raporu incelendiğinde 2017 yılında atıkların birinci öncelikli sorun olduğu Ağrı ilinde 2019 yılına gelindiğinde bu sıralama değişmiş ve hava kirliliği birinci öncelikli sorun haline gelmiştir. TRA2 Bölgesi'nde hava kirliliğinin birinci öncelikli sorun olduğu bir diğer il ise Iğdır'dır (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2023).

TRA2 Bölgesi, doğal kaynaklarının yanı sıra sulak alanları ve milli parkları ile zengin biyoçeşitliliğe sahiptir. Bölge 22 doğa alanına, 13 kuş alanına, 11 bitki alanına ve 10 sulak alana sahiptir. Sahip olduğu bu önemli ekosistemlere rağmen Bölge; çevre kirliliği ve biyoçeşitliliğin yok olması gibi tehlikelerle karşı karşıya kalmakta ve doğası bozulma riski altında bulunmaktadır. Türkiye'de 1.660 korunan alan bulunmakta ve bu alanların yüzde 1,75'i TRA2 Bölgesi'nde yer almaktadır. Bölge'deki korunan alanlar niteliklerine göre incelendiğinde; 8 adet Ulusal Önem Sahip Sulak Alan, 4 adet Yaban Hayatı Geliştirme Sahası, 1 adet Tohum Bahçesi, 2 adet Tabiat Parkı, 5 adet Şehir Ormanı, 5 adet Gen Koruma Ormanı, 3 adet Tohum Meşçeresi, 2 adet Milli Park ve 1 adet Ramsar Alanı olduğu görülmektedir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2022).

TRA2 Bölgesi; konumu, arazi yapısı ve jeomorfolojik özellikleri nedeniyle çeşitli afet risklerini bünyesinde barındırmaktadır. Bölge, Kuzey Anadolu ve Doğu Anadolu Fay Hatlarının dışında

bölgesel yerel fay sistemlerinin içinde de yer almaktadır. Bölge illeri depremsellik açısından incelendiğinde Kars ve Iğdır orta düşük tehlike, Ardahan'ın güneyi ile Ağrı'nın güney batısı yüksek tehlike arz etmektedir (T.C. İçişleri Bakanlığı, Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, 2022).

MTA Genel Müdürlüğü tarafından 2023 yılında yenilenen diri fay hatları haritasına göre Bölge'deki diri fay hatları incelendiğinde ise Ardahan Göle, Kars Sarıkamış, Ağrı'nın tüm ilçeleri ve Iğdır'ın ise Merkez ve Tuzluca ilçelerinden diri fay hatlarının geçtiği görülmektedir. Bölge'den geçen fay hatları üzerinde yerleşim yerleri bulunurken bu yerleşim yerlerinin özellikle Iğdır'ın Tuzluca ve Merkez ilçesi ile Ağrı'nın Taşlıçay ve Merkez ilçesinde yoğun olduğu görülmektedir. Ayrıca, 4 ve üzeri depremlerin meydana geldiği komşu Ermenistan'da yer alan ve 1970'li yılların sonuna doğru inşa edilen Metzamor Nükleer Santrali Kars'a 100 km, Iğdır'a ise 30 km uzaklıktadır. Santralin, eski teknoloji kullanılarak yapılması ve fay hattı üzerinde bulunması sebebiyle başta Bölge olmak üzere Türkiye için tehlike oluşturabilecek bir yapıya sahip olduğu değerlendirilmektedir (Iğdır İl Afet ve Acil Durum Müdürlüğü, 2023).

TRA2 Bölgesi'nin arazisinin genel olarak dağlık ve engebeli olması, eğimin fazla olması ve mevsimsel yağışların fazla olmasına bağlı olarak Bölge genelinde en yaygın görülen afet türlerinden birisi de heyelan/kaya düşmesidir. Bölge'de 1950-2020 yılları arasında yaşanan 523 adet heyelan/kaya düşmesinin yüksek bir kısmı Kars ve Ağrı illerinde meydana gelmiştir. Bölge'de çığ olayının en sık yaşandığı il olan Ağrı'da; Hamur ve Diyadin'in yanı sıra Eleşkirt ve Tutak ilçelerinin kuzey kesimleri çığ olayının en fazla görüldüğü yerlerdir. TRA2 Bölgesi'nde 1950 yılından 2020 yılı sonuna kadar meydana gelen sel ve su baskını olayları incelendiğinde Ağrı 193 sel ve su baskını ile ilk sırada yer almaktadır. Bunu 122 olay ile Kars, 99 olay ile Iğdır ve 45 olay ile Ardahan takip etmektedir (TRA2 Bölgesi İl Afet ve Acil Durum Müdürlükleri, 2023).

Konya'ya bağlı Karapınar ilçesinde bulunan rüzgâr erozyon sahasından sonra ülkedeki en büyük ikinci rüzgâr erozyon sahası Iğdır'a bağlı Aralık ilçesinde yer almaktadır. 13.542 ha genişliğindeki saha içerisinde ilçe merkezi ile 9 köy bulunmaktadır. Erozyon nedeniyle Türkiye-Nahçıvan uluslararası karayolunda zaman zaman aksaklıklar yaşanmaktadır. Sahada yer alan 13.542 ha arazinin yüzde 82'si mera olmasına rağmen, rüzgâr erozyonu nedeniyle mera olarak kullanılamamakta ve tarımsal sulama amaçlı kanallar kapanmaktadır. Söz konusu alanın, bugüne kadar yapılan çalışmalarla yaklaşık yüzde 13'lük kısmında erozyon engellenmiştir. Ancak çalışma yapılarak erozyonun engellendiği alanda hayvan otlatılması, çalılıkların yakacak olarak kullanılması gibi beşeri kaynaklı nedenlerle erozyonun tekrar oluşma ihtimali bulunmaktadır (Iğdır İl Afet ve Acil Durum Müdürlüğü, 2023).

TRA2 Bölgesi'nde 1950 yılından 2020 yılı sonuna kadar meydana gelen sel ve su baskını olayları incelendiğinde, Ağrı 193 sel ve su baskını ile ilk sırada yer almaktadır. Bunu 122 olay ile Kars, 99 olay ile Iğdır ve 45 olay ile Ardahan takip etmektedir. Bu dört ilde meydana gelen sel ve su baskınları, Türkiye genelinde yaşanan 7.082 sel ve su baskını olayının yüzde 6,5'ini oluşturmaktadır. TRA2 Bölgesi yüksek topografyası ve iklim koşulları nedeniyle ülkemizde çığ riskinin yüksek olduğu bir bölgedir. Bölge içerisinde 1950 yılından 2020 yılının sonuna kadar meydana gelen çığ olayları incelendiğinde Ağrı, 26 çığ vakası ile ilk sırada gelmektedir. Bunu

8 ığ ile Kars, 7 ığ ile Iğdir ve 2 çığ ile Ardahan takip etmektedir. Bu dört ilde meydana gelen ığlar, Türkiye genelindeki toplam ığların yüzde 2,6'sını oluşturmaktadır (TRA2 Bölgesi İl Afet ve Acil Durum Müdürlükleri, 2023).

Doğal kaynaklar ve yeraltı kaynakları özelinde değerlendirme yapıldığında, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü'nün (MTA) TRA2 Bölgesi'nde yapmış olduğu çalışmalar sonucunda özellikle Kars ve Ağrı'da önemli madenler ve endüstriyel hammadde kaynakları olduğu saptanmıştır. Ağrı ili içinde bulunduğu jeopolitik yapısı nedeniyle endüstriyel hammadde kaynakları açısından önem teşkil etmektedir. MTA tarafından TRA2 Bölgesi'nde yapılan çalışmalar sonucunda Ağrı ilinde başta pomza ve perlit olmak üzere tuğla-kiremit, kireçtaşı ve kükürt yatak ve zuhurları ortaya çıkmıştır. İl dâhilinde gerçekleştirilen kömür ve jeotermal enerji arama çalışmaları sonucunda Eleşkirt-Hayrangl, Yığıltaş ve Ramazan linyit sahaları ortaya çıkmıştır. Ayrıca altın yataklarına sahip olan Ağrı'da söz konusu maden, il ekonomisinin gelişimi için önemli bir fırsat olarak görülmektedir. Yine Ağrı ilinde, temiz enerji üretiminde önemli bir alternatif olarak görülen jeotermal kaynaklar; sağlık turizminin gelişmesi, enerji kaynağı olarak kullanılması ve tarımsal faaliyetlerin çeşitlendirilmesi noktasında potansiyel arz etmektedir. Kars ilinde ise MTA tarafından yapılan çalışmalar kapsamında çeşitli altın, krom, kireçtaşı, manyezit, perlit rezervleri tespit edilmiştir.

5. VİZYON

TRA2 Bölgesi zengin tarihi ve kültürel mirası, bozulmamış tabiatı ve önemli doğa alanları ile ön plana çıkmaktadır. Bölge'nin doğal, kültürel ve tarihi değerleri turizm ve tarım sektörünün başlıca ekonomik faaliyetler olmasını sağlamaktadır. Bölge sahip olduğu jeostratejik konumuyla önemli ulusal ve uluslararası yolların kesişim noktasında bulunmaktadır. Başta yöresel ürünler olmak üzere gün geçtikçe gelişen imalat sanayii ile Bölge, Kafkasya ve Orta Asya'ya açılan ticaret ve lojistik merkezi olma yolunda ilerlemektedir.

Geride kalan on yıllık süreç içinde Bölge'de sosyoekonomik anlamda gelişmelerle önceki plan döneminde belirlenmiş olan Bölge Planı vizyonuna kısmen ulaşılabilmektedir. Bu nedenle önceki plan döneminde belirlenmiş olan Bölge Planı vizyonunun yanı sıra yapılan araştırma, alıştay ve analizler göz önüne alınarak dönüşüm, yenilikçilik, sürdürülebilirlik ve katılımcılık ilkelerini temel alan TRA2 Bölgesi 2024-2028 Bölge Planı'nın vizyonu; ***“Yaşanabilir şehirleri ve markalaşmış doğal, tarihi ve kültürel değerleri ile rekabet gücü yüksek bir Serhat Bölgesi”*** olarak belirlenmiş olup vizyona ulaşmak için kullanılacak temel ilkelerin Bölge açısından taşıdıkları önem aşağıda kısaca belirtilmektedir:

Dönüşüm

TRA2 Bölgesi'nde dönüşüm ilkesi, sosyoekonomik altyapı sorunlarının çözülmesi ihtiyacından doğmaktadır. Bölge Planı'nın hazırlanmasında bu ilke gözetilerek sosyal, kırsal ve kentsel altyapının çağın gerektirdiği standartlara ulaştırılması hedeflenmektedir. Bölge'deki kurumsal ve beşeri sermaye kapasitesinin güçlendirilmesi, girişimcilik ve örgütlenme kültürünün yaygınlaştırılması, sosyal imkânların artırılması ve ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesi yoluyla Bölge'de dönüşüm sağlanması, Bölge Planı'nın vizyon ve stratejik önceliklerinin oluşturulmasında ilke olarak gözetilmiştir.

Rekabetçilik ve Yenilikçilik

Hızla değişen rekabet ortamında ülkelerin ve bölgelerin rekabetçi konumunu korumak ve yükseltmek için ürünlerini ve hizmetlerini sürekli olarak geliştirmeleri, farklılaştırmaları ve yenilemeleri gerekmektedir. Bu bağlamda Bölge’de üretilen ürün ve hizmetlerde katma değer yaratacak yeniliklerin teşvik edilmesi, Bölge Planı’nın vizyon ve stratejik önceliklerinin oluşturulmasında dikkate alınmıştır.

Sürdürülebilirlik

Sürdürülebilirlik ilkesiyle, Bölge Planı hedeflerinin hayata geçirilmesi sayesinde TRA2 Bölgesi’nde temelde sosyal, ekonomik ve çevre alanlarında yaratılacak olumlu etkinin sürekliliği amaçlanmaktadır. Bu amaçla TRA2 Bölge Planı’nda; doğal kaynakların koruma ve kullanma dengesi gözetilerek ekonomik, çevresel ve sosyal açıdan Birleşmiş Milletler tarafından yayınlanan sürdürülebilir kalkınma hedeflerine uyumlu bir planlama ve programlama yapılmasını amaçlayan bütünsel bir yaklaşım benimsenmiştir.

Katılımcılık

Serhat Kalkınma Ajansı koordinasyonunda gerçekleştirilen toplantılar, çalıştaylar ve yüz yüze görüşmeler ile tüm yerel paydaşların Bölge Planı hazırlama sürecine dâhil edilmesi ve ortaya çıkacak olan Bölge Planı’nı benimsemeleri amaçlanmıştır. Yapılan toplantılar ve çalıştaylarda Bölge’deki kurum ve kuruluşların değindikleri sorunlar ve buna yönelik üretilen çözüm önerileri Bölge Planı’nın hazırlanmasına katkıda bulunmuştur.

6. STRATEJİK ÖNCELİKLER VE TEDBİRLER

STRATEJİK ÖNCELİK 1: TURİZM DESTİNASYONLARININ GELİŞTİRİLMESİ VE MARKALAŞTIRILMASI

TRA2 Bölgesi ekonomisinde tarım ve hayvancılıktan sonra turizm önemli bir yer tutmaktadır. Bölge’de turistler tarafından en çok ziyaret edilen değerlerin başında; UNESCO Dünya Miras Listesi’nde yer alan Ani Örenyeri, kar kalitesi ile Dünyaca ünlü Sarıkamış Kayak Merkezi, Anadolu’daki ilk Türk Camisi Ebu’l Menuçehr Camii, 123 km²’lik alanının tamamı kış aylarında buz tutan Çıldır Gölü, vadi içerisinde sarp kayalıklar üzerinde yükselen Şeytan Kalesi, birçok din için kutsal sayılan ülkemizin zirvesi Ağrı Dağı, UNESCO Geçici Dünya Miras Listesi’nde yer alan ve Dünyanın ilk merkezi ısıtılmalı yapısı olarak bilinen İshak Paşa Sarayı, solunum yolları ile ilgili birçok hastalığın tedavisinde alternatif tıp yöntemi olarak kullanılan Tuzluca Tuz Terapi Merkezi gelmektedir. Bu değerlerin dışında ise; Ağrı’da Diyadin Kaplıcaları, Meya Mağaraları, Diyadin Kanyonu; Ardahan’da Yalnızçam Kayak Merkezi, Karaçay Kanyonu, Atatürk Silueti; Iğdır’da Gökkuşluğu Tepeleri, Üçkaya Gölü, Koçbaşı Mezar Taşları; Kars’ta Digor Beş Kilise, Mren Katedrali, Mağazbert Kalesi gibi birçok tarihi ve doğal varlık gerek altyapı eksiklikleri gerekse bilinirlik seviyesinin düşüklüğü nedeniyle beklenen seviyede bir turizm değerine dönüştürülemediği görülmüştür.

2022 yılı, ülkemizde Kültür ve Turizm Bakanlığı ile mahalli idarelerce belgelendirilmiş konaklama tesislerinde konaklayan turistlerin yaklaşık yüzde 0,53’ünü oluşturan ve sadece

62.953'ü yabancı olan 487.681 turist ile TRA2 Bölgesi'nin en fazla turist ağırladığı yıl olmuştur. Bu göstergelere en fazla katkıda bulunan il Kars'tır. En çok yabancı turist ağırlayan iller ise sırasıyla Ağrı ve Iğdır'dır. Bölge illerinde turistlerin ortalama kalış sürelerinin; Ağrı için 1,7, Ardahan için 2,45, Iğdır için 1,34 ve Kars için 1,88 gün olduğu görülmektedir. Ancak Türkiye ortalaması 2,57 gün iken Bölge illerinin hiçbiri bu değere ulaşamamıştır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Turizm İstatistikleri, 2023)

2023 yılı Haziran ayı itibarıyla TRA2 Bölgesi'nde yer alan Kültür ve Turizm Bakanlığı ile mahalli idarelerce belgelendirilmiş konaklama tesislerinin toplam kapasitesinin ülkenin tesis arzının yalnızca yaklaşık yüzde 1'lik kısmını karşıladığı ve yıllar itibarıyla bu oranda büyük değişiklik yaşanmadığı görülmektedir. Tesis kapasitesine paralel şekilde yatak kapasitelerinin çok az olduğu ve 2023 yılı Haziran ayı itibarıyla Türkiye genelindeki yatak kapasitesinin sadece yüzde 0,7'sinin TRA2 Bölgesi'ndeki konaklama tesislerinde olduğu görülmektedir. 2023 yılı Haziran ayı itibarıyla TRA2 Bölgesi'nde 233 tesis ve 12.679 yatak bulunmaktadır. Ağrı ili Bölge'de en çok tesis ve oda kapasitesine sahip ildir. Tesis kapasitesinin düşüklüğünün yanı sıra Bölge illerinin konaklama tesislerindeki temel sorunu işletmecilik ve hizmet kalitesi eksikliğidir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Turizm İstatistikleri, 2023).

TRA2 Bölgesi'nde turizm sektöründe çalışan sayısı kış döneminde yoğunlaşmakla birlikte ülke içindeki oranının çok düşük olduğu görülmektedir. Bölge turizm sektöründe çalışan kişi sayısı ülkedeki turizm sektöründe çalışanların yaklaşık yüzde 0,50'sini oluşturmaktadır (SGK İl Müdürlükleri, 2022).

TRA2 Bölgesi illerinde paydaşlarla yapılan odak grup toplantıları, yüz yüze görüşmeler ve elde edilen veriler sayesinde yapılan mevcut durum analizi neticesinde hem ziyaretçi sayıları hem de yatak kapasitesinin yetersiz olduğu, Bölge'de turizm hareketliliğinin çok yoğun olmadığı ve Bölge'nin sahip olduğu potansiyelin yeterince değerlendirilemediği tespit edilmiştir. Ayrıca, az olan ve süreklilik arz etmeyen turizm hareketinin Bölge geneline yayılmadığı ve Doğubayazıt, Sarıkamış gibi belli başlı birkaç ilçe haricinde genelde il merkezlerinde gerçekleştiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla On İkinci Kalkınma Planı'nda vurgulandığı üzere plan döneminde, TRA2 Bölgesi'nde yer alan potansiyel ve mevcut turizm alanlarının altyapılarının iyileştirilmesi, özellikle yurt dışına yönelik etkin tanıtım faaliyetlerinin yapılması, düşük kapasiteli tesislerin kurumsallaşma anlamında desteklenmesi ve operasyonel becerilerinin kuvvetlendirilmesi gerekmektedir.

Hedef 1.1: Turizm Sektörünün Beşeri Sermaye ve Kurumsal Kapasitesi Geliştirilecektir.

Bölge'deki turizm sektörünün başlıca sorunlarından birisi insan kaynağı niteliğindeki eksiklikler, paydaşlar arasındaki iş birliği eksikliği ve kurumsal kapasitelerindeki yetersizliktir. Sektörde bir yandan kalifiye eleman bulmakta zorluk çekilirken diğer taraftan Bölge'de ise işsizlik özellikle gençlerde Türkiye ortalamasının üzerindedir. Çevrimiçi seyahat sitelerinde kullanıcıların vermiş olduğu puanlar üzerinden yapılan inceleme sonucunda, Bölge genelindeki tesislere verilen puanların görece düşük olduğu, çalışanların teknik kapasitelerinin yeterli olmadığı ancak iyi niyetli ve güler yüzlü hizmet verdiklerinin değerlendirildiği görülmüştür.

Bu kapsamda Plan döneminde turizm sektöründe rekabetçiliğin korunması için nitelikli işgücü, tesis ve hizmet kalitesiyle turistlerin talep ve beklentilerinin karşılanması amaçlanmaktadır.

Bu doğrultuda sektöre beşeri sermaye yetiştiren meslek okullarının fiziki, teknik ve beşeri gelişimlerinin desteklenmesi, işletmeciler de dâhil olmak üzere sektörde yer alan kişilere işbaşı eğitimlerin verilmesi, başta 18-34 yaş arasındaki gençler ve kadınlar olmak üzere sektörde yer almak isteyenlere sertifikalı ve istihdam garantili eğitimler düzenlenerek nitelikli personelin sektörde çalışmasının ve tüketici memnuniyetinin sağlanması hedeflenmektedir. Ayrıca, paydaşlar arası iş birliği ve örgütlenmenin geliştirilmesi, kamu hizmeti veren personelin bilgi düzeyinin ve rehber sayısının artırılması, iyi uygulamaların Bölge'ye kazandırılmasına yönelik teknik inceleme faaliyetleri ile sektörün kurumsallaşması ve beşeri kaynakların geliştirilmesi amaçlanmaktadır.

Tedbir 1.1.1: İşgücüne Yönelik Kapasite Artırıcı Programlar Düzenlenecektir.

Bölge'deki turizm işletmelerinin en önemli problemlerinden birisi nitelikli işgücüne erişimdir. Bu işletmelerde çalışan personelin birçoğu bu alanda eğitim almamış kişilerden oluşmaktadır. Bu durum müşterilerin aldığı hizmetin kalitesini düşürmektedir. Bu nedenlerle işgücü arzının teknolojide yaşanan gelişmelerle birlikte plan dönemindeki ulusal istihdam stratejileri ile uyumlu olacak şekilde küreselleşen Dünyada gerekli görülen temel yeterliliklere haiz olması için eğitim programlarının düzenlenmesi gerekmektedir. Bu amaçla hem çalışan hem de sektörde çalışma potansiyeli olan işsiz durumdaki bireylere hizmet sunum teknikleri, yabancı dil, müşteri ile iletişim gibi sektörde temel yeterlilik olarak kabul edilen çeşitli eğitim faaliyetleri düzenlenerek niteliklerini artırmaya yönelik çalışmalar yürütülecektir.

Ayrıca Bölge illerinin tümünde üniversite bulunmasına rağmen özellikle Bölge ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik bilgi aktarımı eksik kalmaktadır. Turizm potansiyelinin yüksek olduğu Bölge'de sektörün öncüleri ve konunun uzmanı bireyler ile yapılacak eğitim, söyleşi, konferans, atölye çalışmaları vb. etkinlikler düzenlenecektir. Yurt içi ve yurt dışında iyi uygulama örnekleri deneyimlenerek doğru ve faydalı bilgi aktarımı sağlanacaktır. Çalışmaların turizm tesislerinin diğerlerine göre daha fazla olduğu il merkezleri, Doğubayazıt ve Sarıkamış ilçelerinde önceliklendirilmesi sağlanacaktır. Diğer ilçelerde ise ev pansiyonculuğu ve turizm girişimciliği ile temel hizmet bilgileri gibi konularda yerel halkın bilinçlendirilmesi çalışmalarına ağırlık verilecektir.

Tedbir 1.1.2: Turizm Rehberi Sayısı Artırılacaktır.

Bölge'de zamanla artan turist sayısına rağmen turizm rehberlik hizmetleri yetersiz kalmaktadır. Özellikle Bölge'ye düzenlenen turlarla şehir dışından gelen rehberlerin doğru tanıtım yapması, yerli/yabancı bireylerin zihninde yer edinecek Serhat Bölgesi imajının oluşturulmasında önemli bir rol oynamaktadır. Rehberlerin aktif rolü ve üstlendiği sorumluluklar düşünüldüğünde bu meslek grubunda çalışanların bilgi düzeylerinin önem arz ettiği görülmektedir. Bununla birlikte rehberlerin turistlerle birebir diyalog içerisinde olması sebebiyle iletişim faktörünün de ön plana çıktığı görülmektedir. 2023 yılı itibarıyla Bölge'de az olan kokartlı turist rehberi sayısının ve rehberlik hizmeti kalitesinin, başta üniversiteler olmak üzere paydaşlarla düzenlenecek akredite programlar sayesinde artırılması sağlanacaktır. Tedbirin il merkezleri, Doğubayazıt ve Sarıkamış ilçelerinde öncelikli olarak uygulanması sağlanacaktır.

Tedbir 1.1.3: Turizmde Girişimcilik Ekosistemi Geliştirilecektir.

Turizmde nitelikli büyümeyi teşvik eden en önemli unsurlardan biri sektör içerisinde yer alan girişimci işletmelerdir. Turizm girişimcilerinin kararları ve faaliyetleri sayesinde Bölge'nin

turizm sektörü önemli derecede hareketlenebilmektedir. Bu durum ise ekonominin canlanmasına ve Bölge halkının refahının artmasına katkı sağlamaktadır. Başta 18-34 yaş aralığındaki gençler ve kadınlar olmak üzere turizm girişimciliğine yönelik temel bilgilendirme eğitimleri verilecektir. Ajans tarafından hazırlanacak mali destek programlarında çeşitli turizm türlerine hizmet edecek girişimcilik çalışmaları da desteklenecektir. Tedbirin il merkezleri ile Doğubayazıt ve Sarıkamış ilçelerinde turizm faaliyetlerini çeşitlendirmeye yönelik çalışmalar öncelikli olmak üzere tüm TRA2 Bölgesi'nde uygulanması sağlanacaktır.

Tedbir 1.1.4: Turizmde Hizmet Sunan Kurum ve Kuruluşların Kurumsal Kapasiteleri ve Beşeri Sermayeleri Artırılacaktır.

TRA2 Bölgesi'nde faaliyet gösteren kamu kurum ve kuruluşları, meslek kuruluşları, birlikler ve STK'lerin genel profiline bakıldığında kurumsal kapasitelerinin zayıf olduğu ve mali açıdan da yetersiz kaldıkları görülmektedir. Turizm alanında faaliyet gösteren kamu kurumlarında çalışan personel Bölge'nin tanıtımı, turizm sektörünün geliştirilmesi ve girişimciliğin desteklenmesi noktasında büyük bir öneme sahiptir. TRA2 Bölgesi gibi kamu personeli sirkülasyonunun yoğun olduğu ve ağırlıklı olarak yeni atanan personelin istihdam edildiği yerlerde halkın taleplerine cevap verebilecek donanıma sahip personele ulaşmakta güçlük çekilmektedir. Yatırımcıların Bölge hakkında doğru bilgiye ulaşabilecekleri yerler arasında ilk sıralarda yer alan kamu kurumu personeline yönelik bilgilendirme ve farkındalık eğitimleri verilecektir. Buna ek olarak turizmde arzulanan seviyeye ulaşmak amacıyla gerekli proje geliştirme ve uygulama becerilerinin de gelişmesi sağlanacaktır. Kamu kurumlarında sürdürülebilir düzeyde istihdamın sağlanması amacıyla tedbirler alınmasının yanında Bölge'de çalışma motivasyonunu artırıcı politikaların geliştirilmesi sağlanacaktır. Özellikle tecrübeli personelin Bölge'de çalışmasını teşvik edici uygulamaların geliştirilmesi önem taşımaktadır.

Sektöre beşeri sermaye yetiştiren meslek okullarının fiziki, teknik ve beşeri gelişimleri desteklenecektir. Kurumlar arası iş birlikleri, özellikle tematik çalışan STK'lerle kamu kurum ve kuruluşlarının iş birliği, geliştirilecektir. Üniversite, kamu kurumları ve özel sektör arasında koordineli çalışmaların artırılması; Bölge'deki ticaret ve sanayi odaları, meslek kuruluşları, birliklerin ve STK'lerin ortak proje geliştirmesine yönelik altyapının oluşturulması sağlanacaktır.

Çalışmaların il merkezleri ile Doğubayazıt ve Sarıkamış ilçelerinde öncelikli olmak üzere tüm TRA2 Bölgesi'nde gerçekleştirilmesi sağlanacaktır.

Hedef 1.2: Turistik Tesislerde Sunulan Hizmet Kalitesi Artırılacaktır.

TRA2 Bölgesi'nde turizm hizmet kalitesi; başlıca turizm tesislerinin altyapı-üstyapı ve insan kaynakları kapasitesi ile birebir ilişkilidir. Sektöre yönelik hizmet veren tesislerde teknik problemlerin giderilmesi, modernizasyonun sağlanması ve erişilebilirlik problemlerinin çözülmesi Bölge'yi turizmde ileri taşıyacaktır.

Çevrimiçi seyahat sitelerinde kullanıcıların vermiş olduğu puanlar üzerinden yapılan inceleme sonucunda, TRA2 Bölgesi genelindeki tesislere yönelik görece düşük puanların verildiği, bu çerçevede tesislerin fiziki koşulları ve hizmet kalitelerinin iyileşmesinin aciliyet arz ettiği görülmektedir. Ajans tarafından yerinde yapılan çalışmalarda TRA2 Bölgesi'ndeki turistik

tesislerin güncel teknolojileri yoğun olarak kullanmadıkları, çok az sayıdaki tesiste toplantı salonu, kapalı ve termal havuz gibi donatıların bulunduğu (Sarıkamış hariç diğer bölgelerdeki hiçbir tesiste açık havuzun bulunmadığı) tespit edilmiştir. İlçelerdeki tesislerde ise özellikle tefrişatların eski olduğu ve klima gibi unsurların bulunmadığı görülmüştür.

Turizm sektöründe rekabetçiliğin sağlanması için nitelikli işgücünün sağlanarak tesislerin hizmet kalitesinin artırılması turistlerin talep ve beklentilerinin karşılanması noktasında Bölge için oldukça önemlidir. Bu çerçevede bilgi düzeyini artırıcı faaliyetler sayesinde turistik tesislerin bir taraftan kurumsallık kazanması sağlanırken diğer taraftan güncel teknolojileri ve gelişmeleri takip etmesi sağlanacaktır. Tesislerin yenilenmesi ve sundukları hizmetin kalitesinin artırılması için ise ulusal ve uluslararası fon ve hibelerden faydalanılması sağlanacaktır.

Tedbir 1.2.1: Turistik Tesislerin Kurumsallaşması Sağlanacaktır.

TRA2 Bölgesi'nde turizme yönelik hizmet veren tesislerin çoğunluğunu aile işletmeleri oluşturmakta ve kurumsallaşma açısından sıkıntılar yaşanmaktadır. Aile işletmelerinin uzun vadede kalıcı ve verimli olmaları bakımından kurumsallaşması son derece önemlidir. Yönetim, organizasyon ve işletmecilik alanlarında bu tür işletmelere aile anayasası oluşturma, yönetim danışmanlığı ve mentorluk gibi alanlarda destek verilecektir. Tedbirin il merkezleri ile Doğubayazıt ve Sarıkamış ilçelerinde öncelikli olmak üzere tüm TRA2 Bölgesi'nde gerçekleştirilmesi sağlanacaktır.

Tedbir 1.2.2: Farklı Hedef Gruplara Yönelik Ürün ve Hizmet Çeşitliliği Sağlanacaktır.

TRA2 Bölgesi sahip olduğu tarihi, coğrafi ve kültürel özellikler sebebiyle çeşitli turizm türlerine olanak sağlamaktadır. Bu durum turizmdeki hedef grupların çeşitliliğinin artmasını sağlarken aynı zamanda Bölge'nin 4 ülkeye sınırının bulunması da bu çeşitliliği desteklemektedir. Turistin seyahati boyunca yararlandığı konaklama, yeme içme, ulaştırma ve diğer birçok servisten oluşan turistik ürün ve hizmetlerin, hedef grupları da göz önünde bulundurularak analiz çalışmaları yapılacaktır. Bu sayede Bölge'nin ihtiyacı olan ürün ve hizmetler belirlenecek ve çeşitlendirilmesine destek olunacaktır. Konaklama türlerinde farklı alternatiflerin oluşturulması, kamp-karavan, ekoturizm ve gastronomi turizmi vb. turizm çeşitlerinin geliştirilmesi, hâlihazırda kısıtlı sayıda olan Bölge'ye özgü yöresel hediyelik eşyaların tasarlanması ve üretilmesi gibi çalışmalar yapılacaktır. Tedbirin Posof, Çıldır, Tuzluca, Taşlıçay, Diyadin, Doğubayazıt, Akyaka, Selim ve Sarıkamış ilçelerinde öncelikli olmak üzere tüm TRA2 Bölgesi'nde gerçekleştirilmesi sağlanacaktır.

Tedbir 1.2.3: Turizm Tesislerinin Modernizasyonu Sağlanacaktır.

Günümüzde küreselleşmenin de etkisiyle turist beklentileri değişim göstermeye başlamıştır. Turizm tesislerinin ise sürdürülebilirliklerini sağlamak amacıyla bu beklentileri karşılaması gerekmektedir. Bölge'de mevcut tesislerde ömrünü tamamlamış makine ve ekipmanların değiştirilmesi, tesiste eksik kalmış bölümlerin tamamlanması, tercih edilmeyen hizmet uygulamalarının kaldırılması veya revize edilmesi konularında destek verilecektir. Tesislere verilecek modernizasyon desteği ile turistlere sunulan nihai ürünün kalitesi yükseltilmiş

olacaktır. Çalışmaların il merkezleri ile Çıldır, Diyadin, Doğubayazıt ve Sarıkamış ilçelerinde öncelikli olmak üzere tüm TRA2 Bölgesi'nde gerçekleştirilmesi sağlanacaktır.

Tedbir 1.2.4: Turizm Seyahat Acentelerinin İşlevselliği Artırılacaktır.

Turizmin ayrılmaz bir parçasını oluşturan seyahat acenteleri, hem turist gönderen hem de turist kabul eden ülkelerin belirli destinasyonlarında ulusal ve uluslararası turizm hareketini yönlendirmektedir. Önemli bir paydaş olan seyahat acentelerinin teknik ve organizasyonel altyapıları güçlendirilecek, etki alanları genişletilecek ve Bölge'de genelde uçak bileti satan küçük işletmeler yerine çeşitli kategorilerde hizmet sunan nitelikli firmalar olmaları sağlanacaktır. Bu amaçla, ulusal düzeydeki seyahat acenteleri ile yereldekilerin ortak turlar düzenlemesi için fuarlar başta olmak üzere bir araya gelmeleri sağlanarak iş birlikleri oluşturulacaktır. Tedbirin il merkezleri ile Doğubayazıt ve Sarıkamış ilçelerinde uygulanması sağlanacaktır.

Tedbir 1.2.5: Turizm Tesislerinin Ulusal ve Uluslararası Standardizasyonu Sağlanacaktır.

Turizm sektörünün hızla gelişmesi ile birlikte ulusal ve uluslararası boyutta standardizasyona yönelik çalışmaların önemi de artmaktadır. Uluslararası Standartlar Örgütü (ISO) tarafından hazırlanan endüstriyel turizm, medikal turizm, macera turizmi, dalış turizmi vb. alanlarda geçerli gerekliliklerin belirtildiği standartların yanı sıra konaklama işletmeleri ve turizm personel yetkinliğini içeren standartların Bölge içerisinde uygulanması sağlanacaktır. Tedbirin il merkezleri ile Diyadin, Tuzluca, Çıldır, Doğubayazıt ve Sarıkamış ilçelerinde öncelikli olarak uygulanması sağlanacaktır.

Proje Önerisi 1.2.1: Bölge İlleri Konaklama Tesisleri Projesi

Bölge; Ağrı Dağı, İshakpaşa Sarayı, Çıldır Gölü, Ani Örenyeri, Tuzluca Tuz Mağaraları ve Şeytan Kalesi gibi önemli turizm değerlerine sahiptir. Son yıllarda kurdaki yükselişin etkisiyle iç pazarlarda yeni yerler keşfetmek isteyen turistler başta Doğu Ekspresi'ni kullanarak Bölge'ye gelmektedir. Mevcut konaklama tesisleri hem nitelik hem de nicelik açısından destinasyona gelen turistlerin beklentilerini ve gereksinimlerini karşılama noktasında yetersiz kalmaktadırlar. Proje kapsamında inşa edilecek Kars'ta 5, diğer illerde ise asgari 4 yıldızlı konaklama tesisleri ile yatak kapasitesi eksikliğinin giderilmesi, fiyatlarda standardizasyonun sağlanması, niş pazara alternatif konaklama imkânı sunulması ve hizmet kalitesinin iyileştirilmesi amaçlanmaktadır.

Hedef 1.3: Turizm Destinasyonlarının Altyapısı Geliştirilecektir.

Bölge'nin sahip olduğu önemli turizm alanlarında misafirlerin bilgilendirme ve günübirlik ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri tesisler ve donatılar gibi altyapı eksiklikleri devam etmektedir. Ayrıca birçok değer ise yol, su, elektrik gibi temel altyapıdan yoksun ya da restorasyon çalışmaları gibi koruyucu tedbirler alınmadığı için yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. 2024-2028 Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi'nde de belirtildiği üzere destinasyonların altyapı ihtiyaçları ve eksiklikleri karşılanacak; çeşitli seyahat deneyimleri ile destinasyonlar turistler için cazip hale getirilecektir. Bu kapsamda mevcut turizm alanlarında, turistlerin günübirlik ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri tesisler ve donatıların yapılması; yeni oluşturulması planlanan turizm alanları için ise gerekli yol, su, elektrik, ısıtma, kanalizasyon, çöp toplama gibi altyapı

gereksinimlerinin iyi etüt edilerek tesis edilmesi sağlanacaktır. Altyapının tamamlandığı alanlarda özel sektörün yatırım yapması teşvik edilecektir.

Tedbir 1.3.1: Turistik Alanlarda Temel Altyapı Geliştirilecektir.

Sahip olduğu değerler neticesinde önemli bir potansiyeline sahip olan TRA2 Bölgesi illerinin genelinde turizm alanlarında altyapı eksiklikleri bulunmaktadır. Misafirlerin gününbirlik ve konaklamalı yapacakları ziyaretlerde temel ihtiyaçlarını giderememesi kötü bir imaj oluşturarak mevcut ve potansiyel turist tercihlerini etkilemekte ve gelen turistlerin Bölge'yi tekrar tercih etmemesine sebebiyet vermektedir. Su, kanalizasyon sistemleri, enerji kaynakları, sağlık hizmetleri, çöp ve drenaj sistemleri, haberleşme ağı, ulaşım ve güvenlik sistemleri gibi alanlarda altyapı problemleri tespit edilecek ve iyileştirme-geliştirme çalışmaları yapılacaktır. Bölge içerisinde Ağrı Dağı ve çevresindeki turistik ve kültürel değerler, Sarıkamış Kayak Merkezi, Çıldır Gölü, Susuz Şelalesi, Ani Örenyeri, Yalnızçam Kayak Merkezi, Şeytan Kalesi, Kuyucuk Gölü ve Balık Gölü gibi değerlerin altyapıları öncelikli olarak iyileştirilecek yerler arasında yer almaktadır.

Tedbir 1.3.2: Bölge'ye Özgü Değerler Korunarak Turizme Kazandırılacaktır.

Turizmin başta gelen türlerinden birisi olan kültür turizmi, ziyaret edilen Bölge'deki kültürel mirası öğrenmeye dayalı bir turizm türüdür. Tarih ile kültürel miras bilincini artıran bu turizm türünde önemli olan husus, varlıkların gelecek kuşaklara aktarılacak şekilde korunması ve geliştirilmesidir. Kars ve çevresinde yaklaşık 40 yıl süren Rus hâkimiyeti döneminde önemli sayıda Baltık mimari tarzında askeri ve sivil yapı inşa edilmiştir. Son yıllarda artan Doğu Ekspresi talebi ile birlikte Kars'ta söz konusu yapılar turizm tesisi olarak işlevlendirilmeye başlanmıştır. Bu sayede tarihi ve kültürel varlıkların korunarak yaşatılması sağlanmaktadır. Benzer şekilde Ağrı Doğubayazıt, Ardahan Merkez, Kars Sarıkamış ve Iğdır Tuzluca ilçeleri başta olmak üzere tüm Bölge'de taşınmaz kültür varlıklarının turizme kazandırılması teşvik edilecektir. Bunun yanı sıra ilgili kurum ve kuruluşlarca turizm destinasyonlarını koruma ve kullanım amaçlı planlar geliştirilecektir. Ayrıca değerlerin korunması için yerel halkın bilinçlendirilmesine yönelik çalışmalar da yapılacaktır.

Tedbir 1.3.3: Turistik Tesis Sayısı ve Kapasitesi Artırılacaktır.

Turizm değer zincirini oluşturan eğlence, yeme-içme, konaklama vb. aktivitelere olanak sağlayan turistik tesisler Bölge içerisinde yeterli sayıda ve seviyede bulunmamaktadır. Kars ve Ağrı'da diğer Bölge illerine kıyasla daha fazla olan konaklama tesisleri çeşitli ekonomik düzeylere hizmet edememektedir. Bu illerde yatak sayısı ve çeşidi istenilen düzeye ulaşamamıştır. Bölge illerinde yeme-içme alanları konaklama tesislerine göre sayıca fazla olmasına karşın hizmet çeşitliliği düşüktür. Otel ve misafirhaneler haricinde ev pansiyonculuğu, bungalov, kamp alanları vb. alternatif konaklama tesislerinin yapımı desteklenecektir. Farklı hedef gruplarına yönelik kaliteli zaman geçirilebilecek eğlence mekânları oluşturulacaktır. Tedbirin öncelikli olarak il merkezleri ile Çıldır, Posof, Diyadin, Tuzluca, Doğubayazıt, Arpaçay ve Sarıkamış ilçelerinde uygulanması, bunun yanı sıra turistik tesis sayısının az olduğu ya da hiç bulunmadığı ilçelerde tesislerin oluşturulması sağlanacaktır.

Proje Önerisi 1.3.1: Ağrı Dağ Oteli Projesi

Ağrı Dağı birçok inanişaya göre kutsal kabul edilmekte ve dağcılık için de orta ve başlangıç seviyesi için uygun bir lokasyon olarak görülmektedir. Yapılacak olan dağ evi ile ilçeye gelen yerli ve yabancı turistlere kaliteli hizmet verebilecek bir konaklama altyapısı oluşturulurken, hediyelik eşya ve dağcılık malzemeleri satış ofisleri ile ilin ekonomisine katkı sağlanacaktır.

Proje Önerisi 1.3.2: Kars Osmanlı Konaklarının Restorasyonu Projesi

Proje; Kars Kalesi'nin eteklerinde, tarihi Taş Köprü ile hamamlar bölgesinde bulunan ve 19. yüzyılda yapılan tarihi Ahmet Tevfik Paşa Konağı'nın da aralarında bulunduğu tarihi Osmanlı konaklarının restorasyonunu hedeflemektedir. Yapıların restore edilerek kültürel mirasın korunması ve tarihi kent dokusunun iyileştirilmesi amaçlanmaktadır. Restorasyonu tamamlanacak yapılar sosyokültürel tesis alanı ve turizm tesis alanı olarak yeniden işlevlendirilecektir.

Proje Önerisi 1.3.3: Sarıkamış Suni Karlama Sistemi Projesi

Gün geçtikçe etkisi daha da fazla hissedilen iklim değişikliği nedeniyle bölgelerin mevsimleri ve yağış rejimi de değişmektedir. Ülkemizdeki faal kış sporları merkezlerinden biri olan Sarıkamış'ta kayak sezonunun süresi her yıl daha da kısalmaktadır. Bunun yanı sıra Bölge'de faaliyet gösteren otellere yapılan rezervasyonlar kar yağmadığı için iptal edilmekte veya karın ne zaman yağacağı tam bilinmediği için rezervasyon yapılmamaktadır. Proje kapsamında Kars Sarıkamış Kış Sporları Turizm Merkezi'nde kayak sezonunu yaklaşık 2 ay uzatacak suni karlama sistemi sayesinde turistlerin geceleme sayısının artırılması hedeflenmektedir.

Hedef 1.4: Turizmin Tüm Yıla Yayılması ve Turizm Çeşitliliğinin Artırılması Sağlanacaktır.

Bölge, sahip olduğu coğrafyası ve iklimi sebebiyle yalnızca kış turizminin gerçekleştirilebildiği bir yer olarak zihinlerde yer etmesine karşın kültür, doğa, inanç, gastronomi, spor vb. turizm türlerine de imkân sağlamaktadır. 2024-2028 Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi'nde de belirtildiği üzere turizm faaliyetleri çeşitlendirilerek turizmin tüm yıla ve tüm bölgelere dengeli bir biçimde yayılması sağlanacak ve bölgesel kalkınmaya katkısı artırılacaktır. Bu kapsamda plan döneminde turizm ürün çeşitliliğinin artırılması, hem ulusal hem de uluslararası ölçekte tanıtımın yapılması ile Bölge turizminin tüm yıla yayılması için alternatif faaliyetlerin geliştirilmesine odaklanılacaktır.

Tedbir 1.4.1: Turizm Alanında Ulusal ve Uluslararası Etkin Tanıtım ve İş Birliği Faaliyetleri Sürdürülecektir.

Bölge, turizm açısından önem arz eden değerlere sahip olmasına rağmen ulusal ve uluslararası ölçekte yeterince tanıtılmamış olması nedeniyle potansiyelini değerlendirememektedir. Yine kurumsal kapasite eksikliği nedeniyle Bölge'deki kurum ve kuruluşlar Bölge dışı paydaşlarla yeterli düzeyde iş birliği faaliyeti yürütememektedir. Bölge'nin tanıtımının etkin olarak gerçekleştirilebilmesi için plan dâhilinde tanıtım organizasyonları, fuarlara katılım ve çeşitli lobi faaliyetleri gerçekleştirilecektir. Ayrıca kurum ve kuruluşların kapasitesi artırılarak ulusal ve uluslararası paydaşlarla iş birliği geliştirmesi strateji dâhilinde sağlanacaktır.

Tedbir 1.4.2: Alternatif Turizm Faaliyetleri Geliştirilecektir.

Bölge genelinde coğrafi koşulların etkisiyle kış turizmi görece daha gelişmiştir. Ancak küresel ölçekte değişen turizm anlayışı ile oluşan konjonktürde, Bölge'nin sahip olduğu doğal ve kültürel değerler ekoturizm, agroturizm, spor turizmi gibi alternatif turizm türlerinin gelişmesi için fırsat oluşturmaktadır. Sahip olduğu değerlerden faydalanılarak turizm faaliyetlerinin dört mevsime yayılması ise Bölge'nin turizm potansiyelinden tam anlamıyla yararlanılması için oldukça önemlidir.

Bu kapsamda plan döneminde alternatif değerlerin potansiyelinden yararlanmak amacıyla;

- Ağrı Dağı'ndaki turistik etkinliklerin çeşitlendirilmesi,
- Çıldır Gölü ve Balık Gölü'nde yaz ve kış sporları ile göl turizmine uygun etkinliklerin artırılması,
- Tuzluca ve Diyadin ilçelerinde bulunan sağlık turizmi ögelerinden etkin faydalanmak için altyapının geliştirilmesi,
- Ardahan Merkez ve Posof ilçelerinde doğa turizmi ile trekking ve hiking faaliyetlerine yönelik altyapının oluşturulması,
- Kars ve Ağrı illerinde kültür ve inanç turizmi altyapısının iyileştirilmesi, kuş gözlemciliği gibi alternatif değerlerin ön plana çıkarılması,
- Sarıkamış ilçesinde spor turizmi ve doğa turizmi potansiyelinin değerlendirilmesi amacıyla altyapının hazırlanması gibi doğrudan ihtiyaca yönelik çalışmalar yürütülecektir.

Ayrıca çevredeki diğer Düzey 2 bölgeleri ve TRA2 Bölgesi arasında ortak turistik rotaların oluşturulmasına yönelik faaliyetler de yürütülecektir.

Tedbir 1.4.3: Yeni Turizm Destinasyonları Oluşturulacaktır.

Bölge'de az sayıda bulunan turizm destinasyonuna ek olarak Bölge'nin gelecek vizyonuna hitap eden planlı turizm stratejilerinde yer edinecek destinasyonlar tespit edilecektir. Hâlihazırda bulunan turizm destinasyonları ile bağlantı noktaları belirlenerek çeşitli turizm rotaları içerisinde yerlerini almaları sağlanacaktır. Bu tedbir kapsamındaki çalışmalar özellikle turizm faaliyetlerinin ulaşmadığı ya da kısıtlı kaldığı ilçelerde uygulanacaktır.

Proje Önerisi 1.4.1: Serhat'ta Gelişen Kamp-Karavan Turizmi Projesi

Günümüzde Covid-19 pandemisinin de etkisiyle değişen turizm anlayışı ile birlikte çeşitli gelir gruplarına yönelik hizmet verebilmesi, karavan-kamp turizminin ön plana çıkmasını sağlamıştır. Bölge'nin doğal, tarihi ve kültürel değerleri göz önünde bulundurulduğunda karavan kamp turizmi açısından büyük bir potansiyele sahip olduğu değerlendirilmektedir. Bu kapsamda TRA2 Bölgesi illerinin her birinde birer adet karavan kamp alanı oluşturularak turizmin tüm yıla yayılması ve turizm faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Proje Önerisi 1.4.2: Diyadin Termal Otel ve Sağlık Merkezi Projesi

Diyadin'de yer alan jeotermal kaynağa yakın otel ve günübirlik tesisler günümüz ihtiyaçlarını karşılayamayacak düzeyde olduğu için kaynak, turizme yönelik yeterince kullanılamamaktadır. Bu nedenle jeotermal kaynağın aktif kullanımını sağlamak, turizm çeşitliliğini artırmak, yerli ve yabancı turiste en iyi şekilde hizmet vermek ve ilçenin sosyoekonomik kalkınmasına katkıda bulunmak amacıyla 4 yıldızlı termal otel ve sağlık merkezi yapılacaktır. Yapılması planlanan

otelde 50 oda ve 100 yatak kapasitesine sahip konaklama hizmeti verilecektir. Günübirlik ziyaretçiye termal havuz ve sauna hizmetleri de sunulacak olan tesiste aynı zamanda sağlık turizmine yönelik olarak balneoterapi, fizik tedavi ve rehabilitasyon birimleri de hizmet verecektir

STRATEJİK ÖNCELİK 2: KIRSAL ALTYAPININ VE EKONOMİNİN GELİŞTİRİLMESİ

TÜİK kent-kır sınıflaması verilerine göre Bölge'nin 1.081.530 kişilik nüfusunun yüzde 45,1'i kırsal nüfus olarak tespit edilmiştir. Bu oran ile TRA2 Bölgesi, Türkiye'nin en kırsal bölgelerinden birisi olarak öne çıkmaktadır. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü tarafından 2022 yılında hazırlanan İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması'na göre Ağrı'da 6, Ardahan'da 2, Iğdır'da 3 ve Kars'ta 5 adet ilçe 6.kademe gelişmiş ilçeler arasında yer almaktadır.

Kırsal nüfusun yoğun olduğu TRA2 Bölgesi istihdamında tarımın başat sektör olduğu görülmektedir. Kırsal alandaki geçim kaynaklarının dağılımı ve önem sırası incelendiğinde hayvancılık ve tarımsal üretim faaliyetleri ilk sırada gelmektedir. 2022 yılı TÜİK verilerine göre TRA2 Bölgesi'nde istihdam oranlarına bakıldığında da Bölge'nin kırsal karakteristiğine uygun olarak istihdam oranının en yüksek olduğu sektör yüzde 48,1 ile tarımdır. Tarım sektörünü sırasıyla yüzde 39,5 ile hizmet ve yüzde 12,4 ile sanayi izlemektedir. Gayri safi yurt içi hâsıla değerlerine göre ise; Bölge'de tarım sektörü tarafından üretilen GSYH'nin Bölge'deki toplam GSYH'ye oranı, Türkiye'de tarım sektöründe üretilen GSYH'nin toplam GSYH oranının beş katından fazladır (TÜİK, Bölgesel İstatistikler, 2023).

Tüm Türkiye'de olduğu gibi TRA2 Bölgesi'nde de örgütlenme kültürünün geliştirilmesi; tarımsal ürünlerin katma değerinin artırılması ve gelirin tabana yayılması açısından önemli görülmektedir. Ancak Bölge'de örgütlenme bilinci oldukça düşük olup örgütlü olarak hareket eden yapılar sınırlı sayıdadır.

Nüfusun çoğunluğunun yaşadığı TRA2 Bölgesi kırsalında temel ekonomik faaliyetler olan tarım ve hayvancılıktan elde edilen ürünlerin katma değerli ürüne dönüştürülememesi, yol, kanalizasyon, şebeke suyu, arıtma tesisi gibi temel altyapılarda eksikliklerin devam etmesi ve özellikle gençlerin sosyal gereksinimlerini karşılayacak yapıların yetersiz oluşu gibi nedenlerle kırsaldan göç her geçen yıl daha da artmaktadır. Özellikle kırsalda yaşayan gençlerin göç etmesi nedeniyle ilerleyen yıllarda bitkisel ve hayvansal üretim değerlerinin azalması, köylerin boş kalması ve şehirlerde gecekondulaşmanın artması gibi riskler ortaya çıkmaktadır.

2024-2028 yıllarını kapsayan BGUS'ta Bölge illeri öncelikli dönüşüm illeri olarak belirlenmiş ve kırsal politikaların bu iller için daha fazla önem arz ettiği belirtilmiştir. Kırsal alanlarda kalkınmanın hızlandırılması, TRA2 Bölgesi ile diğer bölgeler arasındaki eşitsizliklerin minimize edilmesinde önemli görülmekte ve bu doğrultuda plan ve politikaların geliştirilmesini gerekli kılmaktadır. Söz konusu hedef doğrultusunda On İkinci Kalkınma Planı'nda da belirtildiği üzere kırsalda yaşayan halkın gelir elde edebileceği ekonomik faaliyetler çeşitlendirilecek, mevcut faaliyetlerden daha fazla katma değer elde edilmesi sağlanacak, insan kaynağı ve kurumsal kapasite güçlendirilecek, istihdam olanakları artırılacak, temel altyapı ve hizmet ihtiyacı karşılanacak, örgütlenme kültürü geliştirilecek ve yerel potansiyel harekete

geçirilecektir. Stratejik öncelik kapsamındaki hedef ve tedbirler Bölge nüfusunun çoğunluğunun kırsalda yaşaması nedeniyle tüm Bölge’de uygulanacaktır.

Hedef 2.1: Beşeri Sermaye ve Kurumsal Kapasite Geliştirilecektir.

Nüfusunun büyük bir çoğunluğu kırsalda yaşayan ve tarım sektöründe istihdam edilen TRA2 Bölgesi’nde işgücünün niteliğinin artırılması ile kırsal alanda ekonomik faaliyet çeşitliliğinin sağlanması, daha fazla gelir elde edilmesi, kurumsal kapasitenin iyileştirilmesi ve kırdan kente göçün azaltılması amaçlanmaktadır.

Tedbir 2.1.1: Kırsaldaki İş Gücünün Bilgi ve Beceri Seviyesi Artırılacaktır.

Nitelikli işgücü eksikliği, Bölge’nin tamamında ön plana çıkan önemli problemlerden birisi olmakla birlikte kırsal alanda derinden hissedilmektedir. Özellikle hassas ve kırılabilir bir nitelik taşıyan kırsal ekonomilerin küresel dünya şartlarına adaptasyonu ve gelişimi için başta kadın, genç, çocuk, yaşlı ve engelli bireyler olmak üzere kırsalda yaşayan iş gücünün bilgi ve beceri seviyesinin yükseltilmesi önem arz etmektedir. Bahsi geçen hedef grup, kırsal ekonomiler için kilit nokta oluşturan tarım sektörünün sürdürülebilirliğini ve gelişimini etkileyen ana aktörler olduğundan kırsal alanlarda öncelikle bu kesimin farkındalığının ve örgütlenmesinin teşvik edilmesi gerekmektedir.

Bu doğrultuda 2024-2028 Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi ve ulusal istihdam stratejileri ile de uyumlu olacak şekilde kırsal nüfusun istihdamının ve uyum yeteneğinin artırılmasını hedef alan, bilgi becerilerini geliştirmeyi amaçlayan, teknolojik gelişimlere entegrasyonunu kolaylaştıran (dijital okuryazarlık, e-ticaret, e-ihracat, akıllı tarım uygulamaları vb.) uygulamalar yapılacaktır.

Kırsal alanlarda, yerel dinamiklerin göz önünde bulundurulacağı bir yaklaşımla mesleki eğitim ve girişimcilik programları düzenlenerek hedef grupların Bölge’nin ihtiyaç duyduğu iş gücü talebine uygun alanlarda nitelikli hale getirilmesi ve iş kurlmaları teşvik edilecektir. Yeni girişimlere yönelik danışmanlık hizmetleri ve sermayeye erişim rehber hizmetleri sunulacak, hâlihazırda var olan mikro kredi ve hibe olanakları tanıtılacaktır. Özellikle Bölge’de unutulmaya yüz tutmuş yöresel ürünlerin kırsal ekonomiye kazandırılması için zanaatkarlar; süt ürünlerinin çeşitlendirilmesi ve katma değerli hale getirilmesi için peynir ustaları yetiştirilecektir.

Tedbir 2.1.2: Deneyim ve Bilgi Aktarımına Yönelik Yurt İçi ve Yurt Dışı Programlar Düzenlenecektir.

Kırsal alanın önemli aktörlerinden olan üreticiler, yetiştiriciler, birlikler, kooperatifler ve üniversiteler ile politika geliştirici ve uygulayıcı rolünü üstlenen kamu kurum ve kuruluşlarının deneyim elde ederek gelişim göstermesi önem arz etmektedir. Bu nedenle özellikle örgütlenme bilincinin son yıllarda arttığı Iğdır ve Kars illeri başta olmak üzere Bölge’deki kooperatif ve birlik gibi yapıların yurt içindeki ve yurt dışındaki iyi uygulama örnekleri, kooperatifler, sektörel gıda kümelenmeleri, araştırma kuruluşları, üniversiteler ve teknoloji geliştirme merkezleri gibi oluşumları ziyaret etmesi sağlanacaktır. Yine bu kapsamda kırsal kalkınmayı hızlandırmak üzere faaliyetler tasarlanacaktır.

Tedbir 2.1.3: Kırsal Alanda Faaliyet Gösteren Kurum ve Kuruluşların Kurumsal Kapasiteleri Artırılacaktır.

Kırsalda yaşayan halkın en önemli bilgi kaynağını kamu kurum ve kuruluşları, meslek kuruluşları, STK'ler ile üretici örgütleri oluşturmaktadır. Söz konusu kurum ve kuruluşlarda idari, teknik ve fiziki anlamda kurumsal kapasite eksikliği yaşanmaktadır. TRA2 Bölgesi gibi personel sirkülasyonunun yoğun olduğu ve ağırlıklı olarak yeni atanan personelin istihdam edildiği yerlerde halkın taleplerine cevap verebilecek donanıma sahip personele ulaşmakta güçlük çekilmekte, birçok kurum kendi iş ve işleyişlerini dahi fiziki ve beşeri kapasite eksikliği sebebiyle tam anlamıyla yerine getirememektedir. Bu kapsamda üretim, satış, pazarlama, iş birliği, ulusal ve uluslararası fonlara erişim gibi birçok alanda yol gösterici ve bizzat uygulayıcı rolü üstlenen bu kurum ve kuruluşların fiziki eksiklikleri giderilerek bu kurumlarda çalışan personel, vatandaşa doğru bilgiyi sunmak ve en uygun alana/araca yönlendirmek adına çeşitli eğitim ve danışmanlık faaliyetleri ile desteklenecektir.

Hedef 2.2: Kırsalda Örgütlenme ve İş Birliği Artırılacaktır.

TRA2 Bölgesi'nde faaliyet göstermekte olan işletmeler genellikle aile işletmesi/mikro işletme olarak faaliyetlerini sürdürmekte, geleneksel yöntemler ile üretim yapmakta, yüksek maliyetler ile karşılaşmakta ve dolayısıyla iç ve dış piyasada rekabet edememektedir. Söz konusu işletmelerde iş birliği kültürünün geliştirilmesi sağlanacak ve örgütlenme teşvik edilecek, bu sayede daha fazla ürün daha düşük maliyetlerle üretilip daha yüksek fiyattan piyasaya sunulabilecektir.

Tedbir 2.2.1: Mevcut Üretici Örgütlerinin Geliştirilmesi ve Yenilerinin Kurulması Sağlanacaktır.

Bölge'de üretici örgütlenmesi düşük düzeylerde seyretmekte ve mevcutta bulunan örgütlerin az ortaklı, düşük sermayeli, profesyonel yönetimden uzak, idari ve teknik anlamda düşük kapasite ile faaliyet gösterdiği görülmektedir. Bölge'de hâlihazırda faaliyet gösteren üretici örgütlerinin kurumsal kapasitelerinin güçlendirilmesi ile ortaklık ve iş birliği kapasitesi yüksek yeni örgütlerin kurulması sağlanacaktır. Üretici örgütlerinde donanımlı teknik personelin istihdam edilmesi, bu örgütlerin bir araya gelerek sinerji oluşturması, güven problemi oluşturan olumsuz algıların ortadan kaldırılmasını temin etmek üzere farkındalık oluşturulması, planlı üretim sürecine geçilmesi ve tarımda bilgi teknolojilerinin kullanımının özendirilmesi sağlanacaktır. Bunlara ek olarak işleme, kalite, standardizasyon, paketleme ve pazarlama kapasitesi güçlendirilecektir.

Bölge'deki üretici örgütlerinin hukuki ve idari süreçleri dahi yürütmekte zorlandığı, çeşitli kurum ve kuruluşlar nezdinde verilen kısa süreli teorik eğitimleri yetersiz ve mükerrer bulunduğu görülmektedir. Bu doğrultuda özellikle teorik eğitimlerin yanında uygulamalı eğitimlerin verilmesi, yönetim danışmanlığı başta olmak üzere üretim, satış ve pazarlama gibi birçok alanda danışmanlık hizmeti sunulması sağlanacaktır.

Tedbir 2.2.2: Kırsaldaki Üretici Örgütlerinin Ar-Ge ve Ür-Ge Kapasiteleri Geliştirilecektir.

Bölge'de, üretici örgütlerinin ürün geliştirme ve yenilikçi ürün tasarlama kabiliyetleri oldukça düşüktür. Ayrıca üniversiteler ile kırsal arasında ortak iş yapma kültürü de oldukça zayıftır. Bu

kapsamda, ilgili üretici örgütlerine yenilikçi ürün geliştirme, ar-ge, marka, tasarım ve patent vb. konularda danışmanlık sağlanacaktır. Üniversitelerin ve enstitülerin ilgili birimleri (ziraat fakültesi, veterinerlik fakültesi, tarımsal enstitüler) ile üretici örgütleri arasındaki iş birliğinin geliştirilmesi ve tarım sektörüne daha fazla katma değer sağlayacak bilimsel çalışmaların gerçekleştirilmesi teşvik edilecektir. Tedbir, üniversitelerin bulunduğu 4 il merkezi ve araştırma enstitülerinin bulunduğu ilçelerde öncelikli olarak uygulanacaktır.

Hedef 2.3: Tarımsal Altyapı İyileştirilecektir.

Tarım ve tarıma dayalı sanayi sektöründe verim artışına ihtiyaç duyulmakta ve tarımsal altyapının iyileştirilmesi bu alanda en somut tedbir olarak ortaya çıkmaktadır. Tarımsal altyapının iyileştirilmesi için On İkinci Kalkınma Planı ve Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi gibi üst ölçekli planlarla eşgüdümlü olarak arazi toplulaştırması ve sulama yatırımlarının birbirine entegre bir şekilde tasarlanması, akıllı tarım tekniklerinin yaygınlaştırılması, etüt ve proje çalışmalarının yapılması, laboratuvar altyapısının güçlendirilmesi, iklim değişikliğinin etkilerini azaltacak uygulamaların hayata geçmesi, gen kaynaklarının korunması ve veriminin artırılması gibi çalışmalar desteklenecektir.

Tedbir 2.3.1: Tarımda Modernizasyon Sağlanacaktır.

TRA2 Bölgesi, geleneksel ve düşük teknoloji yöntemlerin hâkim olduğu bir üretim yapısına sahip olmasından kaynaklı olarak verim düşüklüğü yaşamakta ve Bölge'nin rekabet gücü düşmektedir.

Sektörde modernizasyonun sağlanması, üretim, dağıtım, satış ve pazarlama gibi birçok alanda daha etkin çalışılmasına ve kâr marjının artmasına katkı sunacaktır. Bu itibarla güvenli gıda üretme, kalite geliştirme, tedarik zincirindeki engellerin aşılması, kapasite artırımı, standartlara uyum gözetilerek gerçekleştirilecek olan birincil üretime katkı sağlanmasının yanı sıra sektördeki rekabetin artmasına ve markalaşmaya destek olunacaktır.

Ayrıca, makine parkları gibi ortak kullanıma yönelik tesislerin geliştirilmesi, sermaye yetersizliği yaşayan çiftçilerin çeşitli ekipmanları kullanabilmesine, verim artışına ve birim alana düşen maliyetlerin azalmasına olanak sağlamaktadır. Bölge'de verim artışına ve maliyet minimizasyonuna katkı sunmak için kurulu olan ortak tarım makine parkı ve çeşitli tesislerin geliştirilmesi ve yenilerinin kurulması desteklenecektir.

Tedbir 2.3.2: Tarımsal Alanlarda Arazi Toplulaştırma ve Mera Islahı Yapılacaktır.

Geniş meraları ile bilinen TRA2 Bölgesi'nde özellikle son yıllarda tüm dünyayı etkisi altına alan iklim değişikliği ve kontrolsüz kullanım gibi sebeplerle verim kaybı görülmektedir. Bu olumsuzlukları bertaraf etmek, meralarda verimi artırmak, mera kaynaklı salgın hastalıkların önüne geçmek, kaliteli kaba yem elde etmek, et ve süt verimini artırmak ve çiftçiler için girdi maliyetlerini düşürmek adına mera ıslahı çalışmaları desteklenecektir.

Yine miras ve intikal yoluyla arazi parçalanmasının yoğun olması ve bu durumun birçok açıdan verim kaybını tetiklemesi sebebiyle arazi toplulaştırması çalışmalarının önceliklendirilmesi planlanmaktadır. Arazi toplulaştırması çalışmaları sayesinde küçük ve dağınık araziler

birleştirilerek ulaşım daha kolay hale getirilecek, tarımsal ekipmanlar daha az maliyet oluşturacak ve kullanıma uygun olmayan küçük araziler değerlendirilebilecektir.

Tedbir 2.3.3: Tarım Arazilerinde Modern Sulama Altyapıları Oluşturulacaktır.

Tarımsal üretimde sürdürülebilirliğin sağlanması, üretim faktörlerinin etkin bir şekilde kullanılmasına bağlı olmakla birlikte Bölge genelinde vahşi sulama yöntemleri yaygın bir şekilde kullanılmakta ve bu durum doğal kaynaklar ile bu kaynaklara bağımlı olan tüm faaliyetlerin sürdürülebilirliğini tehlikeye düşürmektedir. Yeşil dönüşümün hedeflediği günümüz dünyasında suyun verimli kullanımını sağlamak üzere yağmurlama ve damla sulama yöntemleri ile yenilenebilir enerji temelli uygulamalar gibi modern sulama sistemlerinin kurulumu desteklenecektir.

Tedbir 2.3.4: Tarım Laboratuvarlarının Sayı ve Kapasiteleri Artırılacak, Akreditasyonları Sağlanacaktır.

TRA2 Bölgesi'nde faaliyet göstermekte olan laboratuvarların birçoğu üniversite çatısı altında olup idari ve teknik kapasite eksikliği sebebiyle tarımsal ürünlerin birçoğu analiz edilmek üzere şehir dışındaki laboratuvarlara gönderilmektedir. Söz konusu ürünlerin farklı laboratuvarlara gönderilmesi bozulma, ulaşım maliyetleri, zaman kaybı gibi birçok maliyeti de beraberinde getirmektedir. Bu sebeplerle ihtiyaç duyulan alanlarda yeni laboratuvarlar kurulacak, mevcut laboratuvarların ise kurumsal kapasite eksiklikleri giderilerek gerekli olanlar için akreditasyon sağlanacaktır.

Proje Önerisi 2.3.1: Iğdır Güneş Enerji Sistemli Sera Projesi

Iğdır ili, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından hazırlanan Türkiye Güneş Enerji Potansiyeli Haritası'na (GEPA) 2023 yılı verilerine göre güneşlenme süresi en uzun olan illerden birisidir. İlin güneşlenme süresinin Haziran ve Temmuz aylarında 12 saatin üzerine çıkarak Türkiye ortalamasının üzerinde seyrettiği görülmektedir (Enerji İşleri Genel Müdürlüğü, Güneş Enerjisi Potansiyel Atlası, 2022). Bu kapsamda güneş enerjisi potansiyeli yüksek olan Iğdır ilinde, 10 dönümlük bir arazi üzerine 800 kW kurulu güce sahip güneş enerjisi sistemli sera kurulması ve bu serada sofralık ve tohumluk domates üretilmesi amaçlanmaktadır.

Hedef 2.4: Yöresel ve Tarımsal Ürünlerde Katma Değer Artırılacaktır.

Bölge ekonomisi tarıma dayalı olmakla birlikte üretim halen geleneksel yöntemlerle yapılmakta ve ürünlerin birçoğu katma değerli hale getirilemeden hammadde olarak Bölge dışına çıkmaktadır. Bu durum Bölge'nin; ürettiği ürünlerin katma değerinin Bölge'de kalmamasına, bu ürünlerden yeterince gelir elde edememesine ve birçok nihai üründe dışa bağımlı olmasına sebep olmaktadır. Yerel ekonomilerin sahip olduğu dinamizmi güçlendirmek için tarımsal ve yöresel ürünlerin korunarak çeşitlendirilmesi, kalite ve sertifikasyon süreçlerinin tamamlanması, tanıtım, markalaşma ve pazarlama sürecinin etkin bir şekilde yürütülmesi ve tescil işlemlerinin desteklenmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda 2024-2028 Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi'nde de vurgulandığı üzere kırsal ekonominin büyümesinin sağlanması hedefine uygun olarak kırsalda üretkenliğin artırılmasına yönelik faaliyetler desteklenecektir.

Tedbir 2.4.1: Bölge’de İyi Tarım Uygulamaları ve Organik Tarım Faaliyetleri Artırılacaktır.

Hızla artan dünya nüfusu karşısında gıda arzı yetersiz kalmakta ve talebi karşılamaya yönelik çalışmalar gıda güvenliğini, insan ve hayvan sağlığını ve çevresel sürdürülebilirliği tehlikeye düşürmektedir. Türkiye’de son yıllarda yaygınlaşmaya başlayan ancak organik tarıma oldukça elverişli olmasına rağmen 2015 yılından sonra azalma eğilimine geçen Bölge’deki organik tarım uygulamaları ile iyi tarım uygulamalarının artırılması yönünde çalışmalar yapılacaktır. Özellikle çiftçilere söz konusu üretim teknikleri konusunda farkındalık oluşturmak üzere eğitim ve danışmanlık hizmetleri sunulacak, iyi tarım ve organik tarım üretim miktarını artırmaya dönük faaliyetler çeşitlendirilecektir.

Tedbir 2.4.2: Yurt Dışı Pazarlarda Talep Edilen Sertifikaların Alınmasında Üreticilere Teknik Destek Sağlanacaktır.

TRA2 Bölgesi’nde üretilen ürünlerin iç ve dış piyasaya sunulması ve cazip hale gelebilmesi için birtakım sertifikasyon sürecinin tamamlanmış olması gerekmekte ancak Bölge’deki üreticilerin teknik kapasitesi yetersiz kalmaktadır. Bölge ile özdeşleşen bal, kaşar peyniri ve kavılca buğdayı gibi ürünler başta olmak üzere birçok ürünün kalite standartlarını destekleyen çalışmalara teknik destek sağlanacaktır.

Tedbir 2.4.3: Sertifikalı Tohum ve Kaliteli Yem Kullanımı Artırılacaktır.

Sertifikalı tohum kullanımı bitkisel üretimde, kaliteli yem kullanımı ise hayvancılıkta verimi doğrudan etkileyen unsurlardır. Serhat Kalkınma Ajansı tarafından hazırlanan Karma Yem Sektörü ve Yatırım Fizibilitesi, TRA2 Bölgesi’nde yoğun hayvancılık faaliyetleri olmasına rağmen, verimli bir hayvancılık sistemi ile yem sanayi ve yetiştirici bütünleşmesinin olmadığını göstermektedir. Bölge’de faaliyet göstermekte olan yem fabrikaları kurulu kapasitenin yaklaşık dörtte birini kullanabilmekte ve rasyon uygulamaları üzerinden yapılan hesaplamalara göre özellikle Kars ve Ardahan illerinde kaba yem ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda milli ve yerel çeşitlerin kullanımını ve korunmasını yaygınlaştıracak sertifikalı tohum kullanımı ile hayvancılıkta verim artışını sağlayacak yem kullanımını destekleyen çalışmalar hayata geçirilecektir.

Tedbir 2.4.4: Hayvancılıkta Suni Tohumlama Yaygınlaştırılacaktır.

Bölge genelinde hayvan yetiştiriciliği üzerinde yapılan eğitimlerde çiftçilerin suni tohumlamaya karşı önyargılı olduğu ve doğal yöntemleri tercih ettiği görülmüştür. Ancak suni tohumlama ile döl verimi artmakta ve çiftçilerin verimsiz bir dölllenme neticesinde karşılaşacağı bakım, besleme, hastalık, kısırlık, tedavi maliyetleri azalacağından bölge genelinde suni tohumlamayı yaygınlaştıracı uygulamalar desteklenecektir.

Tedbir 2.4.5: Coğrafi İşaret Tescili ve Markalaşma Yaygınlaştırılacaktır.

Coğrafi işaret tescili, tüketici için güven, üretici için ise katma değer oluşturan bir sistem olarak yaklaşık son 30 yılda birçok yöresel ürünün ekonomiye kazandırılmasına ve marka değeri oluşturmaya katkı sunmuştur. 2023 yılı Ağustos ayı itibarıyla 23 adet coğrafi işaret tescilli ürüne sahip olan TRA2 Bölgesi’nde tescile konu olabilecek ürünlerin tescil sürecini destekleyici faaliyetlerin gerçekleştirilmesi ve tescilli olan ürünlerin ise Avrupa Birliği Coğrafi İşaret Tescillerinin alınması; denetim, üretim, pazarlama, markalaşma süreçlerinin aktif bir şekilde yürütülmesi desteklenecektir. Bu kapsamda özellikle Kağızman Basmacığı, Karabağ

kilimi, Ardahan Gorcola peyniri, Umaç helvası gibi ürünlerin tescillenip ekonomik değer kazanması sağlanacaktır (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2023).

Tedbir 2.4.6: Tarımsal Ürünleri İşlemeye Yönelik Tesislerin Sayısı ve Kapasitesi Artırılacaktır.

TRA2 Bölgesi'nde tarımsal ürünleri işlemeye dönük tesisler sınırlı sayıda kalmakla birlikte genellikle süt ürünleri ile yem bitkilerinin işlenip paketlenmesine dönük tesislerin Kars ve Iğdır ilinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bölge için fırsat olarak değerlendirilebilecek tarımsal ürünleri işlemeye dönük tesislerin kurulumu teşvik edilecektir. Özellikle Iğdır'da koyunyünü işleme tesisi, Ağrı'da deri işleme ve deri ürünleri üretme tesisi, Kars'ta kaz tüyü işleme tesisi, Ardahan'da kavılca buğdayı ürünleri üretim tesisi gibi tesislerin kurulumu desteklenecek ve katma değer Bölge içinde kalması sağlanacaktır.

Tedbir 2.4.7: Alternatif Ürünlerin Üretimi Teşvik Edilecektir.

Bölge'de üretimi yaygın olmayan, kırsal turizmde ürün çeşitlendirmesine katkı sunabilecek niteliği haiz olan, alternatif tıp ve fitoterapi gibi son dönemlerde rağbet gören uygulamalara girdi oluşturan, tarımsal faaliyetlerin sebep olduğu çevresel olumsuzlukları bertaraf eden ve tarımsal üretimde kaliteyi artırabilecek potansiyele sahip olan ürünlerin üretimi ve yaygınlaştırılması noktasında çalışmalar yapılacaktır. Özellikle tıbbi ve aromatik bitkilerin kültüre alınması ve işlenmesi, silaj üretim tesislerinin kurulumu, apiterapi ürünlerinin üretimi gibi faaliyetler desteklenecektir.

Proje Önerisi 2.4.1: Entegre Kaz Ürünleri Tesisi Projesi

Kaz yetiştiriciliği, Ardahan ve Kars illerinde yapılan önemli ekonomik faaliyetlerinden birisidir. Kurulması planlanan tesis ile öncelikle kaz yetiştirilmesi sağlanıp Bölge'nin sahip olduğu yerli kaz geni korunacak; yetiştirilen kazlardan elde edilecek etin, tüyün, ciğerin, yumurtanın ve sakatatların işlenerek Bölge ekonomisine katkı sunulması amaçlanmaktadır.

Proje Önerisi 2.4.2: Iğdır Kayısı İşleme Tesisi Projesi

Proje ile hammaddesi Iğdır kayısı olan kayısı çekirdeği yağı, yağı alınmış kayısı çekirdeği unu ve kayısı marmeladı gibi ürünlerin üretiminin yapılacağı kayısı işleme tesisi kurulacaktır. Bu kapsamda hem Iğdır ilindeki kayısı üretici sayılarının artması hem de Iğdır kayısılarından katma değer yaratacak ürünlerin üretilmesi amaçlanmaktadır.

Proje Önerisi 2.4.3: Deri İşleme Tesisi Projesi

TRA2 Bölgesi Türkiye'de en fazla büyükbaş hayvana sahip düzey-2 bölgesi iken Bölge'de Ağrı ve Kars illeri büyükbaş ve küçükbaş hayvan varlığının en çok olduğu iller arasında yer almaktadır. Ancak hayvancılığın yoğun olarak yapıldığı Bölge illerinde deri işleme tesisi bulunmadığından kesim sonrası hayvan derileri atıl durumda kalmakta ve katma değeri yüksek ürünlere dönüştürülememektedir. Proje kapsamında Ağrı veya Kars'ta kurulması planlanan tesis ile Bölge'de hayvancılıkla uğraşan aileler ve işletmeler için et üretim maliyetlerini düşüren önemli bir yan ürün ortaya çıkmış olacak, mezbahalardan çıkacak hayvan derileri işlenebilecek ve işlenmiş bu deriler başta Bölge'de gelişmekte olan ayakkabı sektörü olmak üzere birçok ürün yapımında kullanılabilir olacaktır.

Proje Önerisi 2.4.4: Ağrı Entegre Süt İşleme Tesisi Projesi

Proje ile kendi sütünü işleyerek katma değerli ürünler üretebilecek ve diğer hayvancılık işletmelerinden de süt temin edebilecek 500 büyükbaş hayvan kapasiteli entegre süt hayvancılığı ve süt işleme tesisi kurulacaktır.

Proje Önerisi 2.4.5: Ardahan Karma Yem Üretim Tesisi Projesi

Ardahan ilinde mera hayvancılığının yapılması hem gelişim çağındaki hem de damızlık ve besilik hayvanların yeterli düzeyde besin ihtiyacını karşılayamamasına neden olmaktadır. Proje ile damızlık büyükbaş üretiminin önemli bir sektör olduğu Ardahan ilinde hayvan sağlığı ve gelişimini desteklemek, besicilik kültürünü geliştirmek, et ve süt verimini artırmak amacıyla kesif yem üretimi sağlayabilecek karma yem üretim tesisi kurulacaktır.

Proje Önerisi 2.4.6: Kars Kavılca Buğdayı İşleme Tesisi Projesi

Bölge’de sadece Kars ve Ardahan illerinde yetiştirilebilen ve ata tohumu olan kavılca buğdayı gluten oranı en düşük buğday çeşidi olması nedeniyle son yıllarda gluten hassasiyeti olan insanlar başta olmak üzere sağlıklı beslenmek isteyen hedef pazar tarafından tercih edilmektedir. Proje kapsamında kurulacak tesis ile kavılca buğdayının işlenerek alternatif gıda maddelerine dönüştürülmesi, raf ömrünün uzatılması ve dondurulmuş ürünlerin piyasaya sürülerek erişilebilirliğinin sağlanması amaçlanmaktadır.

Proje Önerisi 2.4.7: Et İşleme Entegre Tesisi Projesi

Proje kapsamında Ağrı ve Ardahan illerinde büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliğini geliştirecek ve canlı hayvan satışı yerine ürünlerin işlenerek katma değer yaratmasına olanak sağlayacak tesisler kurulacaktır. Tesislerde; kavurma, sucuk, pastırma, döner vb. ürünler üretilmektedir.

Proje Önerisi 2.4.8: Iğdır Meyve-Sebze İşleme ve Kurutma Tesisi Projesi

Iğdır ili sahip olduğu coğrafi özellikler sebebi ile iklimi etkisi altında oldukça geniş bir yelpazede tarımsal ürün çeşitliliğine sahiptir. Doğu Anadolu Bölgesi’nde olmasına rağmen meyve grubundan; kayısı, kavun, karpuz, şeftali, elma vb., sebze grubundan; fasulye, domates, patlıcan, kabak, salatalık, marul vb., tahıl grubundan ise mısır, arpa, buğday vb. ürünler üretilmektedir. Proje ile Iğdır ilinde yetiştirilen meyvelerin ve sebzelerin katma değeri yüksek ürünlere dönüştürülerek üretiminin yapılacağı işleme ve kurutma tesisi kurulacaktır.

Hedef 2.5: Kırsalda Yaşam Kalitesi Artırılacaktır.

Hedef kapsamında TRA2 Bölgesi’nin temel problemlerinden olan göç olgusunda itici unsur olarak görülen kırsal yaşam kalitesinin yükseltilmesi için kırsal nüfusun yaşam kalitesinin iyileştirilmesi ve buna yönelik tedbir ve projelerin oluşturulması amaçlanmıştır. Bu kapsamda özellikle kırsal alanların temel altyapı ihtiyaçları giderilecek ve sosyoekonomik gelişmelerine imkân sunan hizmetlere öncelik verilecektir. Hedef kapsamında yer alan tedbirlerin İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması’na göre 6.kademede yer alan ilçeler öncelikli olmak üzere tüm TRA2 Bölgesi’nde uygulanması sağlanacaktır.

Tedbir 2.5.1: Kırsalda Temel Altyapı ve Hizmetler Geliştirilecektir.

Ulusal kalkınmanın temelini kırsal kalkınma oluşturmakta ve ülkemizin tamamında hedeflenen kırsal kalkınmanın sacayaklarını ise kırsal ekonominin sürdürülebilirlik eksenine doğrultusunda

güçlendirilmesi, temel altyapı ve hizmetlerin geliştirilmesi ile sosyal donatı imkânların sunulması oluşturmaktadır. Söz konusu hizmetlerin sunulması sürecinde kır-kent entegrasyonunun etkin bir şekilde sağlanması önem arz etmektedir. 2024-2028 Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi'nde de kırsal alanda yaşam kalitesinin artırılması için, kamu hizmetlerinin kalitesinin artırılmasına yönelik politika ve tedbirlere önem verileceği ifade edilmiştir. Bu doğrultuda kırsal nitelik taşıyan TRA2 Bölgesi'nde, kent ve kır arasındaki erişim olanakları artırılacak; köy, yayla ve şehirler arasında güvenli ve yüksek standartlı ulaşım ağlarının sağlanmasına öncelik verilecektir. Ayrıca kırsal alanlardaki kadın, çocuk, yaşlı ve engelli bireylerin gezici ve koruyucu sağlık hizmetlerine erişimleri kolaylaştırılacak; kırsaldaki sağlık ve eğitim kurumlarının beşeri ve fiziki altyapısı iyileştirilecektir. Bunlara ek olarak Bölge'nin su, kanalizasyon ve elektrik vb. altyapısal sorunları giderilerek çevre odaklı gelişim amaçlanacaktır. Afetlere karşı kırılganlığı yüksek olan Bölge'de; Ardahan'ın Göle, Kars'ın Sarıkamış ve Ağrı'nın tüm ilçeleri ile Iğdır'ın Merkez ve Tuzluca ilçelerinden diri fay hatlarının geçtiği görülmektedir. Özellikle Iğdır Tuzluca ve Merkez ilçesi ile Ağrı Taşlıçay ve Merkez ilçesinde Bölge'den geçen fay hatları üzerinde bulunan yerleşim yerlerinin taşınması ya da yapıların güçlendirilmesi için gerekli altyapılar tesis edilecek, başta bahsi geçen ilçelerdeki yerleşim merkezleri olmak üzere Bölge'de depreme dayanıklı evlerin inşa edilmesi teşvik edilecektir. Köyler de dâhil olmak üzere kırsalda yapı denetim faaliyetlerinin yoğunlaşması sağlanacaktır. Fırat Alt Havzası ve Aras Havzası Taşkın Yönetim Planlarına göre sel riski yüksek yerleşim merkezlerinde sel baskını afetinin önüne geçilmesi için gerekli tesisler inşa edilecektir.

Tedbir 2.5.2: Kırsalda Ekonomik Faaliyetler Çeşitlendirilecektir.

Gelir getirici faaliyetler bir yandan bireyin ekonomik anlamda özgürleşmesini sağlarken diğer taraftan çalışma ortamı sayesinde sosyalleşmesine de imkân vermektedir. Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi ile de uyumlu olacak şekilde TRA2 Bölgesi'nde kırsalda gelir getirici faaliyetlerin çeşitlendirilmesi ve artırılması noktasındaki girişimler desteklenecek özellikle kadınların, gençlerin ve ücretsiz aile işçisi olarak çalışan bireylerin sosyoekonomik açıdan güçlenmesini sağlayacak çalışmalar yapılacaktır. Kırsaldaki ekonomik faaliyetler; özellikle tıbbi ve aromatik bitki yetiştiriciliği, hediyelik eşya üretimi, kırsal turizm faaliyetleri gibi faaliyetlerle çeşitlendirilerek yaşam memnuniyeti artırılabilecektir.

Tedbir 2.5.3: Kırsalda Sosyal Aktivite İmkânları Artırılacaktır.

Sosyal aktiviteler insanların yaşam kalitesini ve memnuniyetini olumlu etkileyen göstergelerden olup TRA2 Bölgesi'nde özellikle kırsalda oldukça yetersiz seyretmektedir. Bu durum kırdan kente göçte de itici unsur olarak öne çıkmaktadır. TRA2 Bölgesi Gençlik Araştırması'na göre Bölge'de yaşayan gençlere boş zaman etkinliklerinin ne olduğu yönünde sorulan sorulara yalnızca yüzde 4'ü sosyal ve kültürel etkinlikler cevabını vermiştir. Sahada yapılan çalışmalar söz konusu durumun özellikle kadınlar, engelli bireyler, çocuklar ve memurlar tarafından da sıklıkla dile getirildiğini göstermektedir. Bu kapsamda 2024-2028 Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi'nde de değinildiği üzere kırsalda sosyal hayatın canlanmasına yönelik faaliyet ve projeler hayata geçirilecektir. Özellikle Bölge'nin aktif işgücünü oluşturan kesim için kırsalı cazip hale getirme amaçlı sosyokültürel faaliyetlerin geliştirilmesi, çeşitlendirilmesi ve sürekli hale getirilmesi sağlanacaktır. Bu kapsamda

sosyokültürel etkinliklere erişimi kolaylaştırıcı erişilebilir mobil yapılar ile erişilebilirlik standartlarına uygun bir şekilde sabit yapılar yaygınlaştırılacaktır.

Tedbir 2.5.4: Kırsaldaki Kadınların Toplumsal Statüsü Güçlendirilecektir.

Serhat Kalkınma Ajansı tarafından yapılan TRA2 Bölgesi Kadın Profili Araştırması'nda; Bölge'de kır nüfusunun önemli bir kısmını oluşturan kadınların göçte itici unsur olduğu, kendilerine herhangi bir iş imkânı sunulması halinde yüzde 75'inin çalışmak istediği, kırsal alandaki sosyokültürel olanakları yetersiz buldukları için kendilerini geliştiremedikleri yönünde tespitler ortaya çıkmış ve bu alanda kadınları toplumsal hayatın her alanında destekleyecek çalışmaların önemine vurgu yapılmıştır. Bu kapsamda öncelikle kırsal alanlarda ikamet eden kadınların toplumdaki yerinin güçlendirilmesi amacıyla bilgilendirici danışmanlık ve eğitim faaliyetleri düzenlenecek, kadına yönelik şiddetle etkin bir şekilde mücadele için kamu kurum ve kuruluşları ile sivil toplum kuruluşları arasında iş birliği geliştirilecektir. Kadına yönelik şiddeti azaltma ve cinsiyet eşitliğini yaygınlaştırma noktasında farkındalığın artırılması amacıyla geniş kapsamlı bilgilendirme toplantıları yapılacak olup bu konuda var olan sosyal ve psikolojik destekler artırılabilecektir. Yine kadınların yeteneklerini tam ve özgürce geliştirebilecekleri toplumsal ortamın oluşturulması için çeşitli faaliyetler yapılacaktır.

Hedef 2.6: Kırsalda Çevre Kirliliği Azaltılacaktır.

TRA2 Bölgesi, sanayi faaliyetlerinin yoğunlaşmadığı bir bölge olarak çevre kirliliğinin azlığı açısından avantajlı görünse de yerel yönetim birimlerinin kurumsal kapasite eksikliği sebebiyle yerine getiremediği hizmetlerden dolayı çevre kirliliği anlamında risk altındadır. Bölge illerinde evsel ve foseptik atıklar doğaya salınmakta, çöpler genellikle vahşi depolama yöntemi ile bertaraf edilmekte ve sonuç itibari ile toprak ve su kaynakları ciddi bir kirlilik ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu sorunları ortadan kaldırmak üzere 2024-2028 Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi'nde ifade edildiği gibi yeşil dönüşüme yönelik tedbirler alınacak olup Bölge genelinde çevresel kirliliği önleyecek yatırımlar hayata geçirilecektir.

Tedbir 2.6.1: Kırsal Gelişim Planlanacak ve Çevre Altyapıları Tesis Edilecektir.

Kırsal alanda kontrollü ve planlı gelişme sağlanacak, modern su arıtma tesisleri kurulacak, düzenli depolama sahaları oluşturularak vahşi depolama alanları rehabilite edilecek, atıksu arıtma tesislerinin kurulumu sağlanacak, hayvansal atıkların enerjiye dönüştürülmesini sağlayacak yatırımlar desteklenecektir.

Tedbir 2.6.2: Kırsalda Çevre Duyarlılığı Artırılacaktır.

Dünyanın şimdiki nesil ve gelecek nesiller için daha yaşanılabilir bir yere dönüştürülmesi, çevresel duyarlılığın artırılması ile doğrudan ilişkilidir. Bu kapsamda görece bozulmamış ekosisteme sahip kırsalda çevre bilinci kazandırma ve artırma yönlü eğitim programlarının düzenlenmesi, hanelerde su yönetiminin ve suyun tasarruflu kullanımının teşvik edilmesi ve işyerlerine yönelik enerji tasarrufu ve enerji verimliliği konusunda bilinçlendirme faaliyetlerinin artırılması sağlanacaktır.

Proje Önerisi: 2.6.1: Kars Kombine Biyogaz Tesisi Projesi

Kars ilinde bulunan 1 milyondan fazla büyükbaş ve küçükbaş hayvan atığı ile 61 adet süt ve süt ürünlerine dayalı sanayi işletmesinin atığı peynir altı suyu kombine bir şekilde işlenerek elektrik

ve organik gübre elde edilecektir. Bu sayede hem atıkların ekonomiye kazandırılması hem de neden oldukları çevre kirliliğinin önlenmesi amaçlanmaktadır.

STRATEJİK ÖNCELİK 3: İMALAT SANAYİİNİN GELİŞTİRİLMESİ

Sanayiinin yeterince gelişemediği ve Türkiye genelindeki sanayileşme hareketinin gerisinde kaldığı Bölge’de, sanayi sektörünün hem gayrisafi yurt içi hâsıla içindeki payı hem de istihdama katkısı nispeten düşüktür. 2021 yılında Türkiye’de sanayi sektörünün GSYH içindeki oranı yüzde 31,1 iken, Bölge’de yüzde 7,8’dir (TÜİK, Bölgesel İstatistikler, 2023).

2023 yılı itibarıyla TRA2 Bölgesi’nde 5’i faal ve 1’i kurulum aşamasında olmak üzere toplam 6 OSB bulunmaktadır. Her ne kadar her ilde en az bir tane OSB olduğu ve bu OSB’lerin kent merkezlerine yakın konumlandırıldığı görülse de ulaşım ve altyapı problemleri bulunmaktadır. 2023 yılı itibarıyla Ağrı OSB’deki parsellerin yüzde 27’sinin, Iğdır OSB’de yüzde 57’sinin, Ardahan OSB’de yüzde 20’sinin, Kars OSB’de yüzde 89’nun ve Kars Tarıma Dayalı İhtisas Besi OSB’de ise yüzde 10’unun tahsislerinin yapıldığı görülmektedir. Ağrı OSB’deki parsellerin yüzde 21’inde, Iğdır OSB’deki parsellerin yüzde 42’sinde ve Kars OSB’deki parsellerin ise yüzde 62’sinde üretim yapılmaktadır. Özellikle Ardahan ve Ağrı’daki OSB’lerin altyapısal eksiklikleri nedeniyle doluluk oranlarının azlığı dikkat çekmektedir (TRA2 Bölgesi OSB Müdürlükleri, 2023).

Bölge genelinde yaygın olan mikro ölçekli işletmelerin bölgesel ekonomiye katkısı sınırlıdır. Sınırlı katkının başlıca nedenleri, pazara ulaşacak yetiye sahip olunmaması ve pazar analizini yapacak kapasitenin bulunmamasıdır. 2021 yılı verilerine göre Bölge’de imalat sanayii işletme sayıları sektörel olarak incelendiğinde ise gıda ürünleri imalatının diğer sektörlerden önde olduğu görülmektedir. TRA2 Bölgesi’nde gıda ürünleri imalatının tüm sektörler içindeki payının yüzde 44, metalik olmayan ürünlerin imalatının yüzde 14, mobilya imalatının yüzde 7, fabrikasyon metal ürünleri imalatının yüzde 6, giyim eşyaları ile kauçuk ve plastik ürünlerinin imalatının ise yüzde 5 olduğu tespit edilmiştir (Sosyal Güvenlik Kurumu, 2022).

TRA2 Bölgesi’nde 2018 yılından bu yana Ar-Ge faaliyetleri yürütülmekte olup 2021 yılında Ar-Ge harcamalarının gayrisafi yurt içi hâsıla içindeki payı yüzde 0,17’dir. Türkiye’de Ar-Ge harcamaları 2010-2020 yılları arasında sürekli olarak artış gösterirken, Bölge’deki Ar-Ge harcamalarının ülke içindeki payı 2018-2020 yılları arasında küçük düşüşler (yüzde 0,21-yüzde 0,19, yüzde 0,17) ile birlikte neredeyse sabit kalmıştır (TÜİK, Merkezi Dağıtım Sistemi, 2023). TRA2 Bölgesi Ar-Ge harcamalarının ülke içindeki payı çok küçük olmakla birlikte bu tür faaliyetlerin Bölge’de yer almış olması da ayrıca önem taşımaktadır. Ancak Bölge Planı çalıştaylarında yetkililerce Bölge üretiminde Ar-Ge ve yenilikçilik faaliyetlerinin kayda değer oranda olmadığı dile getirilmiştir.

Fiziksel ve beşeri sorunlar nedeniyle Bölge sanayisi, pazarda rekabet edebilecek düzeyde üretim yapamamaktadır. Bu çerçevede, On İkinci Kalkınma Planı’nda da belirtildiği üzere KSS ve OSB gibi ortak üretim alanlarının sorunlarının giderilmesi, imalat sanayiinin modern üretim tekniklerini kullanması ve kümelenmenin oluşturulmasının yanı sıra yeni ve farklılaşmış ürünlerin üretiminin teşvik edilmesi Bölge sanayisi için önem arz etmektedir. Bölge’deki göç eğiliminin temel nedenleri; işsizlik ve ekonomik faaliyet çeşitliliğinin azlığıdır. 2024-2028

yıllarını kapsayan BGUS'ta da belirtildiği üzere göçün azaltılmasına yönelik sınıai altyapıların geliştirilmesi sağlanacaktır.

Hedef 3.1: Beşeri Sermaye ve Kurumsal Kapasite Geliştirilecektir.

Bölge'deki imalat sanayiinin iş gücü konusunda yaşadığı en büyük sıkıntı, nitelikli iş gücünün yeterli düzeyde bulunamamasıdır. Bununla birlikte Bölge'deki işsizlik oranı Türkiye ortalamasının üstünde olup özellikle genç işsizlik Bölge'nin öncelikli sorunlarından birisidir. Bu kapsamda imalat sanayiindeki yaşanan dijital dönüşümün gerektirdiği becerilerin işgücüne kazandırılması, mesleki eğitimin ve yüksek öğretimin iş dünyası ile entegre edilmesi, nitelikli insan kaynağı için istihdam teşviklerinin basitleştirilmesi ve bu teşviklerde öncelikli sektörlerle ağırlık verilmesi temel amaç olarak görülmektedir. Ayrıca, meslek liselerinin atölye ve laboratuvarlarının modernize edilerek günümüzün eğitim-istihdam ihtiyaçlarına uygun hale getirilmesi, bu atölye ve laboratuvarların daha etkin şekilde kullanılması hedeflenmektedir. Bu doğrultuda vasıflı insan gücü ihtiyacını karşılamak amacıyla mesleki ve teknik eğitim ile iş gücü piyasası arasındaki bağın güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda plan döneminde üst ölçekli planlar ve Bölge ihtiyaçları göz önüne alınarak insan kaynaklarının geliştirilmesi ve kurumsal kapasitenin artırılması yönünde çalışmaların yapılması amaçlanmaktadır. Hedef kapsamında öngörülen tedbirlerin kümelenmiş üretim bölgelerinin yer aldığı ve imalat sanayiinin görece daha geliştiği il merkezleri ile Diyarın, Doğubayazıt, Eleşkirt, Patnos, Göle, Sarıkamış ve Kağızman ilçelerinde öncelikli olarak hayata geçirilmesi planlanmaktadır.

Tedbir 3.1.1: İş Gücüne Yönelik Eğitim Programları Düzenlenecektir.

Nüfusunun büyük bir çoğunluğu kırsalda yaşayan ve tarım sektöründe ücretsiz aile işçisi olarak çalışan TRA2 Bölgesi'ndeki işgücünün niteliği artırılarak işgücü temininde zorluk çekilen imalat sanayiinde istihdam edilmesi önem arz etmektedir. 2024-2028 yıllarını kapsayan Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi'nde de ne eğitimde ne istihdamda yer alan gençlere yönelik yerel düzeyde işbaşı eğitim programları düzenleneceği belirtilmiştir. İŞKUR'un 2022 yılı İşgücü Piyasası Araştırma Raporu'na göre temininde güçlük çekilen işler incelendiğinde; güçlük çekilme nedenlerinin başında gerekli mesleki beceriye/niteliğe sahip eleman bulunamaması yer almaktadır. İkinci sırada ise yeterli iş tecrübesine sahip eleman bulunamaması gelmektedir. Bu bağlamda İŞKUR tarafından yürütülen açık iş sayıları ve sektörleri durumu analiz edilerek bölgesel ihtiyaçların karşılanması amacıyla imalat sanayii sektöründe iş gücüne yönelik eğitimler verilecektir. Ayrıca, Bölge illerinde bulunan genç ve işsiz nüfusun, temininde güçlük çekilen alanlarda mesleki eğitim almasına yönelik çalışmalara öncelik verilecek olup özel sektör ve sanayi ve ticaret odalarının yanı sıra meslek odaları ile işçi ve işveren kuruluşlarının meslek eğitimi vermeleri özendirilecektir. Mesleki eğitimin işgücü piyasası ile iş birliği içinde verilmesi sağlanacak ve Bölge genelinde nitelikli işgücünün oluşturulmasına yönelik hayat boyu öğrenme programları ile iş başı eğitimler de geliştirilerek kadın ve gençlerin öncelikli olarak iş gücüne katılımı teşvik edilecektir.

Tedbir 3.1.2: Meslek Okullarının Kurumsal Kapasitesi İyileştirilecektir.

İmalat sanayii sektörlerine insan kaynağı yetiştiren mesleki ve teknik liseler ile meslek yüksekokullarının eğitim ortamlarının iyileştirilmesine, öğretim programlarının geliştirilmesine ve mezunların istihdamına yönelik sanayi-eğitim iş birliği sağlanacaktır. Özellikle emek yoğun sektörler ve Bölge'nin potansiyel gelişim alanı olarak belirlenen alanlar

olmak üzere meslek okullarının atölye ve laboratuvar altyapısı iyileştirilerek mesleki eğitimde uygulamanın payı artırılabacaktır. Bu sayede mevcut işgücünün niteliği artırılacak, bu sektörlerde çalışabilir nitelikte insan kaynağı yetiştirilmesine öncelik verilecektir.

Tedbir 3.1.3: Deneyim ve Bilgi Aktarımına Yönelik Programlar Düzenlenecektir.

Meslek liselerinde eğitim gören öğrencilerin ve Bölge'deki işletmelerin ufkunun geliştirilmesi için iyi uygulama örneklerinin görülmesi amacıyla imalat sanayiinin geliştiği bölgelere teknik inceleme ziyaretleri düzenlenecektir. İl içinde de usta-çırak faaliyetleri gerçekleştirilerek öğrencilerin üretim süreçlerini birebir görme imkânı elde etmeleri sağlanacaktır. Staj destekleri etkin şekilde kullanılarak mesleki eğitimdeki öğrencilerin üretim tesislerinde çalışması sağlanacaktır. Ayrıca, kariyer planlaması konusunda, iş ve meslek danışmanlığı hizmetleri nitelikli şekilde sunulacaktır.

Tedbir 3.1.4: İşletmeler, Üniversiteler, Mesleki ve Teknik Anadolu Liseleri Arasındaki İş Birlikleri Artırılacaktır.

Bölge'deki üniversitelerin istihdam ve mesleki eğitim politikası istenen seviyede değildir. Hâlihazırda sanayi sektöründe faaliyet gösteren firmaların ihtiyaç duyduğu personel niteliği ile Bölge'deki üniversitelerin programlarının birbiriyle örtüşmediği görülmektedir. Ayrıca üniversitelerin ilgili bölümlerinin ve meslek liselerinin yeterli altyapıya sahip olmadığı tespit edilmiştir. Bu durumlardan ötürü firmalar büyük şehirlerden nitelikli personel temin etme çabası içerisine girmektedir. Bu doğrultuda, üniversitelerin ve meslek liselerinin bölümleri sanayinin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde geliştirilmesi sağlanacak, eğitim-istihdam-üretim ilişkisini güçlendirmek amacıyla eğitim-sektör iş birliği protokolleri yapılacaktır.

Bölge'de imalat sanayii sektöründe yoğunluk gösteren gıda ürünleri imalatı, tekstil ve hazır giyim, ahşap doğrama, mobilya, asansör parça ve aksesuarları, yapı kimyasalları, metal işleme ve plastik imalatı sektörlerine yönelik ön lisans, lisans ve lisansüstü programların sayısı ve çeşitliliği artırılacak ve bu alandaki Ar-Ge faaliyetlerine üniversiteler nezdinde önem verilecektir. Bu sektörlerdeki firmaların Ar-Ge ve yenilik süreçlerinde yer alan insan kaynağı kapasitesini geliştirmeye yönelik olarak üniversite ve sanayi iş birliği tesis edilerek sektörlerin ihtiyacını karşılayacak lisansüstü programlar tasarlanacaktır. Yine bu alanda istihdam edilen teknik personel sayısı artırılacaktır.

Tedbir 3.1.5: Kayıtlı İstihdam Teşvik Edilecektir.

İşsizlik, gelir dağılımındaki eşitsizlik, işletmelerin rekabet gücünün düşüklüğü ve sosyal nedenler Bölge'de kayıt dışı istihdam sorununu ortaya çıkarmıştır. Kayıt dışı istihdamın azaltılmasına yönelik ulusal ölçekteki tedbirler, Bölge'nin kayıt dışı istihdamının da azalmasına yardımcı olmuştur. Özellikle KOSGEB ve İŞKUR gibi kurumların desteklerinde kayıtlı istihdamı teşvik etmesi ile kayıtlı istihdama yönelik destek ve krediler bu alanda iyileşmeye yardımcı olmuştur. Ayrıca bahsi geçen kurum destekleri, kadınların iş gücüne katılma oranları ve kadınların istihdam içindeki oranının artırılmasında da önemli katkılar sağlamaktadır. Bu kapsamda kayıt dışı çalışmayla mücadele konusunda farkındalığı artırmaya yönelik programlar uygulanmaya devam edilecek, bilinçlendirme faaliyetleri ve denetimler yaygınlaştırılacaktır. Kayıt dışı istihdamla mücadele, merkezi yönetim ve mahalli idareler iş birliğinde etkili bir şekilde yürütülecektir.

Tedbir 3.1.6: Bölge'deki Meslek Kuruluşları ile Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Kapasiteleri Geliştirilecektir.

TRA2 Bölgesi'nde faaliyet gösteren sanayi işletmeleri, bu alanda faaliyet gösteren meslek kuruluşları ve STK'ler ile sanayi altyapısını düzenleyen kamu kurum ve kuruluşlarının genel profiline bakıldığında kurumsal kapasitelerinin zayıf olduğu, personelin nicelik ve niteliğinin düşük olduğu ve mali açıdan da yetersiz kaldıkları görülmektedir. Bölge'de sosyoekonomik kalkınmanın hızlanmasında, kapsayıcı ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında bu kurum ve kuruluşların kapasitelerinin gelişmesi önem arz etmektedir. Bu kapsamda ilgili kamu kurum ve kuruluşları ile STK'ler ve meslek örgütlenmelerinin fiziki donanımlarının artırılması, mesleki ve kişisel gelişim amaçlı hizmet içi eğitimler ile personelin eğitilmesi sağlanacaktır. Söz konusu kurum ve kuruluşların proje yönetimi kabiliyetlerinin artırılmasına yönelik eğitimler de artırılacak olup ulusal ve uluslararası destek veren kuruluşların ilgili programlarına yönelik tanıtım ve bilgilendirme faaliyetleri yapılacaktır. Bu sayede fon kaynaklarından yararlanma anlamında iş birlikleri artırılacak, proje hazırlık ve uygulama aşamalarında teknik destek sağlanacaktır. Ayrıca, girdilerin ve doğal kaynakların sanayide verimli kullanımı, atık azaltımı ve geri dönüşümü ile temiz üretim gibi konularda bilgi-bilinç seviyesinin artırılmasına ilişkin farkındalık faaliyetleri gerçekleştirilecektir.

Hedef 3.2: Bölgesel Üretim Altyapısı Geliştirilecektir.

OSB ve KSS altyapılarına ilişkin mevcut durum incelendiğinde; Bölge'deki OSB ve KSS'lerin önemli bir kısmında ulaşım, enerji, aydınlatma ve güvenlik gibi temel altyapıların sorunlu veya eksik olduğu; Ardahan ve Ağrı ilindeki OSB'lerinse altyapı ihtiyaçlarının daha köklü olduğu ve yatırımcılar tarafından tercih edilmediği tespit edilmiştir. Ayrıca bu alanlardaki doğalgaz altyapısındaki yetersizlikler dolayısıyla firmalar özellikle kış aylarında üretimde sıkıntılarla karşılaşmaktadır. Bölge'deki OSB'lerin hiçbirinde atıksu arıtma tesisi bulunmamaktadır. Sosyal tesis, kreş, itfaiye, geri kazanım tesisi gibi ihtiyaçlar ise temel altyapılar yeterli olmadığından ötürü zaten geri plandadır. Güvenlik hizmetlerinin yetersiz olması ile OSB ve KSS sınırları içerisinde sağlık merkezi, banka, toplantı salonu, market vb. sosyal hizmetlerin bulunmaması da tespit edilen diğer eksikliklerdir.

Tedbir 3.2.1: Yeni İhtisas Organize Sanayi Bölgelerinin Kurulması Teşvik Edilecektir.

Bölge'de Ağrı Diyadin Tarıma Dayalı İhtisas Sera OSB yapım aşamasındadır. Plan döneminde bahsi geçen yatırımların tamamlanması, bunlara ilave olarak illerin ihtiyaçları analiz edilerek bu ihtiyaçlar doğrultusunda yeni ihtisas OSB'lerin kurulmasına yönelik plan ve programlar oluşturulacaktır.

Tedbir 3.2.2: Mevcut Sanayi Bölgeleri ve Sanayi Sitelerinin Altyapısı İyileştirilecek ve Kullanım Alanları Artırılacaktır.

Bölge'de Kars Karma OSB'nin 1. Etapı dolma noktasına gelmiş olup 2. Etap altyapı düzenlemesine dönük çalışmalar yürütülmektedir. Iğdır OSB'de tahsis sayısı dikkate alındığında doluluk oranı yüzde 60'a yaklaşmıştır. Ayrıca Bölge'de bulunan KSS'lerin doluluk oranları da yüksektir. Ancak Ağrı ve Ardahan illerindeki Karma OSB'lerde altyapı sorunlarından ötürü yatırım noktasında henüz kayda değer bir gelişme olmamıştır.

Bu nedenle Iğdır ve Kars'ta karma OSB'lerin yeni etapların altyapısının oluşturulması ile Ardahan ve Ağrı'da dâhil mevcut tüm OSB'lerdeki altyapı sorunlarının giderilmesi hedeflenmektedir. 4 il merkezi ile Diyadin, Doğubayazıt, Patnos, Eleşkirt, Sarıkamış ve Kağızman ilçelerinde yer alan KSS'lerin altyapısal eksikliklerinin giderilmesi; Selim ve Göle ilçesinde devam eden KSS yatırımlarının ise plan döneminde tamamlanması sağlanacaktır. Yine Ağrı Doğubayazıt, sanayi alanı ihtiyacı olan ilçelerden birisi olup plan döneminde yatırım konusu ile ilgili çalışmalar yürütülecektir.

Altyapısal eksikliklerin giderilmesi amacıyla; mevcutta faaliyet gösteren OSB ve KSS'ler ile özellikle Ağrı'da yer alan Tekstilkent, KOBİ Merkezi ve Ayakkabıcılar Sitesi gibi toplu üretim alanlarında enerjiye ulaşımı kolaylaştırmak için doğalgaz altyapısı yaygınlaştırılacak; ulaşım, enerji, aydınlatma, güvenlik gibi altyapı sorunları çözüme kavuşturulacaktır.

Tedbir 3.2.3: Üretimde Çevre Dostu Uygulamalar Yaygınlaştırılacaktır.

Bölge'deki OSB ve KSS gibi planlı sanayi alanlarında üretim sonucu ortaya çıkan atıkların bertarafına yönelik altyapı eksiklikleri bulunmaktadır. Bölge'deki OSB'lerin hiçbirinde arıtma tesisi bulunmamakla birlikte 2022 yılı itibarıyla Kars OSB'de arıtma tesisi yapılması Kamu Yatırım Programı'na alınmıştır. Arıtma tesisleri, geri dönüşüm ya da kazanım tesislerinin kurulması ile OSB ve KSS'lerde atıkların kaynağında arıtılması ve/veya geri dönüşümü sağlanacaktır. Bunun yanı sıra sanayide elektrik maliyetlerinin fazla olması üretilen ürün maliyetlerine doğrudan etki etmekte ve rekabet edebilirliği düşürmektedir. Bu kapsamda işyerlerine yönelik enerji tasarrufu ve enerji verimliliği konusunda bilinçlendirme faaliyetleri artırılacak, yüksek enerji tüketimine sahip firmalara enerji verimliliği danışmanlığı sağlanacaktır. Enerji verimliliği ile Bölge sanayisinin çevreye vermiş olduğu negatif etkinin azaltılmasının yanı sıra sanayicilerin ürün maliyetleri düşürülerek rekabet edebilirlikleri artırılacaktır. Kullanılan makine, ekipman ve teçhizatın enerji verimliliği yüksek olanlardan seçilmesinin yanı sıra mevcuttakilerin de modernizasyonu ile enerji tasarrufunun artırılması sağlanacaktır.

Proje Önerisi 3.2.1: Peynir Altı Suyu İşleme Tesisi Projesi

Ardahan ve Kars illerinde tarıma dayalı sanayi ön plana çıkmakta olup yaklaşık 100 adet süt işleme tesisi (mandıra) bulunmaktadır. İşletmelerin peynir üretirken oluşturdukları atık olan peynir altı suyu için bir işleme tesisi bulunmamakta olup, işletmelerin bünyesinde ve ilgili sanayi alanlarında da arıtma tesisi bulunmamaktadır. Bu nedenler üretim çıktısı olan peynir altı suyu doğaya (toprak ve su kaynaklarına) ve şehir kanalizasyon sistemine deşarj edilmektedir. Bu durum mevcut bir ekonomik değerden yararlanmamanın yanında doğal kaynakların da kirlenmesine neden olmaktadır. Proje kapsamında Ardahan ve Kars illerinde kurulacak tesisler ile peynir altı suyu işlenerek birçok gıda imalatının hammaddesi olan peynir altı suyu tozu üretilecek, böylelikle kaynak verimliliği sağlanarak ekonomik değeri olan ve hâlihazırda su ve toprak kaynaklarına deşarjı yapılan peynir altı suyu ekonomik bir değere dönüştürülecektir.

Proje Önerisi 3.2.2: Ağrı Jeotermal Enerji Sistemli Sera Projesi

Jeotermal enerjinin sera ısıtmasında kullanılarak sebze ve özellikle domates üretiminde değerlendirilmesi yüksek ürün verimliliği ve kalitesi oluşturmakla birlikte üretim maliyetinde avantaj sağlayarak rekabet gücünü de artırmaktadır. Proje kapsamında kurulacak sera ile

sofralık ve tohumluk domates üretim miktarının artırılması, jeotermal enerji sayesinde meteorolojik şartlara bağımlılığın ortadan kaldırılması ve üretimin 4 mevsime yayılması ile Ağrı ilinin tarımsal hasılasına katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Hedef 3.3: Bölge'deki İşletmelerin Sayısı ve Rekabet Edebilirlikleri Artırılacaktır.

İmalat sanayiinde faaliyet gösteren işletmelerin ölçek ekonomisinden faydalanamadığı, sadece iç pazar odaklı üretim yaptıkları, kurumsallaşmalarının düşük olduğu görülmektedir. Bu kapsamda Bölge'de de imalat sanayiinde rekabet gücünün ve verimliliğin geliştirilmesi suretiyle yüksek katma değerli üretim ve ihracatın artırılması hedeflenmektedir. Bölge'de KOSGEB ve Kalkınma Ajansı destekleri yanı sıra 6. Bölge teşvikleri ile firmaların sayısı ve rekabet edebilirlikleri geliştirilecektir. Hedef kapsamında öngörülen tedbirlerin kümelenmiş üretim bölgelerinin yer aldığı ve imalat sanayiinin görece daha geliştiği il merkezleri ile Diyardin, Doğubayazıt, Eleşkirt, Patnos, Göle, Sarıkamış ve Kağızman ilçelerinde öncelikli olarak hayata geçirilmesi planlanmaktadır.

Tedbir 3.3.1: Girişimcilerin İş Kurma, Geliştirme ve Yönetme Becerileri Artırılacaktır.

Sigortalı sayısı ve işyeri sayısına bakıldığında Ağrı ve Kars illerinin Bölge içerisinde önde olduğu görülmekle beraber Bölge'nin Türkiye ortalamasının gerisinde kaldığı görülmektedir. Bu bağlamda 2024-2028 Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi'nde belirtildiği gibi girişimcilik kültürünün geliştirilmesi ve gençlere yetenek kazandırılmasına yönelik faaliyetler yaygınlaştırılacak girişimcilikte niteliğin artırılmasını teşvik edici ve yönlendirici faaliyetler gerçekleştirilecektir. Bölge'de yeni iş kurmak ve işini geliştirmek isteyen girişimcilerin yatırım süreçleri takip edilecek ve bürokratik süreçlerin hızlı işlemesi sağlanacak, kendilerine bu konularda teknik destek sağlanacaktır. Ayrıca müteşebbislere sağlanacak ön fizibilite çalışmaları girişimlerin artması noktasında katkı sağlayacaktır.

Tedbir 3.3.2: İmalat Sanayiinde Kurumsallaşma Teşvik Edilecektir.

Gerçekleştirilen saha görüşmelerinde firmaların hibe ve desteklere yönelik algısının, bina kurulumu, makine ekipman alımı gibi hususlara yönelik olduğu, Kalkınma Ajansı ve KOSGEB gibi kuruluşların işletmelere sağladığı teknik destek, yönetim danışmanlığı, fuar katılımı, markalaşma, tanıtım gibi desteklerin yeterli düzeyde bilinmediği veya destek unsuru olarak görülmediği tespit edilmiştir. Firmalar nezdinde bu konularda farkındalığın artırılmasına yönelik bilinçlendirme faaliyetleri yürütülecektir. Eğitim ve danışmanlık faaliyetleriyle firmalar; kurumsallaşma, dijitalleşme, imaj yönetimi ve markalaşma konularında teşvik edilecektir. Bölge'deki firmaların kurumsal kapasiteleri, eğitim ve danışmanlık faaliyetleriyle geliştirilecek, yönetim danışmanlığı faaliyetleri artırılacak, işletmelerin üretim, pazarlama, satış, satış sonrası destek ve finansmana erişiminin kolaylaştırılması sağlanacaktır. Özellikle imalat sanayiinde faaliyet gösteren işletmelerin ölçek ekonomisinden faydalanamadığı, sadece iç pazar odaklı üretim yaptıkları göz önüne alınarak 2024-2028 Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi'nde de belirtildiği üzere imalat sanayiinde faaliyet gösteren şirketlerin ölçek büyütmesi teşvik edilecektir.

Tedbir 3.3.3: Modern Üretim Teknikleri ve Yenilikçilik Yaygınlaştırılacaktır.

Gerçekleştirilen saha araştırmalarında, şletmelerin sahip olduğu makine parklarının ve üretim tekniklerinin Bölge dışındaki rakip firmalar ile rekabet edebilmeleri için yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle Bölge genelinde gıda ürünleri (süt ve et ürünleri) ile özellikle Iğdır ve Kars illeri açısından metal ürünleri, mobilya ve plastik ürünleri üretiminde yeni teknolojileri kullanmaları ve bu sayede ürün çeşitliliğini ve verimliliklerini artırmaları teşvik edilecektir. Başta gıda ürünleri olmak üzere imalat sanayiinde endüstriyel tasarım, faydalı model, marka ve patent başvuruları ile üretimde yenilikçi yaklaşımlar konusunda bilinçlendirme faaliyetleri ve destek mekanizmaları oluşturulacaktır.

Tedbir 3.3.4: Yatırım Ortamı Tanıtımı ve Lobi Faaliyetleri Yaygınlaştırılacaktır.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı bünyesinde yürütölen Bölgesel Teşvik Uygulaması kapsamında TRA2 Bölgesi, 6. Bölge'de yer almakta ve yatırım teşvikleri anlamında avantajlı bir durumdadır. Bu bağlamda müteşebbislerin Bölge'ye yatırım yapmalarını sağlamak üzere Bölge illerinin yatırım ortamı ve imkânları tanıtılacaktır. Bu yönde yurt içinde faaliyetler yürütölererek başta İstanbul, Ankara, Kocaeli ve Bursa gibi büyükşehirler olmak üzere hemşeri dernekleri ile oda, borsa, ihracatçı birliği vb. kurumlar vasıtasıyla yatırım konularında toplantı ve lobi çalışmaları yapılacaktır.

Proje Önerisi 3.3.1: Iğdır Mobilya İmalatı Tesisi Projesi

Iğdır ilinde küçük ölçekli sanayinin yoğunlaştığı alanlardan biri de mobilya sanayidir. Özellikle banyo, mutfak dolapları, kapı imalatı, büro ve ofis mobilyaları, stüdyo ve mağaza mobilyaları imalatı bu sektör altında öne çıkan alanlardır. Ancak ilde sektörün çoğu geleneksel yöntemlerle çalışan atölye tipi ve küçük ölçekli şletmelerden oluşması nedeniyle mevcut imkânlarla yürütölmeye çalışılan üretim, pazarlama ve tanıtım faaliyetleri yetersiz kalmaktadır. Proje kapsamında kurulacak tesisi ile ek istihdam sağlanarak daha yüksek kapasitede mobilya üretimi yapılması ve üretilen ürünlerin teknolojik açıdan farklı ve daha üstün özelliklere sahip olması ile pazarda rekabet avantajı sağlanması amaçlanmaktadır. Bu sayede üretilecek ahşap ve modöler mobilya ürünlerine yönelik oluşacak talep ve üretim artışı ile hem ek istihdam yaratılacak hem de Bölge ekonomisine katkı sağlanacaktır.

Proje Önerisi 3.3.2: Ayakkabı İmalatı Tesisi Projesi

Ağrı ve Kars illerinde ayakkabı imalatı sektöründe faaliyet gösteren orta ölçekli 7 şletmede 350 kişi istihdam edilmektedir. Proje ile Ağrı veya Kars illerinde kadın ve genç istihdamının yoğun olduğu sektöre yönelik yatırım yapılarak üretim hacmi yüksek, katma değerli ve nitelikli ürünler üretilmesi amaçlanmaktadır.

Hedef 3.4: Bölge'de Üretilen Sanayi Ürünlerinin Katma Değerı Artırılacaktır.

Bölge'de faaliyet gösteren imalat sanayii şletmelerinin önemli bir kısmında teknoloji kullanımını düşük ve orta seviyede olup Bölge'de özellikle tarımsal alandaki üretim yeterince katma değere dönüştürölememektedir. Katma değerı artırmaya yönelik sektörlerin çeşitlenmesi ve gelişmesi, Bölge ekonomisi için son derece önem ihtiva etmektedir. Bu bağlamda özellikle imalat sanayiinde katma değerin artırılması, Bölge'deki şletmelerin tasarım ve ürün geliştirme yeteneklerinin geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu durumun; TRA2 Bölgesi'nde imalat sanayii sektöründeki firmaların satış ve karlılığını artırmak; yeni pazarlara girmek; verimlilik, kalite ve

firma prestijlerini artırmak noktasında önemli katkılar sağlayacağı öngörülmektedir. Bu kapsamda Bölge’de Ar-Ge merkezi ve teknokentler kurulacak, yenilikçi üretim anlayışı geliştirilecek ve bölgesel ihtiyaçları karşılayacak firmaların yatırımları hızlandırılacaktır.

Tedbir 3.4.1: Ar-Ge, Ür-Ge ve İnovasyon Faaliyetleri Artırılacaktır.

Bölge üretiminde Ar-Ge ve yenilikçilik faaliyetleri yetersiz düzeydedir. 2003-2021 yılları arasında TRA2 Bölgesi’ndeki patent başvuru sayısı oldukça düşük olmakla birlikte inişli çıkışlı seyrettiği görülmektedir. Bölge’de en fazla patent başvurusu 40 adet ile 2022 yılında yapılmıştır. 2003-2019 yılları arasında Bölge’de faydalı model başvurusu düşük seviyede durağan seyrederken, 2019 yılından sonra başvuru sayısında ciddi ölçüde artış olmuştur. 2022 yılında faydalı model sayısı 66 adet ile Türkiye’nin yüzde 1,20’sini oluşturarak tarihteki en yüksek seviyeye çıkmıştır (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2023).

Bölge’de il merkezlerinde imalat sanayiinde öncelikli sektörler için yönelik tasarım, marka ve patent başvurularının artırılması ile üretimde yenilikçi yaklaşımlar geliştirilecektir. Bölge’de Ar-Ge ve Ür-Ge faaliyetlerini içeren önceliklere sahip destek programları uygulanacaktır.

Tedbir 3.4.2: Teknoloji Geliştirme Merkezleri ve İş Geliştirme Merkezleri Kurulacaktır.

Bölge’de; Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Ardahan Üniversitesi, Kafkas Üniversitesi ve Iğdır Üniversitesi olmak üzere 4 adet devlet üniversitesi bulunmaktadır. Bununla birlikte Bölge’deki üniversitelerin sanayi sektörüne sunduğu katkı oldukça sınırlıdır. Ar-Ge Merkezi, araştırma laboratuvarları, teknokentler ve teknoloji geliştirme alanları gibi Bölge’ye yenilik ve dinamizm kazandıracak aktörler Bölge’de yeterince bulunmamaktadır. Bu bağlamda Bölge illerindeki üniversitelerde tematik araştırma laboratuvarları kurulacaktır. TRA2 Bölgesi’ndeki 4 il merkezinde, ülkemizde yenilik sisteminin önemli aktörlerinden olan Ar-Ge merkezi ve tasarım merkezi; Ağrı, Ardahan ve Kars ilinde ise teknoloji geliştirme bölgesi kurulacaktır.

Tedbir 3.4.3: Tarıma Dayalı İmalat Sanayii Geliştirilecektir.

TRA2 Bölgesi sanayisine bakıldığında OSB’lerde yer alan firmaların en çok gıda, içecek, inşaat, metalik olmayan ürünler ve orman ürünleri ürettiği görülmektedir. Ancak Bölge ekonomisi tarıma dayalı olmakla birlikte tarıma dayalı imalat üretimi yapan işletmeler oldukça sınırlı ve küçük ölçekte. Bu da Bölge’nin ürettiği ürünlerde katma değer in Bölge’de kalmamasına ve dışa bağımlı olunmasına sebep olmaktadır. Bu kapsamda tarıma dayalı imalat yapan mevcut sanayi kuruluşları ve iyi uygulama örnekleri incelenip analizler yapılacak, yeni girişimler için ön fizibiliteler hazırlanacak; Bölge’de potansiyeli olan ürün ile hizmetlerin önceliklendirilmesi ve katma değerli ürüne dönüştürülmesi teşvik edilecektir. Bu kapsamda özellikle Kars, Iğdır ve Ağrı’da tarım makineleri; Selim, Sarıkamış ve Göle’de süt ve süt ürünleri; Ağrı, Kars ve Ardahan’da et ve et ürünleri; Iğdır ve Kağızman’da meyve ve sebze işlenmesine yönelik tesisler öncelikli olarak teşvik edilecektir.

Tedbir 3.4.4: Bölgesel İhtiyaçlara Yönelik İşletmelerin Kurulması Teşvik Edilecektir.

Özellikle Kars ve Ardahan’da yoğunlaşan gıda ve tarıma dayalı üretim yapan firmaların ürünlerini ürettikten sonra; işleme, ambalajlama ve depolama gibi süreçlerde Erzurum, Bursa, İzmir ve İstanbul gibi illerden peynir çuvalı, ambalaj, karton kutu ve depo kiralama gibi

ihtiyaçlarını karşıladıkları tespit edilmiştir. Yine Bölge genelinde tekstil sektörü gelişmekte olan sektörlerden olmakla birlikte sektöre girdi olacak nitelikteki yn ve kaz tüyü gibi ürünlerin işlenerek iplik ve tekstil ürünlerine dönüştürülemediği görülmektedir. Bu kapsamda Bölge'de üretilmeyen ancak imalat sanayiinde yoğun olarak tüketilen ambalaj ürünleri başta olmak üzere, girdisi yerelden temin edilebilecek yn iplik üretiminin Ağrı ve Iğdır'da, kaz tüyünden tekstil ürünleri üretiminin ise Kars ve Ardahan'da üretilmesi teşvik edilecektir. Böylece ilgili ürünlere yönelik lojistik avantajından faydalanılarak Bölge'de imalat sanayii geliştirilecek ve katma değer artırılabacaktır.

Proje nerisi 3.4.1: Iğdır Koyunyünü Işleme Tesisi Projesi

TRA2 Bölgesi'nde yer alan Ağrı ve Iğdır illerinde kkbaş hayvancılık kırsal kesimin en önemli geçim kaynaklarından biridir. 2022 yılı TÜİK verilerine bakıldığında bu iki ildeki toplam koyun varlığının 2.512.457 adet olduğu görülmektedir. Bölge'deki çiftçiler koyunlarının sağlıklı bir şekilde gelişimi için her yıl Nisan-Haziran ayları arasında koyun yapağlarını kırkmaktadırlar. Kırkım sonrası ortalama olarak bir koyundan 1,75 kg yn yapağı elde edilebilmektedir. Bu rakam iki ildeki toplam koyun sayısı ile çarpıldığında 4.396 ton yn yapağısına karşılık gelmektedir. Fakat bölgesel olarak yakın bir yerde bu yapağların işlenebileceği bir tesis bulunmamaktadır. Bu sebeple yetiştiriciler elde ettikleri yapağları genellikle toprağa gmmekte veya yakmaktadırlar.

Proje ile hem hayvancılıkla uğraşanların her yıl rutin olarak gerçekleştirdikleri faaliyetten maddi kazanç sağlaması hem de yapağlardan katma değer olan yn ipliği üretilmesi amaçlanmaktadır.

Proje nerisi 3.4.2: Iğdır Ambalaj Malzemeleri retim Tesisi Projesi

Özellikle Covid-19 salgını ve uluslararası ticaretin artışıyla birlikte hijyen kalite standartlarından biri haline gelmiştir. Gıda rnlerinin son kullanıcıya ulaştırılmasında paketleme ve ambalaj bu açıdan önem arz etmektedir. Bölge'nin tarım ürünleri ile tarıma dayalı gıda sanayiinde üretilen ürünlerin paketlenmesinde ise tamamen dışa bağımlılık söz konusudur. Bu kapsamda Iğdır ilinde hammaddesi kâğıt ve mukavvadan oluşan ambalajlama ve paketleme tesisinin kurulması sağlanarak dışa bağımlılığın ve girdi maliyetlerinin azaltılması amaçlanmaktadır.

Proje nerisi 3.4.3: Iğdır Tarım Makineleri İmalat Tesisi Projesi

Tarla niteliğinde arazinin yoğun olduğu Iğdır ilinde mikroklima iklimi sebebiyle tarımsal ürün çeşitliliği oldukça fazla olup yıl içerisinde birden fazla ürün alınmaktadır. Özellikle meyve, sebze ve tahıl grubundan çeşitli ürünlerin yetiştirildiği Iğdır ilinde tarımsal ürün üretimi ekonomik açıdan büyük önem taşımaktadır. Ancak ildeki çiftçilerin tarımsal faaliyetlerini daha hızlı, daha verimli, daha az insan gücü ve daha düşük üretim maliyetleriyle gerçekleştirmelerini sağlayacak tarım makinelerinin üretimi yeterince yapılmamaktadır. Ayrıca ilde satışı yapılan tarım makinelerinin fiyatları da diğer bölgelere oranla daha yüksek olmakta ve kırılan veya değişimi gereken parça temininde de sorunlar yaşanmaktadır. Tarım makineleri imalatına yönelik kurulacak tesis ile tarımsal üretim maliyetlerinin azaltılması, ek istihdam sağlanması ve Bölge'de tarım makinelerine yönelik ihtiyaın karşılanması amaçlanmaktadır.

Proje Önerisi 3.4.4: Bölge İlleri Konfeksiyon Ürünleri İmalat Tesisi Projesi

TRA2 Bölgesi illerinin 6. Bölge Teşvikleri kapsamına girmesi ve Bölge'deki düşük yaşam maliyeti ile yüksek işgücünün sağladığı avantajlar sebebiyle son yıllarda tekstil sektörü Bölge'de gelişmeye başlamıştır. 2024 yılı itibarıyla konfeksiyon alanında Bölge'de faaliyet gösteren 22 işletme bulunmakta ve sektörde toplam 4.100 kişi istihdam edilmektedir. Proje kapsamında kurulacak tesisler ile istihdam yoğun sektörlerden olan tekstil sektörünün Bölge'de dezavantajlı illerde desteklenmesi ve ekonomik çeşitliliğin artırılması amaçlanmaktadır.

STRATEJİK ÖNCELİK 4: KENTSEL ALTYAPI VE HİZMETLERİN İYİLEŞTİRİLMESİ

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü tarafından 2017 yılında hazırlanan İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması'na bakıldığında TRA2 Bölgesi'nin dört ilinin de 6. kademe en az gelişmiş iller arasında yer aldığı görülmektedir. Bu çalışmaya göre Ağrı 80, Ardahan 67, Iğdır 70 ve Kars 69. sırada yer almaktadır. (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2022).

TRA2 Bölgesi illerinin 2022 yılı ortalama şehirleşme oranı yüzde 56,16 olup Türkiye'nin şehirleşme oranının (yüzde 93,36) oldukça altındadır. Bölge illerinden Iğdır (yüzde 58,87) ve Ağrı (yüzde 59,98), Bölge ortalamasının üzerinde bir şehirleşme oranına sahiptir. TRA2 Bölgesi'nin göç verme nedenlerinden birisi de Bölge'nin sunduğu sosyal imkânların zayıf olmasıdır. Bu kapsamda Bölge'de ihtiyaç beklentisinin en fazla olduğu konu başlıklarından biri de sosyal tesislerdir. 2022 yılı verilerine göre Bölge'de; Ağrı'da 8, Iğdır'da 1, Kars'ta 1 tane olmak üzere toplam 10 sinema bulunmakta, Ardahan'da ise hiç sinema bulunmamaktadır. Tiyatro ise yalnızca Ağrı ve Kars'ta bulunmaktadır (TÜİK, Merkezi Dağıtım Sistemi, 2023). TRA2 Bölgesi'ndeki gençlik merkezlerinin illere göre dağılımına bakıldığında ise 2023 yılında Ağrı'da 8, Ardahan'da 3, Iğdır'da 5 ve Kars'ta 3 adet gençlik merkezi bulunmaktadır (T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı, 2023).

Kentlerin temel altyapı hizmet durumları incelendiğinde de yetersiz olduğu görülmektedir. 2020 yılı itibarıyla Türkiye'de kanalizasyon hizmetinden faydalanabilen belediye nüfusunun oranı yüzde 91 iken 1.068 adet atıksu arıtma tesisinden toplam nüfusun yüzde 78'i faydalanmaktadır. Bölge'de ise kanalizasyon hizmetinden faydalanabilen belediye nüfusunun oranı yüzde 92 iken toplam 3 adet atıksu arıtma tesisinden toplam nüfusun yüzde 6'sı yararlanmaktadır (TÜİK, Merkezi Dağıtım Sistemi, 2023).

İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması 2017'de illerin alt boyutlar itibarıyla gelişmişlik sıralamaları eğitim değişkenlerine göre belirlenmiştir. Bu eğitim değişkenlerine göre Ardahan 67. sırada, Iğdır 70. sırada, Kars 71. sırada ve Ağrı 81. sırada yer almıştır (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2022). Bölge'nin ortaöğretim düzeyinde toplam okullaşma oranı (yüzde 77,98) Türkiye genelindeki oranın (yüzde 89,7) altındadır. Okul öncesi net okullaşma oranları ise Ardahan (yüzde 50,6) ve Iğdır'da (yüzde 50,9) Türkiye ortalamasının (yüzde 44) üzerindeyken Ağrı (yüzde 39,9) ve Kars'ta (yüzde 43,5) bu ortalamanın altındadır (TÜİK, Merkezi Dağıtım Sistemi, 2023).

2021 yılı TÜİK verilerine göre Türkiye genelinde 1.547 sağlık kurumu bulunurken TRA2 Bölgesi'nde bu sayının 24 olduğu görülmektedir. Türkiye genelinde 68 tane üniversite hastanesi var iken TRA2 Bölgesi'nde, sadece Kars'ta üniversite hastanesinin olması dikkat çekmektedir. Özel kurum sayılarına bakıldığında ise Ardahan'da ve Kars'ta hiç özel hastane olmadığı görülürken Ağrı'da ve Iğdır'da birer tane özel hastane yer almaktadır. Türkiye genelinde 10.000 kişi başına 30 yatak düşerken TRA2 Bölgesi için bu sayı 20'dir. TRA2 Bölgesi'nde 1.000 kişi başına düşen hekim sayısı 1,4 iken Türkiye için bu sayı 2,2'dir. Ayrıca, Ardahan hariç Bölge illeri en fazla canlı doğumda bebek ölüm sayısına sahip iller arasındadır (TÜİK, İl Göstergeleri, 2023).

Bölge'de yer alan il ve ilçe merkezlerinde temel altyapı, çevre altyapısı, toplu ulaşım gibi hizmetlerde görev ve sorumluluk alanı genişleyen yerel yönetimlerin hizmet kaliteleri ve hizmet kapasitelerinin artırılması gerekmektedir. Artan kent nüfusu birçok farklı sorunu da beraberinde getirmiş, çarpık ve düzensiz yapılaşmalar ortaya çıkmış, artan nüfusa oranla konut arzları ve sosyal donatı imkânları yetersiz kalmıştır. Bu kapsamda yerleşimlerin planlamalar dâhilinde, kent estetiğine ve tarihi dokuya zarar vermeden oluşturulması, temel altyapı hizmetlerinin ve artan ulaşım ihtiyacının erişilebilirlik standartlarına uygun bir şekilde ve eksiksiz karşılanması gerekmektedir. 2024-2028 yıllarını kapsayan BGUS'ta Bölge illeri öncelikli dönüşüm illeri olarak belirlenmiş ve öncelikli dönüşüm illerinde göçün azaltılmasına yönelik temel kentsel hizmetlere erişim ve bu hizmetlerin kalitesinin artırılmasına öncelik verileceği belirtilmiştir. Bu kapsamda, Bölge halkının refah seviyesinin yükseltilmesi amacıyla; On İkinci Kalkınma Planı'nın ilkeleri ile uyumlu olacak şekilde toplumun tüm kesimlerinin temel hizmetlere ulaşması sağlanacak, sosyal hayata entegrasyon artırılacak, kurum ve kuruluşlarda görülen kapasite eksikliği azaltılacak ve çevre bilinci oluşturulacaktır.

Hedef 4.1: Kentlerde Sosyal Yaşam Güçlendirilecektir.

TRA2'de Göç Olgusu adlı çalışma kapsamında Bölge'den Ankara'ya göç etmiş 862 katılımcı ile yapılan ankete katılanların yüzde 24,2'si göç etme nedeni olarak sosyal yaşamın yetersiz olduğunu belirtmiştir. Benzer şekilde TRA2 Bölgesi Gençlik Araştırması Raporu kapsamında yapılan ankete katılan 4.063 gencin sadece yüzde 4,2'sinin boş vaktini sosyal ve kültürel etkinliklere katılarak değerlendirdiği tespit edilmiştir. Sosyal aktivitelerin yetersizliği Bölge'de görev yapan kamu çalışanları üzerinde de olumsuz etki yaratmaktadır. TRA2 Bölgesi'nde Yoğun Kamu Çalışanı Göçü: Sorunlar ve Çözüm Önerileri isimli çalışma kapsamında görüşülen 1.377 kamu çalışanı da bulunduğu şehirlerde sosyal aktivitelerin yetersiz olduğunu dile getirmiştir. Yapılan çalıştaylar ve hazırlanan araştırma raporlarında nüfusun Bölge'den göç etmesinin en önemli sebeplerinden birisinin sosyal imkânların azlığı olduğu tespit edilmiştir. Özellikle yılın büyük bölümünün yoğun kış şartları etkisinde bulunduğu illerde kapalı sosyal alanların sayısının artırılması önem arz etmektedir. Kapalı alan aktiviteleri artırılarak sosyal imkânlara erişimin de artırılması hedeflenmektedir. Sosyal donatı alanlarının toplumun tüm kesimleri tarafından erişilebilirlik standartlarına uygun olarak tasarlanması yönünde somut adımlar atılacaktır.

Tedbir 4.1.1: Sosyal Donatı İmkânları Artırılacaktır.

Bölge'nin göç verme nedenlerinden biri sosyal donatıların Bölge'nin ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalmasıdır. Bu durum Bölge'deki yaşam kalitesinin istenilen seviyeye ulaşmasına

engel olmaktadır. Bu nedenle Bölge'nin tamamında var olan rekreasyon ve sosyal donatı alanlarının iyileştirilmesi ve yeni alanların oluşturulması sağlanacaktır. Yeni oluşturulacak sosyal donatı alanlarının Bölge'nin iklim durumu da göz önüne alınarak kapalı olarak inşa edilmesi ve özel politika gerektiren gruplara yönelik hassasiyetiyle tasarlanması yönünde çalışmalar yapılacaktır. Bu kapsamda il merkezleri ile Doğubayazıt, Patnos, Sarıkamış, Kağızman ve Diyadin ilçelerinde kültür ve sanat merkezi, kongre merkezi gibi vatandaşların sosyal ve kültürel aktivitelere katılabileceği sabit fiziki yapı imkânları; diğer ilçelerde ise yaşayan halkın temel sosyal gereksinimlerine cevap verebilecek rekreasyon alanları ve sosyal donatı imkânları oluşturulacaktır.

Tedbir 4.1.2: Sosyal Aktivitelere Erişim Artırılacaktır.

Bölge'deki sosyal aktivitelerin yetersizliği hem çalışanlar üzerinde tayin talebi ve istifa gibi sonuçlar doğurabilmekte hem de yerel halk ve zorunlu eğitimini tamamlayan öğrenciler üzerinde büyük şehirlere göç etme isteğine neden olmaktadır. Bölge'de öğrenim gören üniversite öğrencilerine, kamu çalışanlarına, özel politika gerektiren gruplara, yereldeki genç nüfusa yönelik sosyal aktivitelerin artırılması ve çeşitlendirilmesi sağlanacaktır. Ayrıca, özel politika gerektiren kesimlerin sosyokültürel imkânlara erişimini kolaylaştırıcı gezici kütüphane, sinema ve sosyal hizmet merkezi gibi mobil yapılar hizmete sunulacaktır. Tedbirin tüm Bölge'de uygulanması sağlanacaktır.

Tedbir 4.1.3: Özel Politika Gerektiren Grupların Toplumsal Statüsü Güçlendirilecektir.

Toplumsal gelişmenin merkezi olarak görülen kentlerdeki tüm plan ve politikalara özel politika gerektiren grupların dâhil edilmesi, özellikle engellilere ve kadınlara yönelik daha yaşanılabilir sosyal alanların sunulması, toplumun özel politika gerektiren gruplara yönelik farkındalık seviyesinin artırılması, söz konusu grupların her alanda temsil hakkına sahip olmasının sağlanması, mesleki bilgi ve becerilerinin artırılması ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin yaygınlaştırılması, sosyal kalkınma açısından önem arz etmektedir.

Bu kapsamda özellikle çalışma hayatında toplumsal cinsiyet eşitliği yaygınlaştırılacak; Bölge'de özel politika gerektiren grupların örgütlenmesi desteklenecek; mevcut ve yeni kurulacak sivil toplum kuruluşlarının sorunların çözümünde rol alması için eğitim, danışmanlık ve iş birliği faaliyetleri teşvik edilecek ve kadınların çalışma hayatına katılımları artırılacaktır. Tedbirin tüm Bölge'de uygulanması sağlanacaktır.

Proje Önerisi 4.1.1: Iğdır Kültür Merkezi Projesi

Bölge'deki diğer iller gibi Iğdır ilinde de vatandaşların kültür ve sanat aktivitelerinden faydalanacağı yeterli donatı bulunmamaktadır. Proje ile ilde yaşayanların kişisel gelişimlerine katkı ve sosyalleşmelerinin sağlanması amaçlanmaktadır.

Proje Önerisi 4.1.1: Kars Alışveriş Merkezi Projesi

Kars ilinde iklim dolayısıyla yılın önemli bir bölümü soğuk ve karlı geçmektedir. Bu nedenle ilde yaşayanlar özellikle kış aylarında alışveriş yapmakta zorlanmakta ve yeterince sosyalleşmemektedirler. Ajans tarafından Bölge planı çalışmaları kapsamında yapılan anket çalışmasında, proje önerisi olarak alışveriş merkezinin yapılması talebi öncelikli olarak bildirilmiştir. Proje kapsamında Kars ilinin tarihi dokusuna uygun ve içerisinde; sinema, spor,

konferans ve tiyatro salonu ile çocuk oyun alanları gibi sosyal alanların da yer aldığı kapalı bir alışveriş merkezinin yapılması öngörülmektedir.

Hedef 4.2: Kentsel Altyapı ve Sosyal Donatı Alanları Geliştirilecektir.

Tüm dünya genelinde ve Türkiye’de olduğu gibi TRA2 Bölgesi’nde de kırsal nüfus azalırken kent merkezlerinde ise nüfus artışı yaşanmaktadır. Bu artışın sonucu olarak da plansız kentleşme ile birlikte temel altyapı ve kamu hizmetleri yetersiz kalmaktadır. Gecekondulaşmanın olduğu bölgelerde elektrik, doğalgaz, su, internet gibi temel altyapı hizmetlerine dahi erişimde zorluklar yaşanmaktadır. Kent merkezlerinin plansız büyümesi ile birlikte mevcut toplu ulaşım araç sayıları ve kapasiteleri de yetersiz kalmaktadır. Bahsi geçen hizmetler dışında Bölge illerinde sağlık ve eğitim hizmeti veren kurumlar kapasite anlamında yetersiz kalmakta, bu kurumlarda istihdam edilen personel hızlı sirkülasyon ve tecrübe eksikliği gibi nedenlerden ötürü talebe beklenen düzeyde cevap verememektedir. Bu sorunların önüne geçmek için kent estetiği ve erişilebilirlik standartlarına uygunluk gözetilerek planlı büyüme teşvik edilecek, imar planlarının gelecek nüfus projeksiyonları da göz önüne alınarak hazırlanması sağlanacak, mevcut yerleşim yerlerinde altyapı hizmetlerinde iyileştirmeler için çalışmalar yapılacak ve temel kamu hizmetlerinde kapasite artışı sağlanacaktır.

Tedbir 4.2.1: Kentlerde Temel Altyapı ve Hizmetler Geliştirilecektir.

Bölge’de altyapı ihtiyaçlarının karşılanmasında kayda değer ilerlemeler kaydedilmesine rağmen halen temel altyapı hizmetlerinde önemli eksiklikler mevcuttur. Özellikle Avrupa Yeşil Mutabakatı kapsamında CO₂ emisyonunu azaltmak amacıyla tüm ilçelerde doğalgaz altyapısı oluşturularak kömür, odun vb. yakıtların kullanımları azaltılacak ve hava kirliliğinin önüne geçilecektir. Aynı zamanda elektrik ve internet altyapısında geliştirmeler yapılarak kesintilerin önüne geçilecek ve temel hizmetlere erişim oranı artırılacaktır.

Kentlerde sağlık ve eğitim hizmeti veren tesislerin fiziksel ve kurumsal kapasite eksikliklerinin giderilmesi ve ihtiyaç duyulan alanlarda yeni tesislerin kurulması sağlanacaktır. Bu kapsamda okulöncesi ve ortaöğretim düzeyinde derslik sayısı artırılacaktır. Bunun yanında tüm seviyedeki eğitim kurumlarının; sosyokültürel donatıları, kütüphanesi, laboratuvarı, bilgisayar-teknoloji altyapıları ve yenilikçi öğretim metotları olan atölyeler ile desteklenmesi sağlanacaktır.

Temel kamu hizmetleri arasında önemli bir yer tutan sağlık alanında hastanelerin teknolojik altyapıları iyileştirilecek, yapı standartları geliştirilecek ve yatak ve yoğun bakım yatak sayıları ve niteliği artırılacaktır.

Temel hizmetlere ulaşmada hem hizmet veren kurumların binaları hem de bu noktalara ulaşım güzergâhında bulunan kentsel mekânlar; engelli, çocuk ve yaşlı bireylerin kolayca kullanabileceği şekilde erişilebilir mekânlar olarak tasarlanacaktır. Bu kapsamda yaya yol ve kaldırımları yanında, kamu kurum ve kuruluşları, alışveriş merkezleri, lokantalar, oteller, okullar ve spor tesisleri bu bireylerin rahatlıkla ulaşımını ve kullanımını sağlayacak şekilde düzenlenecektir. Tedbirin tüm Bölge’de uygulanması sağlanacaktır.

Tedbir 4.2.2: Kentlerde Estetik Artırılacaktır.

Bölge’de plansız kentleşmeden dolayı kent estetiği de oluşmamıştır. Bu kapsamda Bölge’de planlı kentleşme teşvik edilecek; yeşil alanların ve kentsel rekreasyon alanlarının kentlerdeki

yoğunluğu artırılacak; yeni yapıların cephe tasarımları, rengi ve kullanılan malzemelerin de kent estetiğine uygun olması sağlanacaktır.

Başta Kars olmak üzere Bölge’de Osmanlı ve Baltık mimarisi tarihi yapılar bulunmasına karşın, yeni yapılan yerleşim yerlerinde bu mimariden farklı olarak kent estetiğine ve tarihi dokuya uymayan yapılar inşa edilmiştir. Bölge’nin tarihi dokusunun korunması için tarihi mekânların restorasyonları yapılacak ve yeni yapıların tarihi doku ile mimariye uygun olarak yapılması için bağlayıcı tedbirler alınacaktır.

Tedbir 4.2.3: Kentlerde Sağlıklı Konut İmkânları Artırılacaktır.

Bölge’de kırsaldan kente yaşanan göç sonucu şehir merkezlerindeki hızlı nüfus artışına karşın konut arzı bu talebi karşılayacak şekilde artmamıştır. Bu nedenle il ve ilçe merkezlerinde gecekondulu mahalleri oluşmuştur. Bu mahallelerdeki konutlar ise sağlıklı bir yaşam alanı oluşturamamakta, özellikle sel ve deprem gibi afetlere karşı dayanıksız kalmaktadır. Bu nedenlerle Bölge’de kentsel dönüşüme ihtiyaç duyulmaktadır. Yerleşimlerde riskli ve rezerv alanların belirlenmesi ve kentsel dönüşüm uygulamalarında önceliklendirmenin yapılması için il düzeyinde kentsel dönüşüm strateji belgelerinin hazırlanması sağlanacaktır. Kurulacak yeni yerleşim alanlarında açık alan dengesi gözetilecek ve deprem dayanımı yüksek yatay mimari uygulamaları hayata geçirilecektir. Tedbirin tüm Bölge’de uygulanması sağlanacaktır.

Tedbir 4.2.4: Toplu Taşıma Olanakları Artırılacaktır.

Bölge genelinde toplu taşıma araçlarında hem niceliksel hem de niteliksel anlamda eksiklikler bulunmaktadır. Bölge’de uzun süren yoğun kış şartlarında, karayolu toplu taşımacılığında kullanılan araçların sayılarının ve/veya yolcu kapasitelerinin yetersiz olması gibi sebeplerle yolcuların ulaşım ihtiyaçları karşılanamamakta; özellikle çalışanlar ve öğrenciler açısından mağduriyetler oluşmaktadır. Plan döneminde il merkezlerinde belirli saat aralıklarında yoğunlaşan yolcu trafiğine uygun şekilde sefer sayısının artırılması, şehir içi toplu ulaşım bulunmayan ilçelerde ise toplu ulaşımın tesis edilmesi sağlanacaktır. Karayolu toplu taşımacılığında kullanılan ulaşım araçlarının sayısal ve donanımsal anlamda geliştirileceği gibi yerel yönetimlerin farklı ulaşım sistemleri uygulamaları da desteklenecektir. Toplu taşıma sistemleri ve ulaşım modları arasındaki entegrasyon planlanırken engelli, yaşlı ve çocuk gibi hareket kısıtlılığı bulunan kişilerin erişilebilirliği de göz önünde bulundurulacaktır. Özellikle Bölge içerisinde yer alan illerin birbiriyle ve ilçelerin il merkezi ile olan ulaşımında sefer sayılarının ve yolculuk konforunun artırılması sağlanacaktır.

Tedbir 4.2.5: Altyapı Hizmeti Sunan Kurum ve Kuruluşların Kurumsal Kapasiteleri Artırılacaktır.

TRA2 Bölgesi’nde altyapı hizmeti sunan kurum ve kuruluşlarının kurumsal kapasite açısından yeterli olmadıkları illerde yapılan çalıştaylarda görülmüştür. Bu doğrultuda söz konusu kurumlardaki hizmet kalitesini artırmak üzere çeşitli çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Başta belediyeler olmak üzere ilgili kurum ve kuruluşlara teknik destek sağlanacak ve özellikle personelin teknik kapasitelerini artırmak için eğitim faaliyetleri düzenlenecektir. Ayrıca kurum ve kuruluşların ortak proje yapma kültürleri geliştirilecek, ulusal ve uluslararası destek mekanizmalarına erişilebilirlikleri sağlanacaktır. Tedbirin tüm Bölge’de uygulanması sağlanacaktır.

Hedef 4.3: Yerleşim Yerlerinde Çevre Kirliliği Azaltılacaktır.

Türkiye'nin taraf olduğu Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi kapsamında imzaladığı Kyoto Protokolü ve Paris Anlaşması ile iklim değişikliğine uyum, temiz enerji, ekosistem hizmetleri ve yeşil altyapı çalışmalarının artırılması hedeflenmektedir. Bu kapsamda Bölge'deki halkın çevre bilincinin artırılmasına, atık yönetim sisteminin oluşturulmasına ve geri dönüşüm tesisleri yatırımlarına ağırlık verilecektir.

Tedbir 4.3.1: Çevre Altyapıları Tesis Edilecektir.

İllerde yapılan çalıştaylarda Bölge genelinde belediyelerin sunduğu temel altyapı ve hizmetlerin, kapasite eksikliği nedeniyle istenilen düzeyde olmadığı dile getirilmiştir. İl ve ilçe merkezlerinin birçoğunda atıkların toplanması, arıtılması, ayrıştırılması ve geri dönüştürülmesi eksik ya da yetersiz kalmaktadır. İl merkezi ve ilçelerde yeterli düzenli depolama ve bertaraf tesisleri bulunmadığı için evsel atıkların ve sanayi atıklarının çoğu vahşi depolama alanlarına bırakılmaktadır. Tarım ve hayvancılığın başat sektörler olduğu, geniş mera varlığı bulunan illerde çevrenin kirlenmesi Bölge'yi ekonomik anlamda da olumsuz etkilemektedir. Toprak altına gömülen evsel atıklar ve sanayi atıkları derelere ve yeraltı içme sularına karışarak ekolojik dengeyi tehdit etmektedir. Bu olumsuz etkilerin önüne geçebilmek amacıyla tüm illerde düzenli depolama ve bertaraf tesisleri inşa edilecek, katı atıklar için ayrıştırma ve geri dönüşüm tesisleri ile atıksu arıtma tesisleri kurulacak ve derelerin ıslah çalışmalarına destek verilecektir. Bu kapsamda il merkezlerinden geçen Kars Çayı, Murat Nehri ve Kura Nehri'nin ıslah çalışmaları tamamlanacaktır. Bölge'de sadece Ardahan Merkez, Göle, Sarıkamış, Iğdır Merkez ve Doğubayazıt'ta yer alan atıksu arıtma tesislerinin Bölge geneline yayılması; Bölge'de hiç bulunmayan geri dönüşüm tesislerinin il merkezleri başta olmak üzere nüfusu diğerlerine göre fazla olan Doğubayazıt, Patnos, Diyadin, Sarıkamış ve Kağızman'da oluşturulması sağlanacaktır.

Tedbir 4.3.2: Yerleşim Yerlerinde ve Kentsel Alanlarda Çevre Duyarlılığı Artırılacaktır.

Bölge'de kent nüfuslarının hızla artmasına karşın nüfusun büyük bölümünde yeterli ölçüde kentlilik bilinci oluşmamıştır. Bölge sakinlerinde kentlilik bilincini geliştirmek amacıyla, yaşadıkları kente aidiyet duygusu ve çevre bilinci kazandırmaya yönelik eğitim programları düzenlenecektir. Hanelerde ve işletmelerde kömür kullanımını azaltılarak doğal gaz kullanımını yaygınlaştırılacak, su yönetimi ve suyun tasarruflu kullanımını teşvik edilecek, çevresel farkındalık çalışmaları gerçekleştirilecektir. Tedbirin tüm Bölge'de uygulanması sağlanacaktır.

Proje Önerisi 4.3.1: Ağrı Atıksu Arıtma Tesisi Projesi

Bölge'de atıksu arıtma tesisleri sınırlı olup en fazla nüfusun yaşadığı Ağrı il merkezinde ise atıksu arıtma tesisi bulunmamaktadır. Bu kapsamda Ağrı Merkez'deki atıksuyun Su Kirliliği Kontrol Yönetmeliği ile belirlenen deşarj standartlarına göre arıtılması sağlanarak atıksuyun çevreye zararının engellenmesi sağlanacak; ekolojik denge korunacaktır.

STRATEJİK ÖNCELİK 5: DOĞAL KAYNAKLARIN KORUMA VE KULLANIM DENGESİNİN SAĞLANMASI

TRA2 Bölgesi yeraltı kaynakları, yenilenebilir enerji potansiyeli, sulak alanlar, milli parklar ve biyolojik çeşitlilik yönünden zengin bir potansiyele sahiptir.

Bölge'de 22 doğa alanı, 13 kuş alanı, 11 bitki alanı ve 10 sulak alan bulunmaktadır. TRA2 Bölgesi önemli ekosistemlere sahip olmasına rağmen iklim değişikliğinin de etkisiyle birlikte Bölge erozyon, sel, çevre ve hava kirliliği gibi nedenlerle faydalı bitkilerin yok olması gibi giderek artan çevre sorunlarıyla karşılaşmaktadır.

Bölge'de güneş enerjisi açısından Ağrı ve Iğdır illeri; rüzgâr enerjisi açısından Ağrı Balık Gölü ve çevresi ile Çıldır ilçesi; jeotermal enerji açısından Diyadin ve Susuz ilçesi; biyokütle enerjisi açısından Bölge illerinin tamamı önemli potansiyel barındırmaktadır. Ancak bu potansiyel yeterli seviyede kullanılamamaktadır.

Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü'nün (MTA) TRA2 Bölgesi'nde yapmış olduğu çalışmalar sonucunda özellikle Kars ve Ağrı'da önemli madenler ve endüstriyel hammadde kaynakları olduğu saptanmıştır. MTA tarafından TRA2 Bölgesi'nde yapılan çalışmalar sonucunda Ağrı ilinde başta altın, pomza ve perlit olmak üzere tuğla-kiremit, kireçtaşı ve kükürt yatakları ortaya çıkmıştır. İl dâhilinde gerçekleştirilen kömür ve jeotermal enerji arama çalışmaları sonucunda Eleşkirt-Hayrangöl, Yığıltaş ve Ramazan linyit sahaları tespit edilmiştir. Yeraltı kaynakları sahaları incelendiğinde ruhsatlı sahaların Ağrı ilinde yoğunlaştığı görülürken değerlendirme sahalarının ise Iğdır'da kümelenildiği görülmektedir. Ardahan'da Bölge illerine oranla daha az maden sahası bulunmaktadır.

TRA2 Bölgesi; konumu, arazi yapısı ve jeomorfolojik özellikleri nedeniyle çeşitli afet risklerini bünyesinde barındırmaktadır. Bölge illeri deprensellik açısından incelendiğinde Kars ve Iğdır orta düşük tehlike, Ardahan'ın güneyi ile Ağrı'nın güney batısı yüksek tehlike arz etmektedir. Bölge'den geçen fay hatları üzerinde bulunan yerleşim yerlerinin özellikle Iğdır'ın Tuzluca ve Merkez ilçesi ile Ağrı'nın Taşlıçay ve Merkez ilçesinde yoğun olduğu görülmektedir. Ermenistan'da bulunan Metzamor Nükleer Santrali Kars'a 100 km, Iğdır'a ise 30 km uzaklıktadır. Santralin, eski teknoloji kullanılarak yapılması ve fay hattı üzerinde bulunması sebebiyle başta Bölge olmak üzere Türkiye için tehlike oluşturabilecek bir yapıya sahip olduğu değerlendirilmektedir.

TRA2 Bölgesi arazisinin genel olarak dağlık ve engebeli olması, eğimin fazla olması ve mevsimsel yağışların fazla olmasına bağlı olarak Bölge genelinde en yaygın görülen afet türlerinden birisi de heyelan/kaya düşmesidir. Bölge'de heyelan/kaya düşmesinin çoğunluğu Kars ve Ağrı illerinde meydana gelmiştir. Bölge'de çığ olayının en sık yaşandığı il olan Ağrı'da; Hamur ve Diyadin'in yanı sıra Eleşkirt ve Tutak ilçelerinin kuzey kesimleri çığ olayının en fazla görüldüğü yerlerdir. Yine TRA2 Bölgesi'nde 1950 yılından 2020 yılı sonuna kadar meydana gelen sel ve su baskını olayları incelendiğinde Ağrı 193 sel ve su baskını ile ilk sırada yer almaktadır. Ülkedeki en büyük ikinci rüzgâr erozyon sahası Iğdır'a bağlı Aralık ilçesinde yer almaktadır. Sahada yer alan 13.542 ha arazinin yüzde 82'si mera olmasına rağmen,

rüzgâr erozyonu nedeniyle mera olarak kullanılamamakta ve tarımsal sulama amaçlı kanallar kapanmaktadır.

TRA2 Bölgesi özelinde iklim değişikliğinin olası etkileri üzerine herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. İklim eylem planı hazırlıklarına başlanmamasının yanı sıra Bölge'de emisyon azaltımı için sürdürülebilir ulaşım, sıfır atık vb. projelerin de bulunmadığı, uyum ve iklim değişikliği ile mücadele konusunda toplumsal farkındalık ve bilinç artırma yönünde çalışmaların yürütülmediği görülmektedir. Bu bağlamda Bölge'nin henüz yeterince sanayileşmemiş olması ve hala doğal değerlerini koruyor olması nedeniyle, sosyoekonomik kalkınma için üretilecek politikaların, strateji ve eylem planlarının iklim duyarlı, ekolojik çözümlere yönelen bir yaklaşımı benimsemesi gerekmektedir.

Stratejik öncelik kapsamında; doğal afetlere karşı yapılması gereken hazırlığın azami seviyeye çıkarılması, Türkiye'nin de taraf olduğu uluslararası anlaşmalara göre iklim değişikliğine uyum, temiz enerji, ekosistem hizmetleri ve yeşil dönüşüm çalışmalarının artırılması hedeflenmektedir. Söz konusu hedefler On İkinci Kalkınma Planı'nın temel ilkeleri arasında yer almakta olup plan döneminde yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artırılması, biyolojik çeşitlilik ve doğal kaynakların korunması ile sürdürülebilir kullanımına öncelik verilecektir.

Hedef 5.1: Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Kullanımı Artırılacaktır.

İklim değişikliğinin etkileri ile mücadelede temiz ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı küresel ölçekte yaygınlaşmaktadır. Günümüzde fosil yakıtlara bağlı enerji kullanımıyla kalkınma anlayışına karşı yerelde kendine yetebilir, yenilenebilir kaynakları temel alan sürdürülebilir gelişme yaklaşımı öne çıkmaktadır. Özellikle artan enerji talebinin büyük ölçüde fosil yakıtlardan karşılanıyor olmasının sonuçları olarak ortaya çıkan küresel ısınma ve çevre kirliliği sebebiyle gücünü doğadan alan yeşil enerji kullanımının artırılması önem arz etmektedir.

İklim değişikliğinin etkilerini tersine çevirmek, doğayı korumak ve çevre kirliliğini azaltmak amacıyla temiz, verimli ve yenilenebilir enerji kaynakları kullanımının yaygınlaştırılması hedeflenmektedir. Bu kapsamda başta; güneş, rüzgâr, biyokütle ve jeotermal enerji olmak üzere Bölge'nin bu alanlardaki potansiyelinin değerlendirilerek uygun yatırım alanlarının oluşturulması ve katma değer oluşturacak projelerin hayata geçirilmesi hedeflenmektedir. Yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik potansiyelin tespit edilmesi ve kullanım alanlarının belirlenmesi amacıyla araştırmalar yapılacak olup bu alandaki yatırımların teşvik edilmesi sağlanacaktır.

Tedbir 5.1.1: Rüzgâr Kaynaklı Enerji Üretimi Yaygınlaştırılacaktır.

Rüzgâr, hızı ve teorik gücü yükseklikle artan çevre dostu bir enerji kaynağıdır. Bölge'deki belirli alanlar rüzgâr santralleri kurulması için minimum düzeyde gerekli olan 7 m/sn'lik rüzgâr hızı değerlerini sağlamaktadır. Rüzgâr enerjisi santrallerinde ilk yatırım maliyetinin yüksek olmasına karşın bakım ve işletme maliyetlerinin düşük olması, işletmeye alınmasının kısa bir sürede gerçekleşmesi ve tükenme riski olmadan yerel kaynaktan enerji üretiminin sağlanması gibi birden çok avantaj bulunmaktadır.

Ajans tarafından hazırlanan Yeşil Enerji Kaynakları Sektör Raporu'na göre rüzgâr enerji santrali potansiyeli bulunan Ağrı Taşlıçay ve Diyadin, Ardahan Posof ve Çıldır, Iğdır Tuzluca ve Kars Kağızman ilçelerinde detaylı fizibilite çalışmalarının gerçekleştirilmesi ve uygun alanlarda rüzgâr enerjisi santrallerinin kurulması teşvik edilecektir.

Tedbir 5.1.2: Jeotermal Enerji Kullanımı Yaygınlaştırılacaktır.

Jeotermal enerji; temiz, az maliyetli, meteorolojik koşullardan etkilenmeyen çevre dostu bir kaynaktır. Ülkemizin jeotermal potansiyeli oldukça yüksek olup potansiyel oluşturan alanların yüzde 5'i Doğu Anadolu'da yer almaktadır. Elektrik üretiminde, seralarda, ürün kurutma alanlarında ve bölgesel ısı ihtiyaçlarının karşılanmasında jeotermal enerji kullanılmaktadır. İnsan sağlığına yararlı mineraller içeren düşük sıcaklıktaki termal kaynaklı suların sağlık amaçlı kullanımı yaygındır ve jeotermal enerji özellikle termal turizmin hammaddesini oluşturan en önemli enerji türüdür. Bölge illerinden özellikle Ağrı ili Diyadin ilçesi jeotermal enerji alanında yüksek potansiyele sahiptir. Bölge'nin potansiyelini değerlendirmek amacıyla jeotermal enerji sahasına ilişkin fizibilite ve proje çalışmaları artırılabilecektir. Konutların ısınmasında kullanılmasına yönelik jeotermal enerji altyapı yatırımlarının yapılması sağlanacak; seralarda jeotermal enerji kullanımının yaygınlaştırılması teşvik edilecektir.

Tedbir 5.1.3: Biyokütle Kaynaklı Enerji Üretimi Teşvik Edilecektir.

Biyokütle enerjisi organik malzemeden üretilen bir enerji türü olup özellikle kırsal alanlar için sosyoekonomik gelişmeyi desteklemesi nedeniyle uygun ve önemli bir enerji kaynağı olarak görülmektedir. Bölge biyokütle kaynakları (tarım atıkları, orman sektörü organik atıkları, hayvansal atıklar vb.) açısından zengindir. Bölge'nin temel geçim kaynağı olan hayvancılık sektöründe hayvan atıkları biriktirilerek kış aylarında yakılmaktadır. Hayvan atıklarının kurulacak biyogaz tesislerinde değerlendirilmesi, hem organik gübre hem çevresel katma değer yaratmasının yanı sıra hayvan sahipleri için de ek gelir getirici unsurları içermektedir. Biyokütlenin yerli bir kaynak olması, yerel üretimi ve istihdamı artırıcı etkileri sebebiyle Bölge'de yatırım potansiyeli ve talebi olan alanlarda fizibilite çalışmalarının yapılması ve biyokütle enerjisi santrallerinin kurulması sağlanacaktır. Tedbir kapsamında özellikle büyükbaş hayvan sayısının ve atıklarının yoğunlaştığı Ardahan ve Kars illerinde öncelikli olmak üzere tüm Bölge'de uygulanması sağlanacaktır.

Tedbir 5.1.4: Güneş Enerjisi Kullanımı Yaygınlaştırılacaktır.

Temiz, sürdürülebilir ve karbon salınımı olmayan güneş enerjisinin en yaygın kullanım aracı güneş panelleridir. Bölge illeri ve özellikle Ağrı güneş radyasyon değerleri açısından önemli potansiyele sahiptir ve bu potansiyeli değerlendirmek amacıyla güneş enerji santralleri ve güneş tarlalarına ilişkin fizibilite ve proje çalışmaları artırılabilecektir. Kentte ve kırsalda yerleşim birimleri, işyerleri ve tarım alanlarında elektrik üretimi ve ısı ihtiyacının karşılanmasına yönelik projeler üretilerek olup bu alandaki yatırımlar desteklenecektir. Aynı zamanda güneş enerjisi endüstrisi sürekli istihdamın sağlanması için önemli iş kolları yaratmaktadır. Güneş enerjisi ile alakalı ortaya çıkan çalışan ihtiyacı; araştırma, tasarım, geliştirme ve politika yapımı işlerinden güneş panellerinin üretimi, montajı, izlenmesi ve bakımına kadar birçok biçimde ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Bölge'de alternatif enerji sistemlerine dayalı istihdam yaratılması hedeflenmektedir. Tedbirin güneş enerjisi potansiyeli açısından öne çıkan Ağrı ve Iğdır illeri başta olmak üzere tüm Bölge'de uygulanması sağlanacaktır.

Proje Önerisi 5.1.1: Diyadin Jeotermal Enerji Santrali Projesi

Diyadin'in sahip olduğu jeotermal kaynakların aktif olarak kullanılmasını sağlamak ve jeotermal enerjinin elektrik üretimindeki payını artırarak enerjide dışa bağımlılığı azaltmak amacıyla uygulanacak proje kapsamında Diyadin'de 4 MW Kurulu güce sahip temiz enerji kaynağı olan jeotermal enerji santrali kurulacaktır. Tesis Diyadin başta olmak üzere Ağrı'da bulunan ilçelere elektrik enerjisi sağlayacaktır.

Program Önerisi 5.1.2: TRA2 Bölgesi İllerinde Hane Tipi Biyogaz Tesislerinin Yaygınlaştırılması Programı

Program kapsamında TRA2 Bölgesi illerinin temel geçim kaynağı olan tarım ve hayvancılık sektöründeki atıkları kullanarak işletmelerin hane tipi biyogaz uygulamalarını hayata geçirmesi sağlanacaktır. Hayvan atıklarının kurulacak biyogaz tesislerinde değerlendirilmesi, hem organik gübre hem çevresel katma değer yaratmasının yanı sıra işletmeler için de tasarruf sağlayıcı olacaktır.

Hedef 5.2: Yaşam Alanlarında ve İşyerlerinde Enerji Verimliliği Sağlanacaktır.

Hayatın temel ihtiyaçlarından olan enerjinin elde edilmesinde Bölge'de büyük ölçekte fosil yakıtlar kullanılmaktadır. Fosil yakıt kullanımının fazla olması hem küresel ısınma hem de çevre kirliliği gibi istenmeyen durumlara sebebiyet vermektedir. Ayrıca dünya genelinde yaşanan siyasi istikrarsızlıklar fosil yakıtların fiyatlandırılmasında düzensizlikler oluşturmaktadır. Bu sebeplerden ötürü kullanılan enerjinin verimli bir şekilde harcanması gerekmektedir. Yaşam alanları ve işyerlerinde kullanılan enerjinin toplam enerji tüketimi içerisindeki oranının yüksek olması, enerjinin özellikle bu alanlarda verimli bir şekilde kullanılması gerekliliğini doğurmuştur. Enerjinin verimli kullanılması amacıyla elektrik tasarrufuna yönelik bilinçlendirme faaliyetleri gerçekleştirilecek, yaşam alanları ve işyerlerinde aydınlatmada enerji verimliliği yüksek teknolojilerin kullanımı ve yalıtım malzemelerinin kullanımı arttırılacak, işyerlerinde enerji verimliliği yüksek makine, ekipman ve teçhizatın kullanımının tercih edilmesi ve mevcuttaki ekipmanların enerji verimliliği hususunda modernize edilmesi sağlanacaktır. Hedef kapsamındaki tedbirlerin tüm Bölge'de uygulanması sağlanacaktır.

Tedbir 5.2.1: Aydınlatmada Enerji Verimliliği Yüksek Teknolojilerin Kullanımı Yaygınlaştırılacaktır.

Günümüzde dünyada ve Bölge'de aydınlatmaya harcanan elektrik ihtiyacı sürekli artış göstermekte olup Bölge'deki elektriğin önemli miktarı aydınlatma için kullanılmaktadır. Böyle bir durumda aydınlatmada kullanılan elektriğin daha tasarruflu ve etkin kullanılması gerekmektedir. Enerji verimliliği yüksek teknolojilerin tercih edilmesi aydınlatmaya ayrılan elektrik ihtiyacını önemli bir derecede düşürecektir. Mevcut armatürlerin LED armatürler ile değiştirilmesi ve özellikle yenilenebilir enerjili aydınlatma elemanlarının kullanımı ile enerji verimliliği sağlanacaktır.

Tedbir 5.2.2: Hanelerde ve İşyerlerinde Yalıtım Malzemelerinin Kullanımı Yaygınlaştırılacaktır.

Bölge illerinde yılın büyük bir kısmının soğuk ve karlı olması sebebiyle hanelerde ve işyerlerinde ısınma maliyetleri yüksek olmakta bu durum aynı zamanda çevre kirliliğine

sebebiyet vermektedir. İlgili yerlerde yalıtım malzemelerinin kullanımının artırılması ile hem enerji tasarrufu sağlanarak ısı konfor oluşturulacak hem de çevre kirliliği azaltılacaktır.

Tedbir 5.2.3: Temel Eğitim Düzeyinde Enerji Tasarrufuna İlişkin Bilinçlendirme Faaliyetleri Gerçekleştirilecektir.

Türkiye’de kullanılan enerjinin büyük kısmının yenilenemez enerji kaynaklarından sağlanıyor olması ve bu kaynaklar bakımından dışa bağımlı olunması sebebiyle enerjinin verimli, etkili ve tasarruflu kullanılması gerekmektedir. Bölge’deki vatandaşların enerjiyi tasarruflu bir şekilde kullanımı için bilinçlendirme faaliyetleri yapılarak halkın bu konuda bilgi sahibi olması ve tasarrufa teşvik edilmeleri sağlanacaktır. Bu sayede Bölge’de ekonomik ve çevreci kalkınma için önemli bir adım atılması amaçlanmaktadır.

Proje Önerisi 5.2.1: Ağrı Yalıtım Malzemesi Üretim Tesisi Projesi

Proje ile koyunlardan kırılan yünler yalıtım malzemesine dönüştürülecektir. Bu kapsamda tesiste üretilecek ürünler Bölge illerinde ısı yalıtımı amacıyla kullanılarak hem enerji tasarrufu sağlanacak hem de fosil enerji tüketimine bağlı çevre kirliliği azaltılacaktır.

Hedef 5.3: Doğal Afetler ve İklim Değişikliğine Direnç Artırılacak, Biyoçeşitlilik ve Doğal Kaynaklar Korunacaktır.

TRA2 Bölgesi sulak alanlar, milli parklar ve biyolojik çeşitlilik yönünden zengin bir bölgedir. Türkiye'nin en önemli ekosistemlerinden bazılarının Bölge’de bulunmasına karşın iklim değişikliği, kuraklık, çevre kirliliği ve faydalı bitkilerin yok olması gibi giderek artan çevre sorunlarıyla beraber Bölge ekosistemi bozulmaktadır. Bu sebeple ekosistemi koruyan ve doğal yaşama zarar vermeyen alternatif enerji kaynaklarının kullanılması, atık yönetiminin planlanması, doğal bitki örtüsünün ve tarım arazilerinin korunması sağlanacak olup Bölge’de korunan alanlar için yönetim planları ve uzun vadeli gelişim planları uygulanacaktır. Bunun yanı sıra iklim değişikliğine karşı kaynakların korunmasına yönelik tedbirler alınacak ve iklim değişikliğine karşı direncin artırılması için eylem planları geliştirilecektir. Konumu, arazi yapısı ve jeomorfolojik özellikleri nedeniyle çeşitli afet risklerini bünyesinde barındıran Bölge’de afetlere karşı planlama ve altyapı çalışmalarının yapılması sağlanacaktır. Hedef kapsamındaki tedbirlerin tüm Bölge’de uygulanması sağlanacaktır.

Tedbir 5.3.1: Önemli Korunacak Doğal Alanlar ve Özel Statülü Alanların Sayısı Artırılacaktır.

Ekosistem bütünlüğü ile biyolojik çeşitliliğinin korunmasını sağlamak için kent ve kırsal korunan alanların sayılarının artırılması, niteliklerinin iyileştirilmesi, bu alanlara özel statülerin tanımlanması, yerleşim alanlarının iklim değişikliğine karşı dirençli yaşam ortamları sağlamaları açısından önem arz etmektedir.

Plan döneminde ormanlık ve yeşil alan varlığının artırılması, ekolojik yenilenmeye ihtiyaç duyulan alanların rehabilite edilmesi ve özel statülü alanlara yönelik koruyucu yaklaşımların benimsenmesi sağlanacaktır. Korunan alanlar ile ilgili olarak planlama çalışmalarının ekosistem temelli olarak yeniden ele alınmasına ilişkin çalışmalar yapılacaktır. Bölge’de korunan alanların genişletilmesi için fizibiliteler, yönetim planları, master planlar ve uzun vadeli gelişim planları hazırlanacaktır.

Tedbir 5.3.2: Heyelan, Erozyon ve Çölleşme Gibi Tarım Topraklarının Kaybının Azaltılmasına Yönelik Toprak İşleme Metotları Yaygınlaştırılacaktır.

Hem iklim değişikliğine bağlı olarak hem de doğaya yapılan müdahaleler sonucu ortaya çıkan arazi tahribatı çölleşme ve erozyon problemini beraberinde getirmektedir.

Heyelan olayının en fazla görüldüğü yerler olan Ağrı'da; Merkez, Eleşkirt, Diyadin ve Doğubayazıt ilçelerinin kuzey kesimleri ile Hamur, Ardahan'da; Posof, Çıldır ve Hanak, Iğdır'da; Merkez ve Tuzluca, Kars'ta ise Kağızman ve Sarıkamış ilçelerinde ağaçlandırma çalışmalarına ağırlık verilecek, söz konusu alanlarda setler oluşturulacaktır.

TRA2 Bölgesi'nde özellikle Iğdır ili çölleşme açısından yüksek hassasiyet göstermektedir. Toprak kayıplarını minimize etmek ve erozyonu kontrol altına almak amacıyla geliştirilen koruyucu (korumalı) toprak işleme, azaltılmış toprak işleme, toprak işlemez ekim, malçlı (mulch-tillage), sırt (ridge-tillage) ve zon (zone-tillage) toprak işleme yöntemlerinin toprağın türü ve yapısına göre uygulanması sağlanacaktır. Bu yöntemlerin yanı sıra tarım arazilerinin amacına uygun kullanımının kontrolünün sağlanması, gübrenin toprak yapısına uyumlu ve kirlilik yaratmayacak şekilde uygun miktar, tür ve zamanlarda kullanılması, ormanlık alanların artırılması, çölleşmenin sebep olduğu etkilerin iyileştirilmesi için tahrip edilmiş ormanların yeniden eski haline döndürülmesi ve yerel halkın sürdürülebilir geçim kaynaklarına sahip olma kapasitelerinin artırılması sağlanacaktır.

Ülkedeki en büyük ikinci rüzgâr erozyon sahasının bulunduğu Iğdır'a bağlı Aralık ilçesinde 13.542 ha arazinin yüzde 82'sinin tipi mera olmasına rağmen, rüzgâr erozyonu nedeniyle mera olarak kullanılamamakta ve tarımsal sulama amaçlı kanallar kapanmaktadır. İlçe merkezinin yanı sıra 9 köyün bulunduğu sahada; damlama sulama sistemleri tesis edilecek, ağaçlandırma çalışmaları yapılacak ve rüzgârı engelleyici cansız perdeler oluşturulacaktır.

Tedbir 5.3.3: Su Kaynaklarının Kontrollü Kullanımı Teşvik Edilecektir.

Günümüzde küresel ısınma kaynaklı yağış azlığı, aşırı buharlaşma, hızlı tüketim ve kirlilik nedeniyle temiz su kaynakları hızla tükenmektedir. Bu sebeple Bölge genelinde akarsu havzalarının korunması ve havza koruma planlarının hazırlanması, ulusal öneme haiz sulak alanlarda eylem planlarının devreye alınması, kirlilik kaynaklarının tespit edilerek kaynakta önleme yöntemlerinin uygulanması ve su kalitesinin iyileştirilmesi sağlanacaktır. Özellikle bir önceki plan döneminde hazırlanan Çıldır Gölü Havzası Yerüstü ve Yeraltı Kaynakları Koruma Planı ve Özel Hüküm Belirleme Projesi hayata geçirilecektir. Kent ve kırdaki ihtiyaç olan yerleşimlerde kanalizasyon ve atıksu arıtma tesisleri kurularak arıtılan atıksuların yeniden kullanımı sağlanacaktır. Temiz suya erişim sıkıntısı yaşanan kırsal alanlara suyun ulaştırılması kolaylaştırılacaktır. Su Kirliliği Kontrol Yönetmeliği esas alınarak kirliliğin önlenmesine yönelik izleme sistemleri faaliyete geçirilecektir. Su kaynaklarının kontrollü kullanılması için Bölge genelinde bilinçlendirme ve eğitim faaliyetleri gerçekleştirilecektir.

Tedbir 5.3.4: Bölge'nin Flora ve Faunası Korunacaktır.

TRA2 Bölgesi coğrafi konumu nedeniyle birçok endemik bitkinin yanı sıra ürettiği bal, süt, et ve bunlardan üretilen ürünleri de özelleştiren bir bitki örtüsüne sahiptir. Ayrıca Sarıkamış ve Posof başta olmak üzere yaban hayatının hüküm sürdüğü alanlar bulunmaktadır. Bu kapsamda plan döneminde yaban hayvanlarının korunması için halkalama vb. çalışmaların yapılması, hayvancılık faaliyetlerinde mera münavebesi uygulanması için çiftçilerde bilinç oluşturulması

ve yaban hayatı geliştirme alanlarının genişletilmesi gibi çalışmalar hayata geçirilecektir. İklim değişikliğinin etkisiyle giderek azalan yağışlar ve artan kuraklık nedeniyle Bölge’de biyolojik çeşitlilik açısından önem arz eden bazı alanlar giderek özelliğini kaybetmektedir. Bunların başında bir Ramsar alanı olan Kars Kuyucuk Kuş Cenneti gelmektedir. Başta Kuyucuk Kuş Cenneti olmak üzere yapılacak analizlerle orta vadede beşeri ve iklimsel nedenlerle özelliğini yitirmeye yüz tutmuş alanlarda altyapı ve çevrede yaşayanlara yönelik bilinçlendirme faaliyetleri sürdürülecektir. Bunun yanı sıra bilinçsiz avlanma nedeniyle popülasyonu azalan başta Çıldır Gölü’ndeki sarı sazan, Ağrı Balık Gölü’ndeki alabalık olmak üzere yasalara aykırı avcılık faaliyetleri, atıkların su kaynaklarına deşarj edilmesi gibi yanlış uygulamaların önüne geçilmesi için önlemler alınacak, su kaynaklarındaki popülasyonu artırıcı planlar geliştirilecektir.

Tedbir 5.3.5: İklim Değişikliğinin Etkilerine ve Doğal Afetlere Yönelik Direnç Artırılacaktır.

Tüm dünyada olduğu gibi Bölge’de iklim değişikliğinin etkileri gün geçtikçe daha da hissedilir hale gelmiştir. Temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılık olan Bölge’de, doğal kaynakların etkin kullanımının sağlanmasının yanı sıra iklim değişikliği kaynaklı olumsuz etkilerin azaltılarak beşeri faaliyetlerin sürdürülmesi önem arz etmektedir. Bu kapsamda plan döneminde yerel yönetimlerce iklim değişikliğine uyuma yönelik yerel eylem planları oluşturulacak; Bölge halkının iklim değişikliği hususunda bilinçlendirilmesi için faaliyetler yürütülecektir.

Ayrıca, Avrupa Yeşil Mutabakatı’na uyum sağlanması amacıyla Mutabakat’tan etkilenecek öncelikli sektörlerin belirlenip uyuma yönelik farkındalık geliştirilecek; yatırım ihtiyaçları saptanarak bu ihtiyaçlara ilişkin destek mekanizmaları oluşturulacaktır.

Bölge; konumu, içerisinde barındırdığı diri fay hatları ve engebeli yer şekilleri nedeniyle doğal afetler açısından riskler barındırmaktadır. Bu kapsamda tüm Bölge illerinde risk analizleri yapılacaktır. Analiz ile; geçmiş dönemlerde yaşanan afetler ve bu afetlerin etkileri, aktif fay üzerinde bulunan/taşkın riski bulunan yerleşimlerde yaşayan nüfus, bu yerleşimlerde bulunan konut alanları, altyapı alanları, kamu binaları, ulaşım bağlantıları ve sanayi alanları gibi kriterler baz alınarak deprem ve sel riski bulunan alanların tespit edilmesi, afet sırasında tüm bölgeyi olumsuz etkileyebilecek kritik tesislerin (barajlar, enerji tesisleri gibi) tespit edilmesi, yapı envanterinin çıkarılması, riskli yapıların belirlenmesi ve il düzeyinde afet tehlike haritalarının oluşturulması sağlanacaktır. Analize dayalı olarak, afet sırasında müdahaleleri önceden planlamak üzere İl Afet Müdahale Planları hazırlanacaktır. Bölge’deki toplumun afet dirençliliğinin artırılması ve risklerin azaltılması konusunda bilgi ve becerisinin geliştirilmesi için panel ve konferans gibi bilgilendirme ve bilinçlendirme faaliyetleri yürütülecektir.

Tedbir 5.3.6: Bölge’de Maden Kaynakları Rezervinin Araştırılması ve Ekonomiye Kazandırılması Sağlanacaktır.

TRA2 Bölgesi’nde maden kaynakları rezervinin araştırılması konusunda Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) tarafından araştırma faaliyetlerinin teşvik edilmesi sağlanarak rezervlerin açığa çıkarılması ve yatırımlar ile birlikte ekonomiye kazandırılması sağlanacaktır. Bu kapsamda linyit, altın, krom, manyezit gibi maden yataklarının olduğu Ağrı ili Diyadin ve Doğubayazıt ilçeleri ile Kars ili Kağızman ve Sarıkamış ilçelerinde söz konusu faaliyetlere öncelik verilecektir.

Proje Önerisi 5.3.1: Ardahan Doğal Taş İşleme Tesisi Projesi

Ardahan ili doğal bazalt ve andezit yatakları anlamında zengin olup geleneksel olarak taş işçiliği konusunda da imalatlar yapılmaktadır. Ancak Bölge’de yoğun olarak bulunan bazalt ve andezit hammadde kaynaklarının işlenerek katma değeri yüksek ürünlere dönüştürebileceği bir tesis bulunmamaktadır. Proje ile söz konusu hammadde kaynaklarının işlenerek başta inşaat sektöründe geleneksel taş binaların yapımı, kaldırım ve bordür taşı gibi çeşitli alanlarda kullanılabilmesi için doğal taş işleme tesisi kurulacaktır.

STRATEJİK ÖNCELİK 6: LOJİSTİK ALTYAPISININ VE DIŞ TİCARETİN GELİŞTİRİLMESİ

İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması 2017’de illerin alt boyutlar itibarıyla gelişmişlik sıralamaları erişilebilirlik değişkenlerine göre belirlenmiştir. Buna göre Iğdır 65. sırada, Ardahan 70. sırada, Kars 75. sırada ve Ağrı 79. sırada yer almıştır.

2022 yılı devlet ve il yolları verilerine göre Bölge’deki asfalt yol uzunluğu 1.997 km, bölünmüş yol uzunluğu 998,95 km ve toplam yol uzunluğu 2.050 km’dir. Ayrıca, TRA2 Bölgesi’nde toplam 7.979 km köy yolu ve 2.594 km köy içi yolu bulunmaktadır. Köy yollarının yalnızca 2.586 km’si asfalt yoldur (Karayolları Genel Müdürlüğü, 2023).

Bölge’de Ardahan ili haricindeki tüm illerde havalimanı bulunmaktadır. 2022 yılı verilerine göre Kars’ta 283 km, Ardahan’da 13 km olmak üzere Bölge’de toplam 296 km uzunluğunda büyük çoğunluğu tek hattan oluşan konvansiyonel demiryolu hattı bulunmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları, 2022). Ancak Ardahan’da bulunan 13 km’lik hat, Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı’nın Ardahan’dan transit geçen kısmıdır. Bu nedenle Bölge’de demiryolu ile ulaşılabilen tek il Kars’tır.

TRA2 Bölgesi uluslararası karayolları ve demiryolları ile önemli enerji nakil hatlarının ülkeye giriş noktasında bulunmaktadır. Bölge, 4 ülkeye olan 7 adet gümrük noktasıyla; Türkiye’nin ve Avrupa’nın Kafkasya ve Orta Asya’ya açılan kapısı konumundadır. Bununla birlikte 7 sınır kapısından sadece ana ulaşım koridorları üzerinde bulunan Ardahan-Aktaş, Ardahan-Türkgözü, Iğdır-Dilucu ve Ağrı-Gürbulak aktif olarak çalışan kapılardır. Bölge’de uluslararası ticaretin gelişmesinde önemli rol oynayan serbest bölgeler yer almamaktadır. Bölge’nin dış ticaret hacmi çok düşük olup Türkiye içerisindeki 2022 yılı ithalat ve ihracat oranları sırasıyla yüzde 0,04 ve yüzde 0,06’dır. Ancak, değişen dünya koşulları ve yeni pazarların oluşması nedeniyle Bölge’nin, Türkiye’nin Orta Asya ve Kafkasya’ya açılan dış ticaret ve lojistik merkezi olma potansiyeli, Bölge için en önemli kalkınma fırsatlarından birisi olarak değerlendirilmektedir. On İkinci Kalkınma Planı’nda da belirtildiği üzere, Bölge’de ihracatı destekleyen altyapının oluşturulması sağlanarak ulaştırma ve lojistikte bölgesel bir üs olma potansiyelinden faydalanılması temel amaç olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda Bölge’nin coğrafi konum avantajından en iyi şekilde faydalanmak, Kars Lojistik Merkezi’nin etkinliği ile sınır komşusu ülkelerle olan dış ticaret hacmini artırmak ve ticari faaliyetleri kolaylaştırmak amacıyla lojistik altyapısı ve üstyapısı, Bölge’de faaliyet gösteren dış ticaret potansiyeline sahip firmaların kurumsal kapasiteleri ve erişilebilirlikleri geliştirilecektir.

Hedef 6.1: Lojistik Altyapısı İyileştirilecektir.

TRA2 Bölgesi Ermenistan, Gürcistan, İran ve Nahçıvan'a sınır kapılarıyla bağlı bir konumda bulunmaktadır. BTK hattı ve E-80 uluslararası karayolu bağlantısı da Bölge'den geçmektedir. Hem Türkiye'nin hem de Bölge'nin dış ticaretinde önemli rol üstlenen, karayolu ve demiryolu bağlantılarının bulunduğu TRA2 Bölgesi'nde, ticari faaliyetlerin kolaylaştırılması, hızlandırılması ve ticaret hacminin artırılması hedeflenmektedir. Bu kapsamda hâlihazırda Kars'ta bulunan lojistik merkezinin yanında Bölge'de ikinci bir lojistik merkezi kurulması için çalışmalar yapılacaktır. Aynı amaçla gümrük kapılarının bulunduğu bölgelerde genel antrepo sayılarının artırılması sağlanacak, gümrük kapıları modernize edilerek kapasiteleri arttırılacaktır.

Tedbir 6.1.1: Yeni Lojistik Merkezleri Kurulacak, Lojistik Hizmet Faaliyetleri Artırılacaktır.

Doğu ile Batı arasında aktarım merkezi niteliğinde olan Türkiye, lojistik açıdan hem bir transit ülke, hem de çok önemli bir çıkış ve varış noktasıdır. Bölge'de özellikle Avrupa E-80 karayolunun bitiş noktası olan, Gürbulak Sınır Kapısı'nın bulunduğu Ağrı ili ve Dilucu Sınır Kapısı'nın bulunduğu Iğdır ili Türkiye'nin, dünyada stratejik ve ekonomik ağırlığı giderek artacak olan Orta Asya'ya açılan kapısıdır. İllerin karayolu bağlantılarının yanında her iki ilde de havalimanı bulunması büyük bir avantajdır. Bölge'de 2021 yılında faaliyete giren Kars Lojistik Merkezi dışında lojistik merkezi bulunmamaktadır. Bölge'deki lojistik merkezi sayısının ikiye çıkarılması hedeflenmiş olup bu kapsamda Ağrı ili Doğubayazıt ilçesi ve Iğdır ili ön plana çıkmaktadır. Ayrıca ilçelerde ve aktif sınır kapısı bulunan Ardahan ili Posof ve Çıldır ilçelerinde lojistik hizmet faaliyetleri artırılacaktır.

Tedbir 6.1.2: Antrepo Sayıları ve Kapasiteleri Artırılacaktır.

Bölge illeri ihracatı henüz istenilen seviyelere ulaşmamasına rağmen özellikle Türkiye'nin Asya'ya yönelik artan ihracatı göz önünde bulundurulduğunda büyük bir potansiyel barındırmaktadır. İhracatın artırılmasına yönelik yapılacak altyapı ve üstyapı çalışmalarından birisi de antrepo hizmetlerinin geliştirilmesidir. Bölge'de antrepo hizmetlerine yönelik firmalar Doğubayazıt ilçesinde bulunmakta, ayrıca Ardahan, Iğdır ve Kars'ta da bu yönde ihtiyaç bulunmaktadır. Bu kapsamda Bölge'de antrepo hizmeti veren firma ve depoların niteliğinin ve niceliğinin artırılması yönünde çalışmalar yapılacaktır.

Tedbir 6.1.3: Sınır Kapılarının Gümrük Kapasiteleri Artırılacak ve Kapalı Sınır Kapılarının Açılması Sağlanacaktır.

TRA2 Bölgesi'nde 4'ü aktif olmak üzere toplam 7 adet sınır kapısı bulunmaktadır. Kapalı olan sınır kapılarının gerekli altyapı ihtiyaçlarının etüt edilerek yenilenmesi ve kullanılması için lobi faaliyetleri yürütülecektir. Mevcut sınır kapılarında yapılacak saha düzenlemeleri ile çok sayıda ve düzenli araç girişine imkân verilecektir. Plan döneminde Ardahan'ın Çıldır ilçesinde yapımı devam etmekte olan Canbaz Tren İstasyonu ve Demir İpekyolu Hudut Kapısı ile Gümrük Müdürlüğü'nün aktif olması sağlanacaktır. Ayrıca Bölge'de gıda maddelerinin ithalat ve ihracatında ihtiyaç duyulan tam donanımlı laboratuvar bulunmamakta olup bu hizmet Bölge'ye en yakın olarak Van ve Erzurum'dan alınmaktadır. Bu da zaman kaybına neden olmakta ve maliyetleri de artırmaktadır. Gıda maddelerinin ihracat ve ithalatını kolaylaştırmak ve gümrük

işlemlerini hızlandırmak amacıyla tam teçhizatlı gıda ve kalite kontrol laboratuvarları kurulacaktır.

Proje Önerisi 6.1.1: Iğdır Antrepo Projesi

Iğdır ili, 3 ülkeye komşu olması ve uluslararası ulaşım yolları üzerinde bulunması ile stratejik bir konumdadır. İl, barındırdığı bu potansiyelin yanı sıra Zengezur Koridoru ve Kars-Iğdır-Nahçıvan Demiryolu projeleri gibi oldukça önemli projelerin de güzergâhında yer almaktadır. Iğdır ilinde antrepo merkezinin kurulması ile dış ticaret yapan firmaların kapasitesi artırılabilecek, taşınan yükler korunacak ve lojistik-depolama giderleri düşürülecektir. Uluslararası ticaret yollarının kavşağında bulunan Bölge'nin bu stratejik konumundan yararlanarak dış ticaretten elde ettiği gelirlerin artırılması açısından önem arz etmektedir.

Hedef 6.2: Bölge'nin Erişilebilirliği Artırılacaktır.

TRA2 Bölgesi konumu itibarıyla Ermenistan, Gürcistan, İran ve Nahçıvan'a komşu durumda ve aynı zamanda Avrupa-Asya transit karayolu üzerinde bulunurken; Kafkasya, Orta Asya ve İran üzerinden de Ön Asya ile bağlantılı durumdadır. Bölge'ye; karayolu, demiryolu ve havayolu ile ulaşım sağlanmaktadır. Bölge'de Avrupa ve Asya arasındaki bağlantıyı sağlayan E-80 ve E-691 uluslararası karayolları ile Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı bulunmaktadır.

Bölge bulunduğu konum itibarıyla kavşak noktası olmasına rağmen mevcut karayolu hattı uluslararası ve yurt içi yük taşımacılığı için yeterli değildir. Özellikle yoğun tır geçişlerinin olduğu Bölge'de karayollarında kış şartları nedeniyle bozulmalar meydana gelmektedir. Erişilebilirliğin artırılması için var olan karayolu ve demiryolu hatlarının iyileştirilmesi, uzunluklarının artırılması ve birbirleri arasında entegrasyonlarının sağlanması hedeflenmektedir. Bölge'de 3 ilde bulunan havalimanlarının da uçuş sayısı ve uçuş rotalarının artırılarak ticaretin ve turizmin geliştirilmesi sağlanacaktır.

Tedbir 6.2.1: Mevcut Karayolu Ağının Kapasitesi ve Kalitesi Artırılacaktır.

Başta Ardahan, Kars ve Iğdır illeri arasında olmak üzere karayolu açısından bağlantı yolları iyileştirilecektir. Şehir içi karayolu ağında bozuk olan asfaltların onarımı yapılacak, özellikle sınır kapılarına giden yollarda tır ve uzun araç geçişi ile ağır kış şartlarına uygun asfaltlama ve bölünmüş yol çalışmaları yapılacak; devam eden ve planlanan tünel çalışmaları ivedilikle tamamlanacak; karayolu ağındaki darboğazlar giderilerek kaza noktaları iyileştirilecektir.

Tedbir 6.2.2: Demiryolu Ağları Yaygınlaştırılacaktır.

TRA2 Bölgesi demiryolu ağının içerisinde Ankara-Kars güzergâhında Doğu Ekspresi ve 2017 yılında ticari taşımacılık amacıyla hizmete giren Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı bulunmaktadır. İlerleyen dönemlerde Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı'nda yolcu taşımacılığı yapılması da beklenmektedir. Özellikle Türkiye'nin Asya'ya açılan kapısı niteliğinde değerlendirilen hattın hızlı ve kesintisiz servis sunması, konteyner taşımaya uygun bir hat olması ve tarihi İpekyolu güzergâhı üzerinde olması nedeniyle ihracatın gelişmesinde önemli rol oynayacağı öngörülmektedir.

Kars-Iğdır-Nahçıvan Demiryolu Hattı'nın yapılarak faaliyete geçmesi ve bu hatla Ağrı arasında bir hat oluşturularak Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı'na ulaşımın oluşturulması için lobi

faaliyetleri yürütülecektir. Bu kapsamda hazırlanacak fizibilite raporları ile birlikte projelerin önemi de kamuoyu nezdinde öne çıkartılacaktır.

Tedbir 6.2.3: Havalimanlarının Etkinliğinin ve Etki Alanlarının Artırılması Sağlanacaktır.

Bölge’de Ardahan ili hariç tüm illerde havalimanı bulunmasına karşın havayolu firmalarının finansal çekinceleri sonucu sefer sayısı ve doğrudan uçuş noktaları oldukça kısıtlıdır. Bölge’den sadece İstanbul ve Ankara’ya düzenli ve İzmir’e sınırlı sefer sayısı ile belirli günlerde uçuş yapılabilmekte, diğer tüm illere ise aktarmalı olarak uçuş yapılabilmektedir. Bu durumun sonucunda Bölge’de yaşayan vatandaşlar uzun saatler süren aktarmalı uçuşlara mecbur kalmakta ya da karayolu ile Erzurum ve Van gibi illerde bulunan havalimanlarını kullanmak zorunda kalmaktadır. Her iki durumda da yolcular daha yüksek maliyete ve uzun yolculuk sürelerine maruz kalmaktadır. Lobi faaliyetleri ile uçuş güzergâhı ve uçuş seferlerinin sayısının artırılmasına yönelik çalışmalara ağırlık verilecektir.

Proje Önerisi 6.2.1: Ardahan Sahara Tüneli Projesi

Ardahan ile Artvin arasındaki Sahara Geçidi’nde ulaşımı sağlayacak tünel ile TRA2 Bölgesi ile Karadeniz Bölgesi arasındaki ulaşım kolaylaştırılacaktır. Kars Lojistik Merkezi’nin en yakın liman olan Artvin-Hopa limanına karayolu bağlantısı güçlendirilecek ve lojistik merkezinin kapasitesi artırılmış olacaktır. Proje ile Ardahan ilindeki sınır kapılarında gerçekleşen ihracat miktarı artacak, Rusya ve Kafkas ülkelerinden Avrupa ve Ortadoğu’ya taşınacak malzemeler için alternatif güzergâh oluşturulacaktır.

Proje Önerisi 6.2.2: Selim-Göle Karayolunun İyileştirilmesi Projesi

TRA2 Bölgesi’nde hayvan ırkı ve sayısı açısından Kars Selim ilçesi, süt ürünlerinin işlenmesine yönelik ise Ardahan Göle ilçesi önemli potansiyel barındırmaktadır. Bu nedenle ilçeler arasında hem canlı hayvan hem de çiğ süt ticareti gelişmiştir. İki ilçe arasındaki mesafenin yaklaşık 50 km olmasına rağmen geçmiş dönemlerde sathi kaplama olarak yapılan yolun büyük bir kısmı sel ve soğuk hava şartları nedeniyle zarar görmüştür. İki ilçe arasında çiğ sütün üretim tesisine bozulmadan en kısa yoldan ulaştırılması açısından yolun iyileştirilmesine yönelik tasarlanan proje önem ihtiva etmektedir. Ayrıca proje önerisiyle Ardahan ile Ağrı arasındaki ve Kars ile Erzurum’un kuzey ilçeleri arasındaki mesafe de kısaltılacaktır.

Proje Önerisi 6.2.3: Kağızman-Ağrı Karayolunun İyileştirilmesi Projesi

Kağızman ilçesi Cumhuriyet döneminden sonra özellikle Ağrı ve Iğdır’dan önemli miktarda göç almıştır. Bu göç sonucunda akrabalık ilişkileri de sıkı bir şekilde devam etmekte haftanın belirli günleri Ağrı ve Kağızman arasında toplu taşıma araçları hizmet vermektedir. Ancak 100 km uzunlukta yer yer stabilize ve yer yer sathi kaplama olan yolun büyük bir kısmı sel ve soğuk hava şartları nedeniyle zarar görmüştür. Proje ile Ağrı ve Kağızman arasındaki ulaşım konforu artırılacak, seyahat mesafesi kısaltılacak; ayrıca Ardahan ve Kars illerinin de Ağrı ile bağlantısı kolaylaştırılacaktır.

Hedef 6.3: Dış Ticaret Faaliyetleri Artırılacaktır.

TRA2 Bölgesi 2013 yılından 2022 yılına kadar 2017-2019 yılları arası hariç dış ticaret fazlası veren bir bölge olmuştur. Fakat toplam dış ticaret hacmi Türkiye toplam hacminin yüzde

0,1'inin bile altında kalmaktadır. Bölge'de dış ticaret konusunda Iğdır en başarılı il konumunda iken diğer iller görece daha düşük bir performans sergilemektedir. Konum olarak Gürcistan, Nahçıvan, İran ve Ermenistan'a komşu olan Bölge, bu avantajını yeterli düzeyde ticari faydaya dönüştürememiş, dış ticaret hacmi oldukça düşük kalmıştır. Dış ticaret hacminin düşük olma gerekçesi ise Bölge'de sanayinin yeterli düzeyde gelişmemesi, katma değeri yüksek ürünlerin üretilmemesidir. İhracat hacmini ve ürün yelpazesini genişletmek için uluslararası iş birlikleri yapılacak, dış ticarete yönelik eğitim ve danışmanlık faaliyetleri artırılabacaktır. Hedef kapsamında öngörülen tedbirlerin kümelenmiş üretim bölgelerinin yer aldığı ve imalat sanayinin görece daha geliştiği il merkezleri ile Diyadin, Doğubayazıt, Eleşkirt, Patnos, Göle, Sarıkamış ve Kağızman ilçelerinde öncelikli olmak üzere tüm Bölge'de hayata geçirilmesi planlanmaktadır.

Tedbir 6.3.1: Uluslararası İş Birlikleri Artırılacaktır.

Bölge'de ihracatın artırılması için komşu ülkelerle iş birliklerinin ve ticari ilişkilerin artırılması gerekmektedir. Bu kapsamda büyükelçilikler, ticaret müşavirlikleri ve ataşelikler ya da ataşeler üzerinden iş birliği faaliyetleri gerçekleştirilecek, iş birliklerinin ve yatırımların karşılıklı artırılması için lobi faaliyetleri yürütülecektir. TRA2 Bölgesi'nin sahip olduğu stratejik konumu ve Zengezur Koridoru'nun da ilerleyen yıllarda faaliyete girmesiyle birlikte Orta Asya ve Türk Cumhuriyetleriyle ilişkiler güçlendirilecektir.

Tedbir 6.3.2: Dış Ticarete Yönelik Eğitim ve Danışmanlık Faaliyetlerinin Yaygınlaştırılacaktır.

Önceki dönemlerde Bölge'de faaliyet gösteren üreticiler sadece TRA2 Bölgesi ve çevre illerin ihtiyacını karşılamaya dönük üretim yapmaktayken son 10 yıllık süreçte ihracat potansiyeli barındıran, Bölge'ye döviz girdisi sağlayabilecek katma değerli ürün üretebilen firmalar da öne çıkmaya başlamıştır. Ancak tekstil ve gıda ürünleri üreten firmaların çoğunluğu doğrudan ihracat yapmak yerine fason üretim yoluyla Marmara Bölgesi'nde faaliyet gösteren firmalara çalışmaktadır. Bölge'de faaliyet gösteren üretim tesislerinin bilgi ve tecrübe eksikliği nedeniyle değerlendirilemeyen ihracat potansiyeli, danışmanlık ve eğitim faaliyetleriyle ortaya çıkarılacaktır. Bu sayede firmaların yurt dışı pazarlara erişimiyle elde edilen gelirin doğrudan firmalara ve dolayısıyla Bölge'nin ihracatına yansması sağlanacaktır.

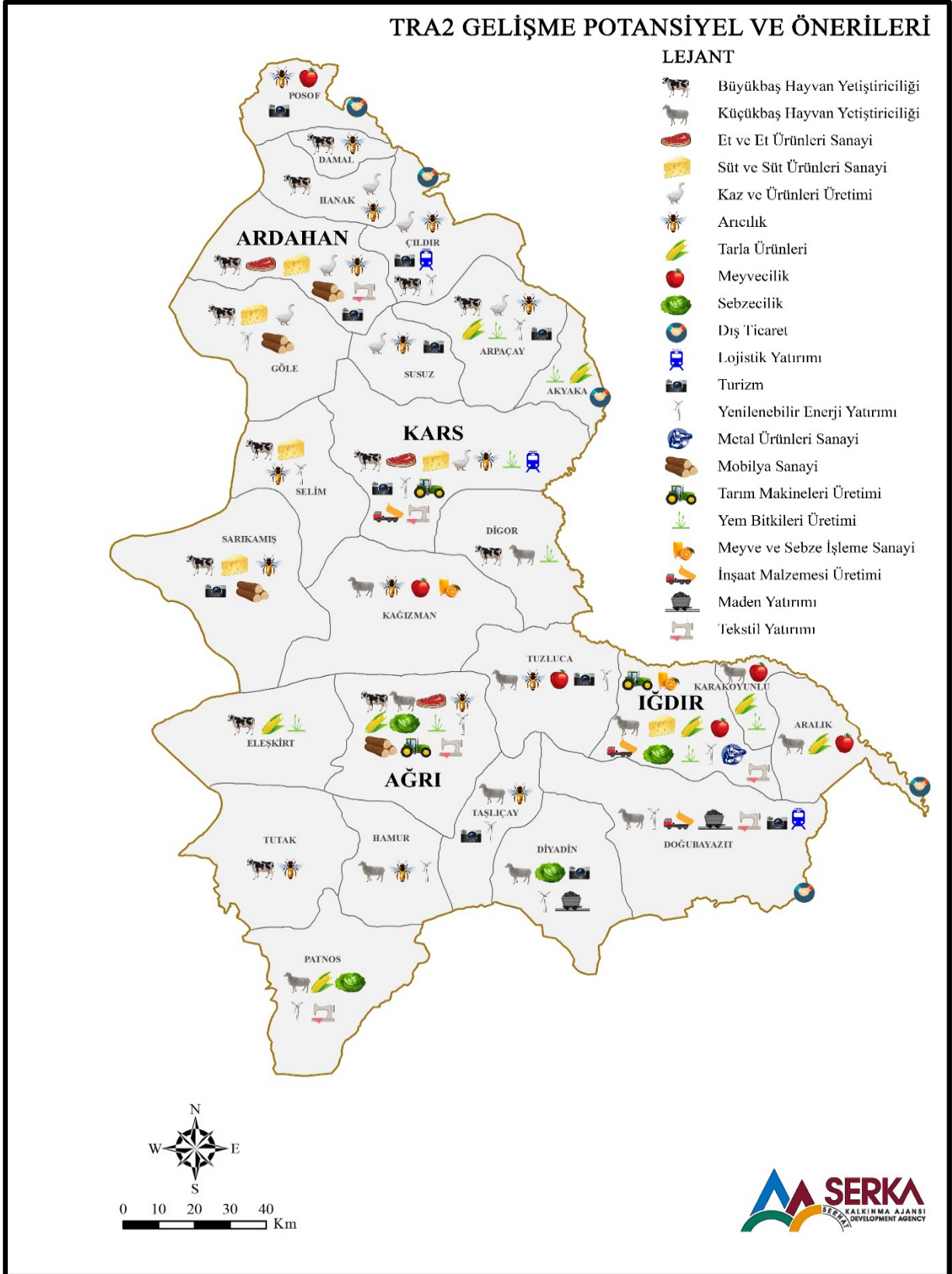
Tedbir 6.3.3: İhracata Yönelik Üretim Teşvik Edilecektir.

Bölge ile sınır komşusu olan ülkelere ve Türk Cumhuriyetlerine ihracata konu olabilecek nihai ürün grupları analiz edilecektir. Böylece Bölge'de faaliyet gösteren işletmelerin ürün yelpazesinin, ihracat potansiyeli olan katma değeri yüksek ürün gruplarına evrilmesi için faaliyetler yürütülecektir. Son yıllarda nakliye ve işçilik maliyetlerinde meydana gelen artışlar nedeniyle üretim tesisleri, satış yapılan noktalara yakın yerlerde konumlanmaktadır. Bu nedenle bölgesel teşvik uygulamalarından da faydalanarak Orta Asya ve Türk Cumhuriyetlerine ihracatı olan firmaların üretim tesislerini Bölge'de kurmaları için lobi faaliyetleri yapılacaktır.

7. MEKÂNSAL GELİŞME

TRA2 Bölgesi 2024-2028 Bölge Planı ile Bölge'nin sosyoekonomik kalkınması amacıyla belirlenen bölgesel kalkınma hedefleri; mekânsal ölçekte mevcut durum analiz edilerek hazırlanmıştır. Bu kapsamda uluslararası kıır-kent ayrımı ölçeğinde her bir ilçe özelinde mevcut durum ile o ilçenin potansiyeli belirlenerek mekâna dayalı tedbirler oluşturulmuştur. Türkiye'nin en fazla kırsal nüfusa sahip olan bölgesi olarak ilçelerin çoğu büyükbaş hayvancılık, küçükbaş hayvancılık, kaz yetiştiriciliği, arıcılık ve bitkisel üretim anlamında potansiyel arz etmektedir. Ayrıca Ardahan Merkez, Posof ve Çıldır ilçeleri; Kars Merkez, Sarıkamış, Arpaçay, Susuz ilçeleri; Iğdır Tuzluca ilçesi; Ağrı Doğubayazıt, Taşlıçay, Diyadin ilçeleri plan dönemi için turizm gelişim alanları olarak belirlenmiştir. 4 il merkezinin yanında Sarıkamış, Göle, Doğubayazıt ve Patnos ilçeleri muhtelif sanayinin gelişeceği alanlar olarak öne çıkmaktadır. Sınır kapılarının bulunduğu ilçeler olmaları sebebiyle Posof, Çıldır, Aralık, Doğubayazıt ve son olarak aktif hale gelmesi durumunda Akyaka; dış ticaretin gelişeceği alanlar olarak sıralanmıştır. Doğubayazıt ve Diyadin, madencilik gelişim sahası olarak gösterilmiştir. Böylece her bir ilçe için potansiyel ekonomik gelişme alanları haritası da çıkarılmıştır.

Şekil 2. TRA2 Bölgesi'nde İlçe Bazlı Potansiyel Ekonomik Gelişme Alanları

İlçe bazlı hazırlanan potansiyel gelişme eksenleri doğrultusunda hazırlanan bölgesel kalkınma strateji ve hedefleri ile Bölge'de beşeri kapasitenin artırılması, fiziki altyapı sorunlarının çözülmesi ile daha yaşanabilir şehirlerin oluşturulması; Bölge'nin coğrafi konumunun da

verdiği avantaj ile lojistik merkezi olması amaçlanmış ve belli sanayi sektörleri ile tarım, hayvancılık ve turizm sektörlerinin geliştirilmesi çerçevesinde mekânsal gelişim haritası hazırlanmıştır.

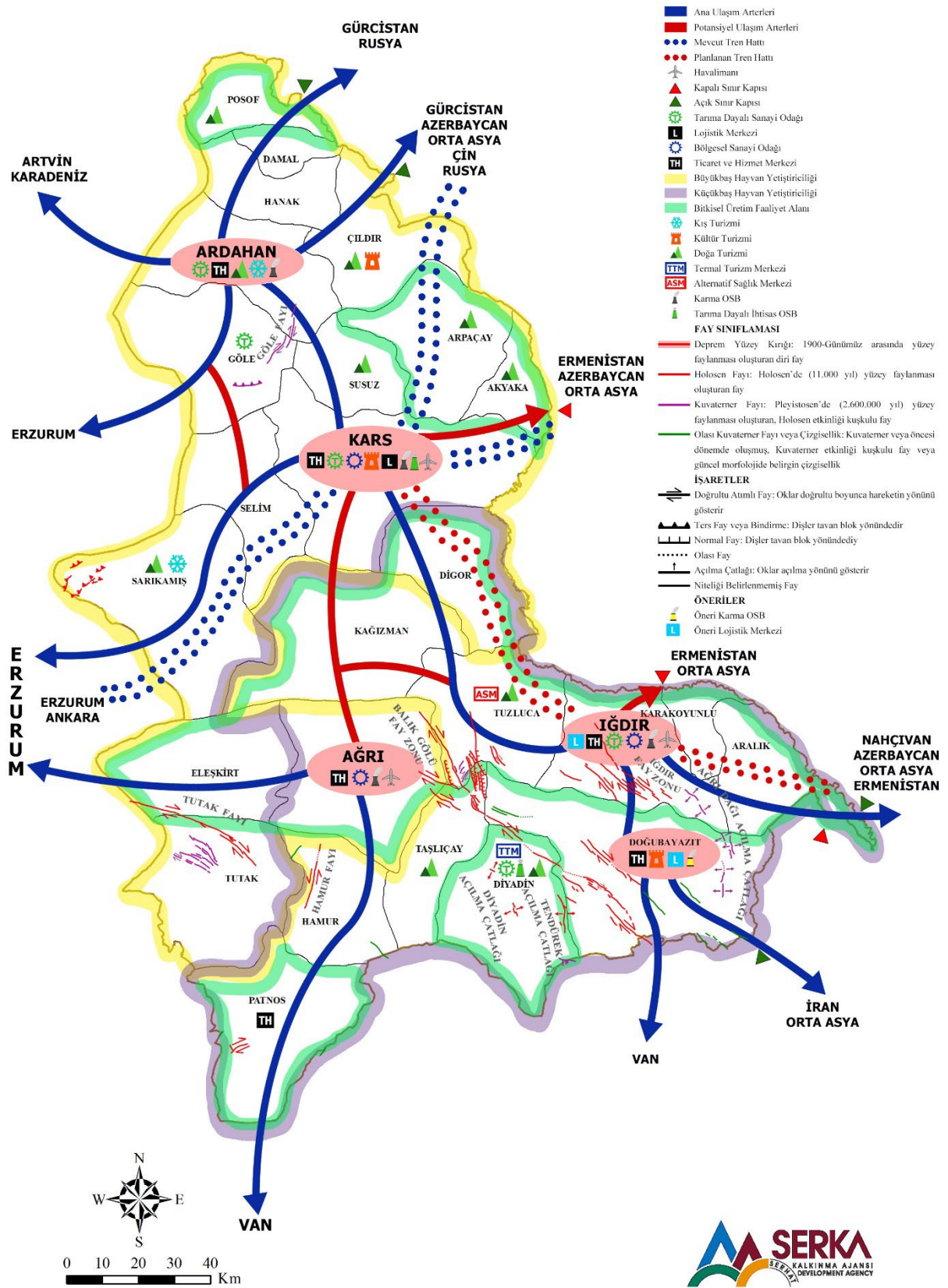
Mekânsal gelişim haritası hazırlanırken ilçelerin potansiyeli, ulusal ve uluslararası yatırımlar, yerleşimler arası mal, ulaştırma, üretim ve dağıtım gibi ilişkiler belirleyici olmuştur. Bölge içi ve bölgeler arası erişilebilirliğin artırılması için kuzey-güney (Artvin-Ardahan-Kars-Ağrı-Van) ve doğu-batı bağlantılarının (Iğdır-Kars-Erzurum-Trabzon/Rize, Doğubayazıt-Ağrı-Erzurum) karayolu ve demiryolu altyapısının yapılması ve geliştirilmesi hedeflenmiştir. Böylelikle Bölge'nin; Hopa ve Trabzon limanları, mevcut sınır kapıları ve Lojistik Merkezi vasıtasıyla iç ve dış pazarlara ulaşması hedeflenmiştir. Söz konusu bağlantıların geliştirilmesi/oluşturulması ve ulaşım altyapısı ve çeşitliliğinin sağlanması, Bölge'de ticaret ve üretimin canlanmasına katkıda bulunacaktır. Bu kapsamda Ağrı Merkez, Iğdır Merkez ve Kars Merkez bölgesel sanayi odağı olarak ortaya çıkarken; Ağrı Diyadin, Ardahan Merkez ve Göle, Kars Merkez ile Iğdır Merkez tarıma dayalı sanayi odağı olarak belirlenmiştir. Ağrı Merkez, Iğdır Merkez, Kars Merkez ve Ardahan Merkez ile Doğubayazıt ve Patnos ilçeleri Ticaret ve Hizmet Merkezi olarak öne çıkmakta olup plan döneminde bu durumun daha da gelişmesi hedeflenmektedir. Kars, Lojistik Merkezi'nin varlığıyla Iğdır ve Doğubayazıt ise Gürbulak ve Dilucu sınır kapılarına yakınlığının verdiği avantajla lojistik hizmetinin sağlanacağı alanlar olarak kurgulanmıştır.

Ulaşım bağlantılarının ve ticaret hacminin geliştirilmesi, Bölge'de imalat sanayiinin gelişimine katkı sağlayacaktır. Özellikle organik süt ve et ürünleri olmak üzere gıda ürünleri imalatı ile tekstil ürünleri imalatının Bölge'de gelişim sağlaması öngörülmekte olup İran ve yakın çevresine Gürbulak Sınır Kapısı üzerinden söz konusu ürünler ile maden ve madencilik ürünlerinin ihracatı, Nahçıvan (Azerbaycan)'a Dilucu Sınır Kapısı üzerinden özellikle mobilya, plastik ve yapı malzemeleri ile metal ürünleri ihracatı ve Gürcistan ve Kafkasya ülkelerine ise Türkgözü ve Aktaş sınır kapıları üzerinden özellikle plastik, inşaat malzemeleri, et ve süt ürünleri ihracatının gerçekleşmesi beklenmektedir. Hâlihazırda kurulu olan 4 karma OSB ve 2 ihtisas OSB'ye ek olarak plan döneminde Doğubayazıt'ta karma OSB'nin planlanması öngörülmektedir. Sanayi, ticaret ve lojistik sektörlerinde yaşanan gelişmeler hizmet sektörüne de olumlu yansyarak turizm ürün çeşitliliğinin artırılması, altyapı çalışmalarının tamamlanması ve ulaşım ağlarının geliştirilmesi ile erişilebilirliğin artması sayesinde Bölge ziyaretçi sayısı ve Bölge'nin turizmden elde ettiği gelir de artacaktır.

Diri fay hatları üzerinde yerleşim yerlerinin yoğunlaştığı Iğdır Tuzluca ve Merkez ilçesi ile Ağrı Taşlıçay ve Merkez ilçesi başta olmak üzere Bölge'den geçen diri fay hatları üzerinde bulunan yerleşim yerlerinin taşınması ya da yapıların güçlendirilmesi için gerekli altyapılar tesis edilecek, depreme dayanıklı evlerin inşa edilmesi teşvik edilecek ve köyler de dâhil olmak üzere yapı denetim faaliyetlerinin yoğunlaşması sağlanacaktır

Şekil 3. TRA2 Bölgesel Gelişme Şeması

8. BÖLGE PLANI HEDEFLERİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİ İLE İLİŞKİSİ

STRATEJİK ÖNCELİK 1: TURİZM DESTİNASYONLARININ GELİŞTİRİLMESİ VE MARKALAŞTIRILMASI					
2024 – 2028 Bölge Planı Hedefleri			Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri		
Hedef No	Hedef Tanımı	Amaç No	Amaç Tanımı	Hedef No	Hedef Tanımı
Hedef 1.1	Turizm Sektörünün Beşeri Sermaye ve Kurumsal Kapasitesi Geliştirilecektir.	S.K.A.4	Nitelikli Eğitim: Kapsayıcı ve hakkaniyete dayanan nitelikli eğitimi sağlamak ve herkes için yaşam boyu öğrenim fırsatlarını teşvik etmek	Hedef 4.4.	2030 yılına kadar istihdam, insana yakışır işler ve girişimcilik için teknik ve mesleki beceriler de dâhil olmak üzere gerekli becerilere sahip gençlerin ve yetişkinlerin sayısını önemli ölçüde artırmak
				Hedef 4.5.	2030 yılına kadar eğitimdeki cinsiyet eşitsizliklerine son vermek ve engelliler, yerliler ve savunmasız çocuklar da dâhil olmak üzere tüm kırılgan kesimlerin her seviyede eğitime ve mesleki kurslara eşit erişimini sağlamak
Hedef 1.2	Turistik Tesislerde Sunulan Hizmet Kalitesi Artırılacaktır.	S.K.A.8	İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme: İstikrarlı, kapsayıcı ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi, tam ve üretken istihdamı ve herkes için insana yakışır işleri desteklemek	Hedef 8.9	2030 yılına kadar istihdam yaratan ve yerel kültür ve ürünleri teşvik eden sürdürülebilir turizmin desteklenmesi için politikalar geliştirmek ve uygulamak
Hedef 1.3	Turizm Destinasyonlarının Altyapısı Geliştirilecektir.	S.K.A.8	İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme: İstikrarlı, kapsayıcı ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi, tam ve üretken istihdamı ve herkes için insana yakışır işleri desteklemek	Hedef 8.9	2030 yılına kadar istihdam yaratan ve yerel kültür ve ürünleri teşvik eden sürdürülebilir turizmin desteklenmesi için politikalar geliştirmek ve uygulamak
Hedef 1.4	Turizmin Tüm Yıla Yayılması ve Turizm Çeşitliliğinin Artırılması Sağlanacaktır.	S.K.A.8	İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme: İstikrarlı, kapsayıcı ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi, tam ve üretken istihdamı ve herkes için insana yakışır işleri desteklemek	Hedef 8.9	2030 yılına kadar istihdam yaratan ve yerel kültür ve ürünleri teşvik eden sürdürülebilir turizmin desteklenmesi için politikalar geliştirmek ve uygulamak

STRATEJİK ÖNCELİK 2: KIRSAL ALTYAPININ VE EKONOMİNİN GELİŞTİRİLMESİ					
<i>2024 – 2028 Bölge Planı Hedefleri</i>		<i>Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri</i>			
Hedef No	Hedef Tanımı	Amaç No	Amaç Tanımı	Hedef No	Hedef Tanımı
Hedef 2.1	Beşeri Sermaye ve Kurumsal Kapasite Geliştirilecektir.	S.K.A.4	Nitelikli Eğitim: Kapsayıcı ve hakkaniyete dayanan nitelikli eğitimi sağlamak ve herkes için yaşam boyu öğrenim fırsatlarını teşvik etmek	Hedef 4.4.	2030 yılına kadar istihdam, insana yakışır işler ve girişimcilik için teknik ve mesleki beceriler de dâhil olmak üzere gerekli becerilere sahip gençlerin ve yetişkinlerin sayısını önemli ölçüde artırmak
				Hedef 4.5.	2030 yılına kadar eğitimdeki cinsiyet eşitsizliklerine son vermek ve engelliler, yerliler ve savunmasız çocuklar da dâhil olmak üzere tüm kırılğan kesimlerin her seviyede eğitime ve mesleki kurslara eşit erişimini sağlamak
		S.K.A.2	Açlığa Son: Açlığı bitirmek, gıda güvenliğine ve iyi beslenmeye ulaşmak ve sürdürülebilir tarımı desteklemek	Hedef 2.3	2030 yılına kadar, başta kadınlar, yerliler, aile çiftçileri, göçebeler ve balıkçılar olmak üzere küçük ölçekli gıda üreticilerinin arazi, diğer üretken kaynaklar ve girdiler, bilgi, mali hizmetler, pazarlar ve değer katma fırsatları, tarım dışı istihdam olanaklarına eşit ve güvenli erişimlerini sağlamayı da içerecek biçimde, gelir ve tarımsal verimliliğini ikiye katlamak
Hedef 2.2	Kırsalda Örgütlenme ve İş Birliği Artırılacaktır.	S.K.A.2	Açlığa Son: Açlığı bitirmek, gıda güvenliğine ve iyi beslenmeye ulaşmak ve sürdürülebilir tarımı desteklemek	Hedef 2.3	2030 yılına kadar, başta kadınlar, yerliler, aile çiftçileri, göçebeler ve balıkçılar olmak üzere küçük ölçekli gıda üreticilerinin arazi, diğer üretken kaynaklar ve girdiler, bilgi, mali hizmetler, pazarlar ve değer katma fırsatları, tarım dışı istihdam olanaklarına eşit ve güvenli erişimlerini sağlamayı da içerecek biçimde, gelir ve tarımsal verimliliğini ikiye katlamak
		S.K.A.11	Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar: Şehirleri ve insan yerleşimlerini kapsayıcı, güvenli, dayanıklı ve sürdürülebilir kılmak	Hedef 11.a.	Ulusal ve bölgesel kalkınma planlamasının güçlendirilmesi yoluyla kent, kent çeperi ve kırsal alanlar arasındaki ekonomik, sosyal ve çevresel olumlu ilişkileri desteklemek
Hedef 2.3	Tarımsal Altyapı İyileştirilecektir.	S.K.A.2	Açlığa Son: Açlığı bitirmek, gıda güvenliğine ve iyi beslenmeye ulaşmak ve sürdürülebilir tarımı desteklemek	Hedef 2.4	2030 yılına kadar, sürdürülebilir gıda üretim sistemlerini teminat altına almak ile verimliliği ve üretimi artıran, ekosistemlerin korunmasına yardımcı olan, iklim değişikliği, aşırı hava koşulları, kuraklık, sel ve diğer afetlere uyum kapasitesini

					güçlendiren ve arazi ve toprak kalitesini aşamalı biçimde iyileştiren dayanıklı tarım uygulamalarını gerçekleştirmek
				Hedef 2.3	2030 yılına kadar, başta kadınlar, yerliler, aile çiftçileri, göçebeler ve balıkçılar olmak üzere küçük ölçekli gıda üreticilerinin arazi, diğer üretken kaynaklar ve girdiler, bilgi, mali hizmetler, pazarlar ve değer katma fırsatları, tarım dışı istihdam olanaklarına eşit ve güvenli erişimlerini sağlamayı da içerecek biçimde, gelir ve tarımsal verimliliğini ikiye katlamak
		S.K.A.6	Temiz Su ve Sanitasyon: Herkes için erişilebilir su ve atıksu hizmetlerini ve sürdürülebilir su yönetimini güvence altına almak	Hedef 6.4	2030 yılına kadar su kıtlığına çözüm getirmek ve su kıtlığı çeken insan sayısını önemli ölçüde azaltmak üzere su kullanım verimliliğini tüm sektörlerde büyük ölçüde artırmak ve sürdürülebilir tatlısu çıkarma ve tedarikini temin etmek
Hedef 2.4	Yöresel ve Tarımsal Ürünlerde Katma Değer Artırılacaktır.	S.K.A.2	Açlığa Son: Açlığı bitirmek, gıda güvenliğine ve iyi beslenmeye ulaşmak ve sürdürülebilir tarımı desteklemek	Hedef 2.4	2030 yılına kadar, sürdürülebilir gıda üretim sistemlerini teminat altına almak ile verimliliği ve üretimi artıran, ekosistemlerin korunmasına yardımcı olan, iklim değişikliği, aşırı hava koşulları, kuraklık, sel ve diğer afetlere uyum kapasitesini güçlendiren ve arazi ve toprak kalitesini aşamalı biçimde iyileştiren dayanıklı tarım uygulamalarını gerçekleştirmek
				Hedef 2.3	2030 yılına kadar, başta kadınlar, yerliler, aile çiftçileri, göçebeler ve balıkçılar olmak üzere küçük ölçekli gıda üreticilerinin arazi, diğer üretken kaynaklar ve girdiler, bilgi, mali hizmetler, pazarlar ve değer katma fırsatları, tarım dışı istihdam olanaklarına eşit ve güvenli erişimlerini sağlamayı da içerecek biçimde, gelir ve tarımsal verimliliğini ikiye katlamak
				Hedef 2.a	Başta en az gelişmiş ülkeler olmak üzere gelişmekte olan ülkelerde tarımsal üretim kapasitesinin artırılması için, daha gelişmiş uluslararası iş birliğini de içerecek biçimde, kırsal altyapı, tarımsal araştırma ve çiftçi eğitim hizmetleri, teknoloji geliştirme, bitki ve hayvan gen bankalarına yatırımı artırmak
Hedef 2.5	Kırsalda Yaşam Kalitesi Artırılacaktır.	S.K.A.11	Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar: Şehirleri ve insan yerleşimlerini	Hedef 11.a	Ulusal ve bölgesel kalkınma planlamasının güçlendirilmesi yoluyla kent, kent çeperi ve kırsal alanlar arasındaki ekonomik, sosyal ve çevresel olumlu ilişkileri desteklemek

			kapsayıcı, güvenli, dayanıklı ve sürdürülebilir kılmak	Hedef 11.1	2030 yılına kadar, herkesin yeterli, güvenli ve karşılanabilir konuta ve temel hizmetlere erişimini sağlamak ve geçeköndü alanlarını iyileştirmek
		S.K.A.4	Nitelikli Eğitim: Kapsayıcı ve hakkaniyete dayanan nitelikli eğitimi sağlamak ve herkes için yaşam boyu öğrenim fırsatlarını teşvik etmek	Hedef 4.1	2030 yılına kadar tüm kız ve erkek çocuklarının, yerinde ve etkili eğitim çıktuları üreten ücretsiz, eşit ve kaliteli ilköğretim ve ortaöğretimi bitirmelerini sağlamak
				Hedef 4.2	2030 yılına kadar tüm kız ve erkek çocuklarının, ilköğretime hazır hale getirilmesi için, nitelikli erken çocukluk gelişimi ve bakım hizmetleri ile okul öncesi eğitime erişimini sağlamak
		S.K.A.5	Toplumsal Cinsiyet Eşitliği: Toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak ve tüm kadınlar ile kız çocuklarını güçlendirmek	Hedef 5.5	Kadınların siyasi, ekonomik ve sosyal hayattaki karar alma süreçlerinin her seviyesinde tam ve etkili katılımı ile liderlik için eşit fırsatlara sahip olmasını sağlamak
Hedef 2.6	Kırsalda Çevre Kirliliği Azaltılacaktır.	S.K.A. 12	Sorumlu Üretim ve Tüketim: Sürdürülebilir üretim ve tüketim kalıplarını sağlamak	Hedef 12.2	2030 yılına kadar doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimini ve verimli kullanımını sağlamak
				Hedef 12.8.	2030 yılına kadar insanların her yerde sürdürülebilir kalkınma ve doğayla uyumlu yaşam tarzları hakkında gerekli bilgilere ve farkındalığa sahip olmalarını sağlamak
				Hedef 12.5	2030 yılına kadar önleme, azaltma, geri kazanım ve yeniden kullanım yoluyla atık oluşumunu kayda değer miktarda azaltmak
		S.K.A.11	Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar: Şehirleri ve insan yerleşimlerini kapsayıcı, güvenli, dayanıklı ve sürdürülebilir kılmak	Hedef 11.3	2030 yılına kadar, tüm ülkelerde kapsayıcı ve sürdürülebilir kentleşmeyi ve katılımcı, bütünleşik ve sürdürülebilir yerleşim planlaması ve yönetimi için kapasiteleri geliştirmek

STRATEJİK ÖNCELİK 3: İMALAT SANAYİİNİN GELİŞTİRİLMESİ

2024 – 2028 Bölge Planı Hedefleri			Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri		
Hedef No	Hedef Tanımı	Amaç No	Amaç Tanımı	Hedef No	Hedef Tanımı
Hedef 3.1	Beşeri Sermaye ve Kurumsal Kapasite Geliştirilecektir.	S.K.A.4	Nitelikli Eğitim: Kapsayıcı ve hakkaniyete dayanan nitelikli eğitimi sağlamak ve herkes için yaşam boyu öğrenim fırsatlarını teşvik etmek	Hedef 4.4.	2030 yılına kadar istihdam, insana yakışır işler ve girişimcilik için teknik ve mesleki beceriler de dâhil olmak üzere gerekli becerilere sahip gençlerin ve yetişkinlerin sayısını önemli ölçüde artırmak

				Hedef 4.5.	2030 yılına kadar eğitimdeki cinsiyet eşitsizliklerine son vermek ve engelliler, yerliler ve savunmasız çocuklar da dâhil olmak üzere tüm kırılğan kesimlerin her seviyede eğitime ve mesleki kurslara eşit erişimini sağlamak
		S.K.A.8	İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme: İstikrarlı, kapsayıcı ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi, tam ve üretken istihdamı ve herkes için insana yakışır işleri desteklemek	Hedef 8.6.	2020 yılına kadar ne istihdamda ne de eğitim veya kurslarda yer alan gençlerin oranını önemli ölçüde azaltmak
Hedef 3.2	Bölgesel Üretim Altyapısı Geliştirilecektir.	S.K.A. 9	Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı: Dayanıklı altyapılar tesis etmek, kapsayıcı ve sürdürülebilir sanayileşmeyi desteklemek ve yenilikçiliği güçlendirmek	Hedef 9.1	Ekonomik kalkınma ve insan refahını desteklemek üzere, herkesin adil erişimine ve karşılanabilirliğe odaklanan bölgesel ve sınır ötesi altyapıyı da içeren kaliteli, güvenilir, sürdürülebilir ve dayanıklı altyapılar tesis etmek
				Hedef 9.4	2030 yılına kadar tüm ülkelerin kendi göreceli kabiliyetleri çerçevesinde harekete geçmesiyle; kaynak kullanım verimliliğinin artırılması ve temiz ve çevreye duyarlı teknoloji ve endüstriyel süreçlerin daha fazla kullanılması suretiyle altyapıyı yükseltmek ve sürdürülebilirliği sağlamak için sanayiye yenileştirmek
		S.K.A.12	Sorumlu Üretim ve Tüketim: Sürdürülebilir üretim ve tüketim kalıplarını sağlamak	Hedef 12.a	Gelişmekte olan ülkeleri daha sürdürülebilir ve üretim ve tüketim modellerine geçmek için bilimsel ve teknolojik kapasitelerini geliştirmeleri konusunda desteklemek
Hedef 3.3	Bölge'deki İşletmelerin Sayısı ve Rekabet Edebilirlikleri Artırılacaktır.	S.K.A.8	İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme: İstikrarlı, kapsayıcı ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi, tam ve üretken istihdamı ve herkes için insana yakışır işleri desteklemek	Hedef 8.3	Üretken faaliyetleri, insana yakışır iş üretimini, girişimciliği, yaratıcılığı ve yenilikçiliği destekleyen kalkınma odaklı politikalar geliştirmek ve finansal hizmetlere erişim yolunu da kapsayacak şekilde mikro, küçük ve orta ölçekli işletmelerin kayıt altına alınması ve büyümesini teşvik etmek
				Hedef 8.2.	Yüksek katma değerli ve emek-yoğun sektörlere odaklanmayı da içerecek şekilde faaliyet çeşitlendirme, teknoloji yükseltme ve yenilikçilik yoluyla ekonomik verimliliği daha yüksek seviyelere ulaştırmak

		S.K.A.9	Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı: Dayanıklı altyapılar tesis etmek, kapsayıcı ve sürdürülebilir sanayileşmeyi desteklemek ve yenilikçiliği güçlendirmek	Hedef 9.5.	2030 yılına kadar, yenilikçiliği desteklemek ve 1 milyon kişi başına araştırma-geliştirme çalışanı sayısını, kamu ve özel sektör araştırma-geliştirme harcamalarını büyük ölçüde artırmak dâhil, başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere tüm ülkelerde bilimsel araştırmaları artırmak ve sanayi sektörlerinin teknolojik yetkinliklerini yükseltmek
				Hedef 9.3.	Küçük ölçekli sanayi işletmeleri ve diğer işletmelerin, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, uygun koşullu krediyi de kapsayan finansal hizmetlere erişimlerini ve değer zincirleri ile piyasalara entegrasyonlarını artırmak
Hedef 3.4	Bölge’de Üretilen Sanayi Ürünlerinin Katma Değeri Artırılacaktır.	S.K.A.8	İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme: İstikrarlı, kapsayıcı ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi, tam ve üretken istihdamı ve herkes için insana yakışır işleri desteklemek	Hedef 8.2.	Yüksek katma değerli ve emek-yoğun sektörlerle odaklanmayı da içerecek şekilde faaliyet çeşitlendirme, teknoloji yükseltme ve yenilikçilik yoluyla ekonomik verimliliği daha yüksek seviyelere ulaştırmak
				Hedef 8.3	Üretken faaliyetleri, insana yakışır iş üretimini, girişimciliği, yaratıcılığı ve yenilikçiliği destekleyen kalkınma odaklı politikalar geliştirmek ve finansal hizmetlere erişim yolunu da kapsayacak şekilde mikro, küçük ve orta ölçekli işletmelerin kayıt altına alınması ve büyümesini teşvik etmek
		S.K.A.9	Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı: Dayanıklı altyapılar tesis etmek, kapsayıcı ve sürdürülebilir sanayileşmeyi desteklemek ve yenilikçiliği güçlendirmek	Hedef 9.5.	2030 yılına kadar, yenilikçiliği desteklemek ve 1 milyon kişi başına araştırma-geliştirme çalışanı sayısını, kamu ve özel sektör araştırma-geliştirme harcamalarını büyük ölçüde artırmak dâhil, başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere tüm ülkelerde bilimsel araştırmaları artırmak ve sanayi sektörlerinin teknolojik yetkinliklerini yükseltmek
				Hedef 9.3.	Küçük ölçekli sanayi işletmeleri ve diğer işletmelerin, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, uygun koşullu krediyi de kapsayan finansal hizmetlere erişimlerini ve değer zincirleri ile piyasalara entegrasyonlarını artırmak

STRATEJİK ÖNCELİK 4: KENTSEL ALTYAPI VE HİZMETLERİN İYİLEŞTİRİLMESİ					
<i>2024 – 2028 Bölge Planı Hedefleri</i>			<i>Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri</i>		
Hedef No	Hedef Tanımı	Amaç No	Amaç Tanımı	Hedef No	Hedef Tanımı
Hedef 4.1	Kentlerde Sosyal Yaşam Güçlendirilecektir.	S.K.A.11	Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar: Şehirleri ve insan yerleşimlerini kapsayıcı, güvenli, dayanıklı ve sürdürülebilir kılmak	Hedef 11.7.	2030 yılına kadar, özellikle kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve engelliler için güvenli, kapsayıcı ve ulaşılabilir, yeşil ve kamusal alanlara genel erişim sağlamak
		S.K.A.5	Toplumsal Cinsiyet Eşitliği: Toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak ve tüm kadınlar ile kız çocuklarını güçlendirmek	Hedef 11.a	Ulusal ve bölgesel kalkınma planlamasının güçlendirilmesi yoluyla kent, kent çeperi ve kırsal alanlar arasındaki ekonomik, sosyal ve çevresel olumlu ilişkileri desteklemek
		S.K.A.10	Eşitsizliklerin Azaltılması: Ülkeler içinde ve arasında eşitsizlikleri azaltmak	Hedef 5.5	Kadınların siyasi, ekonomik ve sosyal hayattaki karar alma süreçlerinin her seviyesinde tam ve etkili katılımı ile liderlik için eşit fırsatlara sahip olmasını sağlamak
Hedef 4.2	Kentsel Altyapı ve Sosyal Donatı Alanları Geliştirilecektir.	S.K.A.11	Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar: Şehirleri ve insan yerleşimlerini kapsayıcı, güvenli, dayanıklı ve sürdürülebilir kılmak	Hedef 10.2	2030 yılına kadar yaş, cinsiyet, engellilik, ırk, etnik köken, din, ekonomik ya da başka bir durumuna bakılmaksızın herkesin sosyal, ekonomik ve siyasi olarak kapsanmasını sağlamak ve güçlendirmek
				Hedef 11.2	2030 yılına kadar herkes için, özellikle kırılgan durumda olan insanların, kadınların, çocukların, engellilerin ve yaşlıların ihtiyaçlarına özel önem gösterilerek, yol güvenliğinin artırılması, başta toplu taşıma sisteminin geliştirilmesiyle herkesin güvenli, ekonomik olarak karşılanabilir, erişilebilir ve sürdürülebilir ulaşım sistemlerine erişimini sağlamak
				Hedef 11.1	2030 yılına kadar, herkesin yeterli, güvenli ve karşılanabilir konuta ve temel hizmetlere erişimini sağlamak ve gecekondu alanlarını iyileştirmek
Hedef 11.3	2030 yılına kadar, tüm ülkelerde kapsayıcı ve sürdürülebilir kentleşmeyi ve katılımcı, bütünleşik ve sürdürülebilir yerleşim planlaması ve yönetimi için kapasiteleri geliştirmek				

				Hedef 11.c	Yerel malzemeler kullanılması suretiyle sürdürülebilir ve dayanıklı binaların inşası için en az gelişmiş ülkeleri, finansal ve teknik yardımları da içerecek şekilde, desteklemek
				Hedef 11.7	2030 yılına kadar, özellikle kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve engelliler için güvenli, kapsayıcı ve ulaşılabilir, yeşil ve kamusal alanlara genel erişim sağlamak
		S.K.A.4	Nitelikli Eğitim: Kapsayıcı ve hakkaniyete dayanan nitelikli eğitimi sağlamak ve herkes için yaşam boyu öğrenim fırsatlarını teşvik etmek	Hedef 4.1	2030 yılına kadar tüm kız ve erkek çocuklarının, yerinde ve etkili eğitim çıktılarını üreten ücretsiz, eşit ve kaliteli ilköğretim ve ortaöğretimi bitirmelerini sağlamak
				Hedef 4.2	2030 yılına kadar tüm kız ve erkek çocuklarının, ilköğretime hazır hale getirilmesi için, nitelikli erken çocukluk gelişimi ve bakım hizmetleri ile okul öncesi eğitime erişimini sağlamak
		S.K.A.6	Temiz Su ve Sanitasyon: Herkes için erişilebilir su ve atıksu hizmetlerini ve sürdürülebilir su yönetimini güvence altına almak	Hedef 6.1.	2030 yılına kadar herkes için güvenilir ve karşılanabilir içme suyuna evrensel ve adil erişim sağlamak
				Hedef 6.2.	2030 yılına kadar herkes için yeterli ve adil sanitasyon ve hijyene erişim sağlamak ve kadınların, kız çocuklarının ve kırılgan durumda olan kişilerin ihtiyaçlarına özel ilgi göstererek kamuya açık alanlarda dışkılamaya son vermek
		S.K.A.7	Erişilebilir ve Temiz Enerji: Herkes için karşılanabilir, güvenilir, sürdürülebilir ve modern enerjiye erişimi sağlamak	Hedef 7.b.	2030 yılına kadar, herkese çağdaş ve sürdürülebilir enerji hizmetleri sağlamak için tüm gelişmekte olan ülkelerde, özellikle en az gelişmiş ülkelerde, gelişmekte olan küçük ada devletlerinde ve karayla çevrili gelişmekte olan ülkelerde, altyapıyı yaygınlaştırmak ve teknolojileri yükseltmek
Hedef 4.3	Yerleşim Yerlerinde Çevre Kirliliği Azaltılacaktır.	S.K.A.11	Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar: Şehirleri ve insan yerleşimlerini kapsayıcı, güvenli, dayanıklı ve sürdürülebilir kılmak	Hedef 11.6	2030 yılına kadar, belediye atıkları ile diğer atıkların yönetimine ve hava kalitesine özel önem verilerek kentlerde kişi başına düşen olumsuz çevresel etkileri azaltmak

		S.K.A.6	Temiz Su ve Sanitasyon: Herkes için erişilebilir su ve atıksu hizmetlerini ve sürdürülebilir su yönetimini güvence altına almak	Hedef 6.3.	2030 yılına kadar, dünya genelinde kirliliği azaltmak, düzensiz çöp depolamayı ortadan kaldırmak, tehlikeli kimyasalların ve maddelerin salınımını asgariye indirmek, arıtılmamış atıksu oranını yarıya indirmek, geri dönüşümü ve güvenli tekrar yeniden kullanımı dünya çapında büyük ölçüde artırmak suretiyle su kalitesini yükseltmek
		S.K.A.15	Karasal Yaşam: Karasal ekosistemleri korumak, iyileştirmek ve sürdürülebilir kullanımını desteklemek; sürdürülebilir orman yönetimini sağlamak; çölleşme ile mücadele etmek; arazi bozunumunu durdurmak ve tersine çevirmek; biyolojik çeşitlilik kaybını engellemek	Hedef 15.a.	Biyolojik çeşitlilik ve ekosistemlerin korunması ve sürdürülebilir kullanımı için her türlü kaynaktan gelen mali imkânları seferber etmek ve kayda değer miktarda artırmak

STRATEJİK ÖNCELİK 5: DOĞAL KAYNAKLARIN KORUMA VE KULLANIM DENGESİNİN SAĞLANMASI

2024 – 2028 Bölge Planı Hedefleri			Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri		
Hedef No	Hedef Tanımı	Amaç No	Amaç Tanımı	Hedef No	Hedef Tanımı
Hedef 5.1	Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Kullanımı Artırılacaktır.	S.K.A.7	Erişilebilir ve Temiz Enerji: Herkes için karşılanabilir, güvenilir, sürdürülebilir ve modern enerjiye erişimi sağlamak	Hedef 7.2.	2030 yılına kadar yenilenebilir enerjinin küresel enerji bileşimi içindeki payını önemli ölçüde artırmak
				Hedef 7.a.	2030 yılına kadar yenilenebilir enerji, enerji verimliliği, gelişmiş ve daha temiz fosil yakıt teknolojilerini de içerecek şekilde temiz enerji araştırmaları ve teknolojilerine erişimi kolaylaştırmak için uluslararası iş birliğini çoğaltmak ve enerji altyapısı ve temiz enerji teknolojileri yatırımlarını desteklemek
Hedef 5.2	Yaşam Alanlarında ve İşyerlerinde Enerji Verimliliği Sağlanacaktır.	S.K.A.7	Erişilebilir ve Temiz Enerji: Herkes için karşılanabilir, güvenilir, sürdürülebilir ve modern enerjiye erişimi sağlamak	Hedef 7.a.	2030 yılına kadar yenilenebilir enerji, enerji verimliliği, gelişmiş ve daha temiz fosil yakıt teknolojilerini de içerecek şekilde temiz enerji araştırmaları ve teknolojilerine erişimi kolaylaştırmak için uluslararası iş birliğini çoğaltmak ve enerji altyapısı ve temiz enerji teknolojileri yatırımlarını desteklemek

				Hedef 7.2	2030 yılına kadar yenilenebilir enerjinin küresel enerji bileşimi içindeki payını önemli ölçüde artırmak		
Hedef 5.3	İklim Değişikliğine Uyum Artırılacak, Biyoçeşitlilik ve Doğal Kaynaklar Korunacaktır.	S.K.A.13	İklim Eylemi: İklim değişikliği ve etkileri ile mücadele için acilen eyleme geçmek	Hedef 13.1	Tüm ülkelerde iklim değişikliğiyle ilgili tehlikeler ile doğal afetlere karşı dayanıklılık ve uyum kapasitesini güçlendirmek		
				Hedef 13.2	Tüm ülkelerde iklim değişikliğiyle ilgili tehlikeler ile doğal afetlere karşı dayanıklılık ve uyum kapasitesini güçlendirmek		
				Hedef 13.3	İklim değişikliğinin önlenmesi ve etkilerinin azaltılması ile iklim değişikliğine uyum ve erken uyarı konularında eğitim, farkındalık bireysel ve kurumsal kapasite geliştirmek		
				S.K.A.15	Karasal Yaşam: Karasal ekosistemleri korumak, iyileştirmek ve sürdürülebilir kullanımını desteklemek; sürdürülebilir orman yönetimini sağlamak; çölleşme ile mücadele etmek; arazi bozunumunu durdurmak ve tersine çevirmek; biyolojik çeşitlilik kaybını engellemek	Hedef 15.5.	Doğal habitatların bozulmasını azaltmak için acil ve kayda değer tedbirler almak, biyoçeşitlilik kaybını durdurmak ve 2020 yılına kadar tehdit altındaki türleri korumak ve tamamen yok olmalarını önlemek
		Hedef 15.4.	2030 yılına kadar dağ ekosistemlerinin, sürdürülebilir kalkınma için vazgeçilmez olan faydalarını sağlama kapasitesini geliştirmek için, biyolojik çeşitliliği de içerecek şekilde, muhafazasını sağlamak				
		Hedef 15.1.	2020 yılına kadar, uluslararası anlaşmaların getirdiği yükümlülükler doğrultusunda, özellikle ormanlar, sulak alanlar, dağlar ve kurak alanlar olmak üzere, karasal ve iç tatlısu ekosistemlerinin ve bunların hizmetlerinin korunmasını, restore edilmesini ve sürdürülebilir kullanılmasını sağlamak				
		Hedef 15.a.	Biyolojik çeşitlilik ve ekosistemlerin korunması ve sürdürülebilir kullanımı için her türlü kaynaktan gelen mali imkânları seferber etmek ve kayda değer miktarda artırmak				

STRATEJİK ÖNCELİK 6: LOJİSTİK ALTYAPISININ VE DIŞ TİCARETİN GELİŞTİRİLMESİ					
<i>2024 – 2028 Bölge Planı Hedefleri</i>			<i>Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri</i>		
Hedef No	Hedef Tanımı	Amaç No	Amaç Tanımı	Hedef No	Hedef Tanımı
Hedef 6.1	Lojistik Altyapısı İyileştirilecektir.	S.K.A.11	Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar: Şehirleri ve insan yerleşimlerini kapsayıcı, güvenli, dayanıklı ve sürdürülebilir kılmak	Hedef 11.2	2030 yılına kadar herkes için, özellikle kırılgan durumda olan insanların, kadınların, çocukların, engellilerin ve yaşlıların ihtiyaçlarına özel önem gösterilerek, yol güvenliğinin artırılması, başta toplu taşıma sisteminin geliştirilmesiyle herkesin güvenli, ekonomik olarak karşılanabilir, erişilebilir ve sürdürülebilir ulaşım sistemlerine erişimini sağlamak
		S.K.A.9	Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı: Dayanıklı altyapılar tesis etmek, kapsayıcı ve sürdürülebilir sanayileşmeyi desteklemek ve yenilikçiliği güçlendirmek	Hedef 9.1	Ekonomik kalkınma ve insan refahını desteklemek üzere, herkesin adil erişimine ve karşılanabilirliğe odaklanan bölgesel ve sınır ötesi altyapıyı da içeren kaliteli, güvenilir, sürdürülebilir ve dayanıklı altyapılar tesis etmek
Hedef 6.2	Bölge'nin Erişilebilirliği Artırılacaktır.	S.K.A.11	Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar: Şehirleri ve insan yerleşimlerini kapsayıcı, güvenli, dayanıklı ve sürdürülebilir kılmak	Hedef 11.2	2030 yılına kadar herkes için, özellikle kırılgan durumda olan insanların, kadınların, çocukların, engellilerin ve yaşlıların ihtiyaçlarına özel önem gösterilerek, yol güvenliğinin artırılması, başta toplu taşıma sisteminin geliştirilmesiyle herkesin güvenli, ekonomik olarak karşılanabilir, erişilebilir ve sürdürülebilir ulaşım sistemlerine erişimini sağlamak
		S.K.A.9	Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı: Dayanıklı altyapılar tesis etmek, kapsayıcı ve sürdürülebilir sanayileşmeyi desteklemek ve yenilikçiliği güçlendirmek	Hedef 9.1	Ekonomik kalkınma ve insan refahını desteklemek üzere, herkesin adil erişimine ve karşılanabilirliğe odaklanan bölgesel ve sınır ötesi altyapıyı da içeren kaliteli, güvenilir, sürdürülebilir ve dayanıklı altyapılar tesis etmek
Hedef 6.3	Dış Ticaret Faaliyetleri Artırılacaktır.	S.K.A.17	Amaçlar için Ortaklıklar: Uygulama araçlarını güçlendirmek ve sürdürülebilir kalkınma için küresel ortaklığı canlandırmak	Hedef 17.11	Gelişmekte olan ülkelerin ihracatını, özellikle EAGÜ'lerin 2020 yılına kadar küresel ihracat payını iki katına çıkarma anlayışına sahip bir şekilde, kayda değer miktarda artırmak

9. PLANIN İZLENMESİ

Stratejik Öncelik/Hedef		Performans Göstergeleri	Verinin Tanımı	Birim	Mevcut Durum	2028 (Hedef Yılı)	Veri Kaynağı/Yılı
Stratejik Öncelik	Turizm Destinasyonlarının Geliştirilmesi ve Markalaştırılması	Konaklayan Yerli Turist Sayısı	Kültür ve Turizm Bakanlığı ile yerel yönetimler tarafından belgelendirilen konaklama tesislerinde konaklayan yerli turist sayısı	Kişi	424.728	600.000	Kültür ve Turizm Bakanlığı-2022
		Konaklayan Yabancı Turist Sayısı	Kültür ve Turizm Bakanlığı ile yerel yönetimler tarafından belgelendirilen konaklama tesislerinde konaklayan yabancı turist sayısı	Kişi	62.953	50.000	Kültür ve Turizm Bakanlığı-2022
		Ortalama Geceleme Sayısı	Kültür ve Turizm Bakanlığı ile yerel yönetimler tarafından belgelendirilen konaklama tesislerinde yapılan ortalama geceleme sayısı	Gece	1,8	2,5	Kültür ve Turizm Bakanlığı-2022
Hedef-1	Turizm Sektörünün Beşeri Sermaye ve Kurumsal Kapasitesi Geliştirilecektir.	Yerel Rehber Sayısı	TRA2 Bölgesi'nde sürekli ikamet eden, TUREB kayıtlı turist rehberi sayısı	Kişi	1	6	TRA2 Bölgesi Kültür ve Turizm İl Müdürlükleri-2022
		Dört ve Üzeri Yıldızlı Konaklama Tesis Sayısı	Kültür ve Turizm Bakanlığınca belgelendirilmiş 4 ve üzeri yıldızlı konaklama tesisi sayısı	Adet	7	15	TRA2 Bölgesi Kültür ve Turizm İl Müdürlükleri-2022
Hedef-2	Turistik Tesislerde Sunulan Hizmet Kalitesi Artırılacaktır.	Devlet Destekleriyle Standartları Artırılan Tesis Sayısı	Plan dönemi boyunca kamu kurum ve kuruluşlarının sağladığı destek ve teşviklerden yararlanan toplam tesis sayısı	Adet	-	35	TRA2 Bölgesi Kültür ve Turizm İl Müdürlükleri-2022
		Karavan-Kamp Alanı Sayısı	TRA2 Bölgesi'nde hizmet veren, kamu veya özel sektöre ait karavan-kamp alanı sayısı	Adet	3	6	TRA2 Bölgesi Kültür ve Turizm İl Müdürlükleri-2022
		Ekoturizm Tesis Sayısı	TRA2 Bölgesi'nde hizmet veren ekoturizm tesisi sayısı	Adet	2	5	TRA2 Bölgesi Kültür ve Turizm İl Müdürlükleri-2022

Hedef-3	Turizm Destinasyonlarının Altyapısı Geliştirilecektir.	Altyapısı Geliştirilen Destinasyon Sayısı	Plan dönemi boyunca modernizasyonu gerçekleştirilen veya iyileştirilen toplam kayak merkezi, örenyeri, tarihi miras alanı vb.	Adet	-	15	TRA2 Bölgesi Kültür ve Turizm İl Müdürlükleri-2022
		Konaklama Tesisi Sayısı	Kültür ve Turizm Bakanlığı ile yerel yönetimler tarafından belgelendirilen konaklama tesisi sayısı	Adet	233	250	Kültür ve Turizm Bakanlığı-2023
Hedef-4	Turizmin Tüm Yıla Yayılması ve Turizm Çeşitliliğinin Artırılması Sağlanacaktır.	Oluşturulan Yeni Destinasyon Sayısı	Plan dönemi boyunca tur güzergahlarına dahil edilen toplam destinasyon sayısı	Adet	-	5	TRA2 Bölgesi Kültür ve Turizm İl Müdürlükleri-2022
		Katılım Sağlanan Fuar Sayısı	Plan dönemi boyunca kamu ya da özel sektör tarafından katılım sağlanan ulusal ve uluslararası toplam turizm fuarı sayısı	Adet	-	10	TRA2 Bölgesi Kültür ve Turizm İl Müdürlükleri-2022

Stratejik Öncelik/Hedef		Performans Göstergeleri	Verinin Tanımı	Birim	Mevcut Durum	2028 (Hedef Yılı)	Veri Kaynağı/Yılı
Stratejik Öncelik	Kırsal Altyapının ve Ekonominin Geliştirilmesi	Hayvansal Ürünler Değeri	Bölge'deki toplam hayvansal ürün değeri	Bin TL	3.414.408	6.000.000	TÜİK-2020
		Canlı Hayvan Değeri	Bölge'deki toplam canlı hayvan değeri	Bin TL	15.724.110	30.000.000	TÜİK-2021
		Bitkisel Üretim Değeri	Bölge'deki toplam bitkisel ürün değeri	Bin TL	1.622.515	3.000.000	TÜİK-2021
		Bölge'deki Tarım Sektörünün Türkiye'deki Tarım Sektöründeki Payı	Bölge'nin tarım sektörünün GSYH değerinin, Türkiye'nin tarım sektörünün toplam GSYH'sı içindeki oranı	Yüzde	2,9	6	TÜİK-2021
		Toplam Tarım Sigortalı Sayısı	4B sigortalı sayısı içerisindeki tarım sigortalı sayısı	Kişi	10.170	20.000	SGK-2022
Hedef-1	Beşeri Sermaye ve Kurumsal Kapasite Geliştirilecektir.	Tarıma Yönelik Meslek Lisesi Sayısı	Doğrudan tarıma yönelik meslek lisesi sayısı	Adet	-	4	MEB-2022
		Bölge'de Görev Yapan Teknik Personel Sayısı	İl/ilçe Tarım ve Orman Müdürlükleri bünyesinde görev yapan; teknisyen, tekniker, mühendis ve veteriner sayısı	Kişi	751	1.000	TRA2 Bölgesi Tarım ve Orman İl Müdürlükleri-2022
Hedef-2	Kırsalda Örgütlenme ve İş Birliği Artırılacaktır.	Kırsal Kalkınma Kooperatifi Sayısı	Bölge'de faaliyet gösteren kırsal kalkınma kooperatiflerinin sayısı	Adet	137	175	Tarım ve Orman Bakanlığı-2022
		Yürütülen Proje Sayısı	Bölge'de faaliyet gösteren kooperatiflerin yürüttüğü proje sayısı	Adet	-	10	TRA2 Bölgesi Tarım ve Orman İl Müdürlükleri-2022
Hedef-3	Tarımsal Altyapı İyileştirilecektir.	Makine Parkı Sayısı	Bölge'de çiftçilerin ortak kullanımına sunulan makine parkı sayısı	Adet	4	8	TRA2 Bölgesi Tarım ve Orman İl Müdürlükleri-2022
		Biçerdöver Sayısı	Bölge'de tescil edilmiş biçerdöver sayısı	Adet	261	400	TÜİK-2022
		Toplulaştırılan Arazi Alanı	Plan döneminde toplulaştırma çalışmaları yapılan toplam alan büyüklüğü	ha	-	200.000	DSİ 8. ve 24. Bölge Müdürlükleri-2022

Hedef-4	Yöresel ve Tarımsal Ürünlerde Katma Değer Artırılacaktır.	Organik Tarım Faaliyetlerinde Bulunan Çiftçi Sayısı	Bölge'de organik tarım faaliyetlerinde bulunan çiftçi sayısı	Adet	2.977	5.000	TÜİK-2021
		Coğrafi İşaret Tescil Sayısı	Ulusal ya da uluslararası coğrafi işaret tescil sayısı	Adet	23	30	Türk Patent Enstitüsü-2023
		Kültür İrki Hayvan Oranı	Bölge'de bulunan saf kültür ırkı hayvan sayısının toplam hayvan sayısına oranı	Yüzde	14,9	35	TÜİK-2022
Hedef-5	Kırsalda Yaşam Kalitesi Artırılacaktır.	İyileştirilen Köy Yolu Uzunluğu	Beton, bitümlü sıcak kaplama, sathi kaplama asfalt ve parkeden yapılan köy içi dâhil köy yolları	Km	3.670	5.000	Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı-2022
		Okul Öncesi Eğitim Veren Şube Sayısı	Köylerde okul öncesi eğitim veren şube sayısı	Adet	862	1.000	MEB-2022
		Gezici Sağlık Hizmeti Sunan Araç Sayısı	Evde bakım hizmetleri dışında kalan temel sağlık hizmetlerinin ya da hastalık taramalarının yapılmasına imkân sağlayan araç sayısı	Adet	1	4	TRA2 Bölgesi Sağlık İl Müdürlükleri-2022
Hedef-6	Kırsalda Çevre Kirliliği Azaltılacaktır.	Uygulanan Hane Tipi Biyogaz Tesisi Sayısı	Kırsalda çevre kirliliğine neden olan hayvansal atıkların değerlendirildiği hane tipi biyogaz tesisi sayısı	Adet	-	30	TRA2 Bölgesi İl Özel İdareleri-2022
		Kanalizasyon Hattına Sahip Köy Sayısı	Bölge'de kanalizasyon hattına sahip köy sayısı	Adet	181	300	TRA2 Bölgesi İl Özel İdareleri-2022

Stratejik Öncelik/Hedef		Performans Göstergeleri	Verinin Tanımı	Birim	Mevcut Durum	2028 (Hedef Yılı)	Veri Kaynağı/Yılı
Stratejik Öncelik	İmalat Sanayiinin Geliştirilmesi	Sanayi Sektörünün GSYH İçindeki Payı	Sanayi sektörünün katma değer içindeki payı	Yüzde	7,8	13	TÜİK-2021
		İstihdamda Sanayi Sektörünün Payı	Sanayii sektöründe çalışanların tüm sektörlerde çalışanlara oranı	Yüzde	12,4	18	TÜİK-2022
Hedef-1	Beşeri Sermaye ve Kurumsal Kapasite Geliştirilecektir.	Altyapısı İyileştirilen Meslek Okulu Sayısı	Plan döneminde altyapısı iyileştirilen meslek lisesi ve meslek yüksekokulu toplam sayısı	Adet	-	15	Bölge Üniversiteleri ve Milli Eğitim Müdürlükleri-2022
		Bölge Sanayinde İstihdam Edilen Mühendis ve Teknisyen Sayısı	Bölge sanayinde istihdam edilen mühendis ve teknisyen sayısı	Kişi	387	450	TOBB-2022
		OSB'lerde Kurulan Meslek Lisesi Sayısı	Bölge'de yer alan organize sanayi bölgelerinde kurulan meslek lisesi sayısı	Adet	-	2	Milli Eğitim Müdürlükleri-2022
Hedef-2	Bölgesel Üretim Altyapısı Geliştirilecektir.	İhtisas OSB Sayısı	Bölge'de yer alan ihtisas OSB sayısı	Adet	2	3	TRA2 Bölgesi Sanayi İl Müdürlükleri-2022
		Altyapısı İyileştirilen Sanayii Alanı Sayısı	Plan döneminde altyapısı iyileştirilen OSB, KSS vb. ortak imalat alanı sayısı	Adet	-	4	TRA2 Bölgesi Sanayi İl Müdürlükleri-2022
Hedef-3	Bölge'deki İşletmelerin Sayısı ve Rekabet Edebilirlikleri Artırılacaktır.	Yatırım Teşvik Belgesi Sayısı	İmalat sanayii alanında plan döneminde açılan toplam teşvik belgesi sayısı	Adet	-	200	Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı-2022
		İmalat Sanayii İşletmelerinin Yoğunluğu	İmalat sanayiinde faaliyet gösteren işletme sayısının toplam işletme sayısına oranı	Yüzde	8,1	12	SGK-2021

		İmalat Sanayiinde İstihdam Edilen Sigortalı Sayısı	İmalat sanayiinde faaliyet gösteren işletmelerde istihdam edilen kişi sayısı	Kişi	7.512	10.000	SGK-2021
Hedef-4	Bölge'de Üretilen Sanayi Ürünlerinin Katma Değeri Artırılacaktır.	Marka, Patent, Faydalı Model, Endüstriyel Tasarım Toplam Tescil Sayısı	Bölge'deki marka, patent, faydalı model, endüstriyel tasarım toplam tescil sayısı	Adet	267	300	Türk Patent Enstitüsü-2022
		Ar-Ge ve Ür-Ge'ye Yönelik Kurulan Merkez Sayısı	Ar-Ge ve Ür-Ge'ye yönelik kurulan teknopark ve teknokent sayısı	Adet	-	4	Bölge Üniversiteleri-2022

Stratejik Öncelik/Hedef		Performans Göstergeleri	Verinin Tanımı	Birim	Mevcut Durum	2028 (Hedef Yılı)	Veri Kaynağı/Yılı
Stratejik Öncelik	Kentsel Altyapı ve Hizmetlerin İyileştirilmesi	İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi Sıralaması	TRA2 Bölgesi'nin diğer 25 düzey-2 bölge arasındaki sıralaması	Adet	24	23	TÜİK-2021
		Kent Nüfusunun Toplam Nüfusa Oranı	TÜİK kent-kır ayrımı çalışmasına göre kent nüfusunun toplam nüfusa oranı	Yüzde	54,9	60	TÜİK-2022
Hedef-1	Kentlerde Sosyal Yaşam Güçlendirilecektir.	Sinema Sayısı	Bölge'deki toplam sinema sayısı	Adet	10	14	TÜİK-2022
		Kongre ve Kültür Merkezi Sayısı	Bölge'deki toplam kongre ve kültür merkezi sayısı	Adet	2	6	TÜİK-2022
		Tiyatro Sayısı	Bölge'deki toplam tiyatro sayısı	Adet	11	15	TÜİK-2022
Hedef-2	Kentsel Altyapı ve Sosyal Donatı Alanları Geliştirilecektir.	Doğalgaz Dağıtımı Yapılan İlçe Sayısı	Doğalgaz dağıtımı yapılan ilçe merkezi sayısı	Adet	7	15	KARGAZ ve Serhat GAZ-2022
		Kentsel Dönüşüm Projesi Sayısı	Plan döneminde Bölge'de uygulanan kentsel dönüşüm projelerinin toplam sayısı	Adet	-	8	Bölge Belediyeleri-2022
		Bin Kişiye Düşen Toplam Diş Hekimi Sayısı	Bölge'de bin kişiye düşen toplam diş hekimi sayısı	Kişi	0,2	2	TÜİK-2021 verileri kullanılarak yazar

							tarafından hesaplanmıştır.
		Bin Kişiyeye Düşen Toplam Hekim Sayısı	Bölge’de bin kişiyeye düşen toplam hekim sayısı	Kişi	1,4	2	TÜİK-2021
Hedef-3	Yerleşim Yerlerinde Çevre Kirliliği Azaltılacaktır.	Kanalizasyon Hizmeti Verilen Belediye Nüfusunun Oranı	Kanalizasyon şebekesi ile hizmet verilen belediye nüfusunun toplam belediye nüfusuna oranı	Yüzde	92	96	TÜİK-2020
		Atıksu Arıtma Tesisi ile Hizmet Verilen Belediye Nüfusunun Oranı	Atıksu arıtma tesisi ile hizmet edilen belediye nüfusunun toplam belediye nüfusuna oranı	Yüzde	6	30	TÜİK-2020
		Kişi Başı Günlük Atıksu Miktarı	Bölge’deki il ve ilçe merkezlerinde kişi başı günlük atıksu miktarı ortalaması	Litre	139	100	TÜİK-2020

Stratejik Öncelik/Hedef		Performans Göstergeleri	Verinin Tanımı	Birim	Mevcut Durum	2028 (Hedef Yılı)	Veri Kaynağı/Yılı
Stratejik Öncelik	Doğal Kaynakların Koruma ve Kullanım Dengesinin Sağlanması	Korunan Alanların Sayısı	Ulusal öneme sahip sulak alan, yaban hayatı geliştirme sahası, gen koruma ormanı, milli park Ramsar alanı, tohum bahçesi, tabiat parkı, şehir ormanı ve tohum meşçeresi alanlarının sayısı	Adet	31	40	Tarım ve Orman Bakanlığı-2020
		İklim Değişikliği ile Mücadele Eylem Planı Sayısı	Bölge’de hazırlanan iklim değişikliği ile mücadele eylem planı sayısı	Adet	0	4	SERKA-2022
Hedef-1	Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Kullanımı Artırılacaktır.	Yenilenebilir Enerji Kaynaklarından Elektrik Üretim Kapasitesi	Biyogaz-güneş, biokütle, jeotermal kaynaklı elektrik üretim kapasitesi	MWe	39,27	50	Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı-2021
Hedef-2	Yaşam Alanlarında ve İşyerlerinde Enerji Verimliliği Sağlanacaktır.	Meskenlerde Kişi Başı Tüketilen Elektrik Enerjisi	Bölge’de meskenlerde kişi başı tüketilen elektrik enerjisi	kWh	449	500	TÜİK-2021

Hedef-3	İklim Değişikliğine Uyum Artırılacak, Biyoçeşitlilik ve Doğal Kaynaklar Korunacaktır.	Korunan Alanlar İçin Hazırlanan Uzun Devreli Gelişme Planı ve Yönetim Planı Sayısı	Ulusal öneme sahip sulak alan, yaban hayatı geliştirme sahası, gen koruma ormanı, milli park Ramsar alanı, tohum bahçesi, tabiat parkı, şehir ormanı ve tohum meşçeresi alanları için hazırlanan uzun devreli gelişme planı ve yönetim planı sayısı	Adet	12	25	Tarım ve Orman Bakanlığı-2020
		Madencilik ve Taş Ocakçılığı İhracat Değeri	Bölge'nin madencilik ve taş ocakçılığı ihracat değeri	Dolar	2.886.000	3.500.000	TÜİK-2022

Stratejik Öncelik/Hedef		Performans Göstergeleri	Verinin Tanımı	Birim	Mevcut Durum	2028 (Hedef Yılı)	Veri Kaynağı/Yılı
Stratejik Öncelik	Lojistik Altyapısının ve Dış Ticaretin Geliştirilmesi	Toplam İhracat Miktarı	Bölge'den yapılan ihracatın toplam değeri	Bin Dolar	159.063	200.000	TÜİK-2022
		Lojistik Merkezlerinde Elleçlenen Yük Miktarı	Lojistik merkezlerden taşınan yük miktarı	netton/yıl	424.615	1.000.000	Kars Lojistik Merkezi-2022
Hedef-1	Lojistik Altyapısı İyileştirilecektir	Antrepo Sayısı	Bölge'de faaliyet gösteren toplam antrepo sayısı	Adet	7	14	Ticaret Bakanlığı-2022
		Lojistik Merkezi Sayısı	Bölge'de faaliyet gösteren lojistik merkezi sayısı	Adet	1	2	SERKA-2022
		Sınır Kapılarından Geçen Taşıt Sayısı	Bölge'de yer alan tüm sınır kapılarından geçen toplam kara taşıtı sayısı	Adet	753.151	1.000.000	Ticaret Bakanlığı-2022
Hedef-2	Bölge'nin Erişilebilirliği Artırılacaktır.	Bölünmüş Karayolu Uzunluğu	Bölge'de yer alan bölünmüş devlet ve il karayolu uzunluğu toplamı	Km	998,95	1.300	KGM-2022
		Demiryolu Uzunluğu	Bölge'de yer alan demiryolu uzunluğu toplamı	Km	296	400	TCDD-2021
		Havalimanlarından Yapılan Uçuş Noktaları Sayısı	Bölge'den bölge dışına uçuş yapılan nokta sayısı	Adet	3	5	DHMİ-2022

Hedef-3	Dış Ticaret Faaliyetleri Artırılacaktır.	Aktif Sınır Kapısı	Bölge'de aktif olarak kullanılan sınır kapısı sayısı	Adet	4	6	Ticaret Bakanlığı-2021
		İhracatçı Firma Sayısı	Doğu Anadolu İhracatçılar Birliğine kayıtlı ihracatçı firma sayısı	Adet	276	350	DAİB-2022

10. KAYNAKÇA

- BDDK, *Krediler Veri Tabanı*. (2023). BDDK Web Sitesi: <https://www.bddk.org.tr/> adresinden alındı
- Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu. (2023). Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu Web Sitesi: <https://www.btk.gov.tr/> adresinden alındı
- DHMI, *Havayolu Sektör Raporu*. (2022). Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü Web Sitesi: <https://www.dhmi.gov.tr/> adresinden alındı
- Emanet, H. (2021). *Bakü Tiflis Kars Demiryolunun Bugünü ve Geleceği, International Conference On Eurasian Economies*, 349-354.
- Enerji İşleri Genel Müdürlüğü, *Güneş Enerjisi Potansiyel Atlası*. (2022). Güneş Enerjisi Potansiyel Atlası: <https://gepa.enerji.gov.tr/MyCalculator> adresinden alındı
- İğdır İl Afet ve Acil Durum Müdürlüğü. (2023). *İl Afet Risk Azaltma Planı*. 2022 tarihinde İğdır İl Afet ve Acil Durum Müdürlüğü Web Sitesi. adresinden alındı
- Karaismailoğlu, A. (2021, Haziran 14). Kars-Nahçıvan Demiryolu Projesi ile ilgili fizibilite çalışmalarının sürdürülmesi kararı alındı - Ulaştırma ve Altyapı Bakanı Adil Karaismailoğlu. (Trend Haber Ajansı, Röportaj Yapan) Aralık 22, 2022 tarihinde alındı
- Karayolları Genel Müdürlüğü. (2023). KGM Sitesi: <https://www.kgm.gov.tr> adresinden alındı
- Karayolları Genel Müdürlüğü. (2023). *Devlet ve İl Yolları Envanteri*. Karayolları Genel Müdürlüğü Web Sitesi: <https://www.kgm.gov.tr/Sayfalar/KGM/SiteTr/Istatistikler/DevletveIlyolEnvanteri.aspx> adresinden alındı
- Kars Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü. (2022). Kars, Ardahan ve İğdır Tescil Listesi.
- Kars Lojistik Merkezi. (2023). *Kars Lojistik Merkezi Verileri*.
- Kavaz, İ. (2018). Türkiye'nin Enerji Merkezi Olma Sürecinde TANAP Projesi. *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı Dergisi*, 1-2.
- Meteoroloji Genel Müdürlüğü. (2023). Meteoroloji Genel Müdürlüğü Web Sitesi: <https://www.mgm.gov.tr/> adresinden alındı
- SERKA. (2022). *Zengezur Koridoru'nun Bölgesel Kalkınma ve Ekonomik Büyümede Stratejik Önemi Çalıştay Raporu*. Kars: SERKA.
- SGK İl Müdürlükleri. (2022). *Turistik İşletme ve Çalışan İstatistikleri*. 2022 tarihinde alındı
- Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü. (2023). Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü Web Sitesi: <https://www.siviltoplum.gov.tr> adresinden alındı
- Sosyal Güvenlik Kurumu. (2022). SGK Web Sitesi: <https://www.sgk.gov.tr/> adresinden alındı
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2022, Ocak 21). *2022 Yılı Yatırım Programı*. T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/01/2022-Yili-Yatirim-Programi_21012022.pdf adresinden alındı
- Stratejik Düşünce Enstitüsü. (2020). *Azerbaycan-Ermenistan Anlaşmasının Tam Metni*. Stratejik Düşünce Enstitüsü Web Sitesi: <https://www.sde.org.tr/asya/azerbaycan-ermenistan-anlasmasinın-tam-metni-haberi-20029> adresinden alındı

- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2022, 12 22). *Güncel Açıklamalar*. T.C. Dışişleri Bakanlığı Web Sitesi: https://www.mfa.gov.tr/no_-212_-turkiye-ve-ermenistan-normallesme-sureci-ozel-temsilcileri-nin---gorusmeleri-hk.tr.mfa adresinden alındı
- T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2022). *Şiddet Önleme ve İzleme Merkezi İletişim Bilgileri*. T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Web Sitesi: <https://www.aile.gov.tr/iletisim/bakanlik-iletisim-bilgileri/sonim/> adresinden alındı
- T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2022). *Sit Alanları*. T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Web Sitesi: <https://www.csb.gov.tr/sit-alanlari> adresinden alındı
- T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2023). T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Web Sitesi: <https://yereyonetimler.csb.gov.tr> adresinden alındı
- T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu. (2023). *Doğal Gaz Piyasası Resmi İstatistikleri Listesi*. T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu Web Sitesi: <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-166/resmi-istatistikleri> adresinden alındı
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2022). T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Web Sitesi: <https://enerji.gov.tr> adresinden alındı
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2023). T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Web Sitesi. adresinden alındı
- T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı. (2023). *Spor Hizmetleri Genel Müdürlüğü İstatistikleri*. T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı Web Sitesi: <https://shgm.gsb.gov.tr/Sayfalar/175/105/Istatistikler> adresinden alındı
- T.C. İçişleri Bakanlığı, Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. (2022). Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı Web Sitesi: <https://www.afad.gov.tr/> adresinden alındı
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı . (2007). *Türkiye 2023 Turizm Stratejisi*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Web Sitesi: <https://www.ktb.gov.tr/Eklenti/906,ttstratejisi2023pdf.pdf?0> adresinden alındı
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2022). *KTKGB ve Turizm Merkezleri*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Web Sitesi: <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9669/ktkgb-ve-turizm-merkezleri.html> adresinden alındı
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Turizm İstatistikleri. (2023). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı: <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9851/turizm-istatistikleri.html> adresinden alındı
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı. (2022). T.C. MEB Web Sitesi: <https://sgb.meb.gov.tr/> adresinden alındı
- T.C. Resmî Gazete. (2022, Mart 23). *Milletlerarası Andlaşma*. T.C. Cumhurbaşkanlığı Resmî Gazete: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/03/20220323-1.pdf> adresinden alındı
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2022). *Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırmaları*. T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Web Sitesi: <https://www.sanayi.gov.tr/merkez-birimi/b94224510b7b/sege/il-sege-raporlari> adresinden alındı
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. (2022). *Korunan Alan İstatistikleri*. Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü Web Sitesi: <https://www.tarimorman.gov.tr/DKMP/Menu/18/Korunan-Alan-Istatistikleri> adresinden alındı

- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, Arıcılık Ürün Raporu.* (2023). T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Web Sitesi: <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/> adresinden alındı
- TCDD Taşımacılık A.Ş., Yıllık İstatistikler.* (2022). TCDD Taşımacılık A.Ş.: <https://www.tcddtasimacilik.gov.tr/sayfa/istatistikler> adresinden alındı
- TOBB, TSKB ve TEPAV. (2020, Ağustos). *81 İilde Türkiye'nin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Karnesi.* Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV Web Sitesi: https://www.tepav.org.tr/upload/mce/2020/haberler/tobb_tskb_tepav_81_ilde_turkiyenin_toplumsal_cinsiyet_esitligi_karnesi.pdf adresinden alındı
- TRA2 Bölgesi İl Afet ve Acil Durum Müdürlükleri. (2023). *İl Risk Azaltma Planları.* TRA2 Bölgesi il Afet ve Acil Durum Müdürlükleri Web Siteleri. adresinden alındı
- TRA2 Bölgesi OSB Müdürlükleri. (2022).
- TRA2 Bölgesi OSB Müdürlükleri. (2023).
- TRA2 Bölgesi SGK İl Müdürlükleri. (2022).
- Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP). (2022). *Basın Bültenleri.* Aralık 22, 2022 tarihinde Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP) Web Sitesi: <https://www.tanap.com/bulten-22> adresinden alındı
- Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP). (2022). *Hakkımızda.* Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP) Web Sitesi: <https://www.tanap.com/tanap-projesi> adresinden alındı
- TÜİK. (2021). *Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması.* Türkiye İstatistik Kurumu Web Sitesi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2021-45581> adresinden alındı
- TÜİK, Bölgesel İstatistikler.* (2023). TÜİK Web sitesi: <https://www.tuik.gov.tr/> adresinden alındı
- TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri.* (2023). TÜİK Web Sayfası: <https://iz.tuik.gov.tr/> adresinden alındı
- TÜİK, Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması.* (2022). TÜİK: <https://www.tuik.gov.tr/> adresinden alındı
- TÜİK, İl Göstergeleri.* (2023). TÜİK Web Sayfası: <https://biruni.tuik.gov.tr/ilgosterge/?locale=tr> adresinden alındı
- (2023). *TÜİK, Kent-Kır Sınıflama Çalışması.*
- TÜİK, Merkezi Dağıtım Sistemi.* (2023). TÜİK Web sitesi: <https://www.tuik.gov.tr/> adresinden alındı
- Türk Patent ve Marka Kurumu.* (2023). Türk Patent ve Marka Kurumu: <https://www.turkpatent.gov.tr/patent-istatistik> adresinden alındı
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları.* (2022). TCDD Websitesi: <https://www.tcdd.gov.tr> adresinden alındı
- Türkiye İhracatçılar Meclisi, İhracat Rakamları.* (2023). Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) Web Sitesi: <https://tim.org.tr> adresinden alındı
- Van Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü. (2022). Ağrı İli Tescil Listesi.

EK-1: ÖRNEK YATIRIM FIRSATI VE PROJE FİKRİ KÜNYELERİ¹

Künye 1

Proje adı	Bölge İlleri Konaklama Tesisi Projesi
Proje konusu	Turizm
Proje özeti	Proje kapsamında Bölge'ye gelen turistlere kaliteli hizmet sunabilecek konaklama tesisleri inşa edilecektir.
Sektör	55. Konaklama
Projenin amacı	Proje kapsamında inşa edilecek Kars'ta 5, diğer illerde ise asgari 4 yıldızlı konaklama tesisleri ile yatak kapasitesi eksikliğinin giderilmesi, fiyatlarda standardizasyonun sağlanması, niş pazara alternatif konaklama imkânı sunulması ve hizmet kalitesinin iyileştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu sayede hem yeni istihdam alanları yaratılmış olacak hem de destinasyona gelen turistlerin geceleme sayısının artması ile Bölge ekonomisine katkı sağlanacaktır.
Projenin bölge için önemi	Bölge; Ağrı Dağı, İshak Paşa Sarayı, Çıldır Gölü ve Ani Örenyeri, Tuz Mağaraları ve Şeytan Kalesi gibi önemli turizm değerlerine sahiptir. Son yıllarda kurdaki yükselişin etkisiyle iç pazarlarda yeni yerler keşfetmek isteyen turistler başta Doğu Ekspresi'ni kullanarak Bölge'ye gelmektedir. Mevcut konaklama tesisleri hem nitelik hem de nicelik açısından destinasyona gelen turistlerin beklentilerini ve gereksinimlerini karşılama noktasında yetersiz kalmaktadırlar. Proje, Bölge'nin artan turizm trendinin sürekliliğinin sağlanması açısından önem arz etmektedir.
Yatırımın/tesisin ölçeği (kapasite)	4 yıldızlı otellerde 60 oda 110 yatak 5 yıldızlı otellerde 120 oda 350 yatak
Proje yürütücüsü	Özel Sektör
Uygulama yeri	Ağrı/Ardahan/Iğdır/Kars
Toplam proje bütçesi/ Sabit yatırım tutarı	4 yıldızlı otel için 2.750.000 \$ 5 yıldızlı otel için 4.500.000 \$
Projenin ilave istihdam öngörüsü	4 yıldızlı otellerde 35 kişi 5 yıldızlı otellerde 50 kişi
Proje uygulama süresi	24 Ay
Projenin hedef kitlesi	Proje hedef kitlesini Bölge'ye gelen yerli ve yabancı turistler oluşturmaktadır.
Sürdürülebilir Kalkınma	8. İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme 11. Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar

¹ Bu proje fikirleri bölge planı kapsamında yapılan sosyoekonomik analizler ve saha çalışmaları çerçevesinde ilgili paydaşlarla örnek olarak geliştirilmiş olup bölge planlarının hayata geçirilmesi için gereken bütün projeleri kapsamamaktadır. Ayrıca bu projeler, proje konusunun tabi olduğu mevzuat çerçevesinde izin, onay, görüş ve ruhsat gibi gerekli ön koşulların yerine getirilmesi halinde uygulanabilecektir.

Amaçlarıyla ilişkisi	
Bölge Planı ile ilişkisi	Stratejik Öncelik 1: Turizm Destinasyonlarının Geliştirilmesi ve Markalaşması Hedef 1.2: Turistik Tesislerde Sunulan Hizmet Kalitesi Artırılacaktır. Hedef 1.3: Turizm Destinasyonlarının Altyapısı Geliştirilecektir.

Künye 2

Proje adı	Ağrı Dağ Oteli Projesi
Proje konusu	Turizm
Proje özeti	Proje kapsamında Ağrı Dağı'nı tırmanmak için gelen ziyaretçilerin tırmanış sırasında gereksinimlerini karşılayacakları 40 yatak kapasitesine sahip bir konaklama tesisi inşa edilecektir. Tesiste hediyelik eşya ve dağcılık malzemelerinin satışının olacağı ofisler de hizmet verecektir.
Sektör	55. Konaklama
Projenin amacı	Yapılacak olan dağ oteli sayesinde Ağrı iline gelen yerli ve yabancı turistlere kaliteli hizmet verebilecek bir konaklama altyapısı oluşturulurken, hediyelik eşya ve dağcılık malzemeleri satış ofislerinin il ekonomisine katkı sağlanması amaçlanmaktadır.
Projenin bölge için önemi	Ülkemizin en yüksek dağı olan Ağrı Dağı birçok inanışa göre kutsal kabul edilmekte ve dağcılık için de orta ve başlangıç seviyesi için uygun bir lokasyon olarak görülmektedir. Ancak bu çok yönlü potansiyel altyapısal eksikliklerin de etkisiyle yeterli seviyede kullanılmamaktadır. Proje ile 3.200 metrede bulunan kamp alanına Ağrı Dağı tırmanışı yapan yerli ve yabancı turistlerin zirveye çıkmadan önce hem güvenli bir şekilde dinlenebilecekleri hem de rakıma ve oksijen seviyesine uyum sağlayabilecekleri bir dağ oteli yapılacaktır. Projenin hayata geçmesi ile Bölge'ye ve Ağrı iline gelen turist sayısında artış sağlanacaktır.
Yatırımın/tesisin ölçeği (kapasite)	Konaklama kapasitesi: 20 oda, 40 yatak
Proje yürütücüsü	İlgili Yerel Yönetimler veya Özel Sektör
Uygulama yeri	Ağrı/Doğubayazıt
Toplam proje bütçesi/ Sabit yatırım tutarı	2.000.000 \$
Projenin ilave istihdam öngörüsü	20 Kişi
Proje uygulama süresi	18 Ay
Projenin hedef kitlesi	Proje hedef kitlesini Ağrı Dağı'na tırmanış veya inanç turizmi amacıyla gelen yerli ve yabancı turistler oluşturmaktadır.

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarıyla ilişkisi	8. İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme 11. Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar
Bölge Planı ile ilişkisi	Stratejik Öncelik 1: Turizm Destinasyonlarının Geliştirilmesi ve Markalaşması Hedef 1.2: Turistik Tesislerde Sunulan Hizmet Kalitesi Artırılacaktır. Hedef 1.3: Turizm Destinasyonlarının Altyapısı Geliştirilecektir.

Künye 3

Proje adı	Kars Osmanlı Konaklarının Restorasyonu Projesi
Proje konusu	Turizm
Proje özeti	Osmanlı geleneksel ev/konak mimarisi yapısında kalan 6 tarihi eser konağın rekonstrüksiyon/restorasyon çalışmalarının yapılması sağlanacaktır. Çalışmalar sonrasında, Ahmet Tevfik Paşa Konağı'nın geleneksel Osmanlı ev yaşantısını gösterecek şekilde iç tasarımının yapılarak bir müzeye dönüştürülmesi, diğer konakların ise restoran, kafe veya butik konaklama tesisi olarak hizmet vermek üzere özel sektöre tahsis edilmesi sağlanacaktır.
Sektör	41. Bina inşaatı
Projenin amacı	Proje kapsamında rekonstrüksiyon/restorasyon çalışmalarının yapılması planlanan 6 tarihi eser konak, Kars ilinin yeni cazibe merkezi olan Gazi Kars Bedesteni çevresinde yer almaktadır. Söz konusu çalışmaların tamamlanması ile yeni turizm destinasyon noktalarının oluşturulması ve bu sayede hem Bölge'ye hem de Kars iline gelen turistlerin geceleme sayısının artırılması amaçlanmaktadır.
Projenin bölge için önemi	Kars ilinde Osmanlı geleneksel ev/konak mimarisi yapısında kalan ender eserlerden olan ve içlerinde Kars Valiliği yapmış Ahmet Tevfik Paşa'nın konağının da bulunduğu 6 tarihi eserin restorasyon/rekonstrüksiyon çalışmaları yapılarak Rus işgal döneminde tahrip edilmesi nedeniyle Kars'ta nispeten düşük sayıda olan Osmanlı mimarisinin ve kültürel mozağin korunması ve gelecek nesillere aktarılması il ve Bölge için önem arz etmektedir.
Yatırımın/tesisin ölçeği (kapasite)	6 tarihi eser konak ve 20.000 m ² alanın peyzaj düzenlemesi
Proje yürütücüsü	İlgili Yerel Yönetimler
Uygulama yeri	Kars/Merkez(Kaleiçi Mahallesi)

Toplam proje bütçesi/ Sabit yatırım tutarı	2.200.000 \$
Projenin ilave istihdam öngörüsü	35 Kişi
Proje uygulama süresi	24 Ay
Projenin hedef kitlesi	Kars ilinde yaşayan halk, tahsis yapılacak işletmeler ile yerli ve yabancı ziyaretçiler projenin hedef kitlesini oluşturmaktadır.
Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarıyla ilişkisi	11. Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar
Bölge Planı ile ilişkisi	Stratejik Öncelik 1: Turizm Destinasyonlarının Geliştirilmesi ve Markalaştırılması Hedef 1.3: Turizm Destinasyonlarının Altyapısı Geliştirilecektir.

Künye 4

Proje adı	Sarıkamış Suni Karlama Sistemi Projesi
Proje konusu	Turizm
Proje özeti	Proje kapsamında Kars Sarıkamış Kış Sporları Turizm Merkezi'nde kayak sezonunu yaklaşık 2 ay uzatacak 10 km kayak pisti karlama kapasitesine sahip suni karlama sistemi kurulacaktır.
Sektör	93. Spor faaliyetleri, eğlence ve dinlence faaliyetleri
Projenin amacı	Ülkemizdeki faal kış sporları merkezlerinden biri olan Sarıkamış'ta kayak sezonunun süresi iklim değişikliği nedeniyle her yıl daha da kısalmaktadır. Ayrıca Bölge'de faaliyet gösteren otellere yapılan rezervasyonlar kar yağmadığı için iptal edilmekte veya karın ne zaman yağacağı tam bilinmediği için rezervasyon yapılmamaktadır. Kurulması planlanan suni karlama sistemi ile destinasyonda kayak sezonu erken başlayacaktır. Bu sayede müşteri ve gelir kayıplarının azaltılması ile istihdam ve rekabet gücünün artırılması sağlanacaktır.
Projenin bölge için önemi	Sarıkamış Kars Sarıkamış Kış Sporları Turizm Merkezi'nde iklim değişikliği kaynaklı kar yağışının azalması ile kayak sezonu geç başlamaktadır. Her geçen yıl etkisi daha da hissedilen iklim değişikliğine karşı direncin artırılması Merkez'in sürdürülebilirliği açısından hayati öneme sahiptir.
Yatırımın/tesisnin ölçeği (kapasite)	10 km kayak pisti karlama kapasitesi

Proje yürütücüsü	İlgili Yerel Yönetimler
Uygulama yeri	Kars/Sarıkamış
Toplam proje bütçesi/ Sabit yatırım tutarı	8.300.000 \$
Projenin ilave istihdam öngörüsü	Yaz sezonu: 2 kişi Kış sezonu: 5 kişi
Proje uygulama süresi	15 Ay
Projenin hedef kitlesi	Projenin hedef kitlesini turizm ve seyahat acenteleri, Sarıkamış'ta faaliyet göstermekte olan konaklama tesisleri ve Bölge'ye gelen yerli ve yabancı turistler oluşturmaktadır.
Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarıyla ilişkisi	8. İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme 11. Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar
Bölge Planı ile ilişkisi	Stratejik Öncelik 1: Turizm Destinasyonlarının Geliştirilmesi ve Markalaştırılması Hedef 1.3: Turizm Destinasyonlarının Altyapısı Geliştirilecektir.

Künye 5

Proje adı	Serhat'ta Gelişen Kamp-Karavan Turizmi Projesi
Proje konusu	Turizm
Proje özeti	Proje kapsamında TRA2 Bölgesi illerinin her birinde kamp ve karavan amaçlı park, konaklama ve temel hizmetlerin sunulduğu alanlar oluşturulacaktır.
Sektör	55. Konaklama
Projenin amacı	Covid-19 pandemisinin de etkisiyle değişen turizm anlayışı ile birlikte çeşitli gelir gruplarına yönelik hizmet verebilmesi, kamp-karavan turizminin ön plana çıkmasını sağlamıştır. Bölge'nin doğal, tarihi ve kültürel değerleri göz önünde bulundurulduğunda kamp-karavan turizmi açısından büyük bir potansiyele sahip olduğu değerlendirilmektedir. Bu kapsamda TRA2 Bölgesi illerinin her birinde birer adet kamp-karavan alanı oluşturularak turizmin tüm yıla yayılması ve turizm faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi amaçlanmaktadır.
Projenin bölge için önemi	Bölge'nin doğal, tarihi ve kültürel değerlerinin yanında bakir ve doğa ile iç içe olması kamp-karavan turizmine yönelik turistlerin ilgisini çekmekte ve Bölge'ye karşı merak uyandırmaktadır. Proje ile bu potansiyelin harekete geçirilmesi, ülkenin kamp-karavan turizmi rotasına Bölge'nin de dahil edilmesi ve Bölge'ye yeni bir turizm türünün kazandırılması sağlanacaktır.

Yatırımın/tesisin ölçüğü (kapasite)	Ağrı: 20 adet karavan ünitesi alanı, 40 adet kamp çadırı alanı Ardahan: 10 adet karavan ünitesi alanı, 25 adet kamp çadırı alanı İğdır: 10 adet karavan ünitesi alanı, 25 adet kamp çadırı alanı Kars: 20 adet karavan ünitesi alanı, 40 adet kamp çadırı alanı Her il için gerekli, 1 adet idari hizmet binası, ortak kullanım alanları, 1 adet büfe, 1 adet güvenlik noktası Toplamda yıllık ortalama 3.500 karavan konaklaması ve 7.000 kamp konaklaması
Proje yürütücüsü	İlgili Yerel Yönetimler veya Özel Sektör
Uygulama yeri	Ağrı/Ardahan/İğdır/Kars
Toplam proje bütçesi/ Sabit yatırım tutarı	20 adet karavan - 40 adet kamp çadırı alanı için; 750.000 \$ 10 adet karavan - 25 adet kamp çadırı alanı için; 500.000 \$
Projenin ilave istihdam öngörüsü	Yaz sezonu: 8 kişi Kış sezonu: 4 kişi
Proje uygulama süresi	18 Ay
Projenin hedef kitlesi	Projenin hedef kitlesini doğa turizmine meraklı yerli ve yabancı karavan-kamp kullanıcıları ile ekolojik uygulamaları takip eden ve doğaya saygılı tesisleri seyahat amaçlı tercih eden turistler oluşturmaktadır.
Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarıyla ilişkisi	8. İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme
Bölge Planı ile ilişkisi	Stratejik Öncelik 1: Turizm Destinasyonlarının Geliştirilmesi ve Markalaşması Hedef 1.3: Turizm Destinasyonlarının Altyapısı Geliştirilecektir. Hedef 1.4: Turizmin Tüm Yıla Yayılması ve Turizm Çeşitliliğinin Artırılması Sağlanacaktır.

Künye 6

Proje adı	Diyadin Termal Otel ve Sağlık Merkezi Projesi
Proje konusu	Turizm
Proje özeti	Proje ile 50 oda ve 100 yatak kapasitesine sahip konaklama tesisi inşa edilecektir. Gününbirlik ziyaretçiye termal havuz ve sauna hizmetleri de sunulacak olan tesiste aynı zamanda sağlık turizmine yönelik balneoterapi, fizik tedavi ve rehabilitasyon birimleri de hizmet verecektir.
Sektör	55. Konaklama
Projenin amacı	Diyadin'de yer alan jeotermal kaynağa yakın otel ve gününbirlik tesisler günümüz ihtiyaçlarını karşılayamayacak düzeyde olduğu için kaynak, turizme yönelik yeterince kullanılmamaktadır. Bu nedenle jeotermal

	kaynağın aktif kullanımını sağlamak, turizm çeşitliliğini artırmak, yerli ve yabancı turiste en iyi şekilde hizmet vermek ve ilçenin sosyoekonomik kalkınmasına katkıda bulunmak amacıyla 4 yıldızlı termal otel ve sağlık merkezi yapılacaktır.
Projenin bölge için önemi	Diyadin ilçesi jeotermal enerji bakımından yüksek potansiyele sahiptir. İlçede bulunan termal ve konaklama tesislerinin hizmet sunum standartları düşük olup turistlerin ilgisini çekmemektedir. Bu sebeple ilçede yapılması planlanan termal otel ve sağlık merkezi projesi Bölge’de sağlık turizminin gelişimi açısından önem arz etmektedir.
Yatırımın/tesisin ölçeği (kapasite)	Konaklama Kapasitesi: 50 oda 100 yatak Günübirlik jeotermal havuz ve odalarda hizmet verilen kişi sayısı: 150 kişi
Proje yürütücüsü	Özel sektör
Uygulama yeri	Ağrı/Diyadin
Toplam proje bütçesi/ Sabit yatırım tutarı	4.000.000 \$
Projenin ilave istihdam öngörüsü	30 Kişi
Proje uygulama süresi	18 Ay
Projenin hedef kitlesi	Projenin hedef kitlesini Ağrı ilinde ve çevre illerde yaşayanlar ile sağlık turizmi amaçlı seyahat eden yerli ve yabancı turistler oluşturmaktadır.
Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarıyla ilişkisi	8. İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme
Bölge Planı ile ilişkisi	Stratejik Öncelik 1: Turizm Destinasyonlarının Geliştirilmesi ve Markalaştırılması Hedef 1.3: Turizm Destinasyonlarının Altyapısı Geliştirilecektir. Hedef 1.4: Turizmin Tüm Yıla Yayılması ve Turizm Çeşitliliğinin Artırılması Sağlanacaktır.

Künye 7

Proje adı	Iğdır Güneş Enerji Sistemli Sera Projesi ²
Proje konusu	Kırsal kalkınma
Proje özeti	Proje ile 10 dönümlük bir arazi üzerine 800 kW güce sahip güneş enerjisi sistemli sera kurulacak ve bu serada domates üretimi yapılacaktır.
Sektör	01. Bitkisel ve hayvansal üretim ile avcılık ve ilgili hizmet faaliyetleri

² Söz konusu yatırım fırsatlarına ilişkin detaylı bilgiye <https://www.yatirimadestek.gov.tr/> adresinden erişim sağlanabilmektedir.

Projenin amacı	İğdır ili, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından hazırlanan Türkiye Güneş Enerji Potansiyeli Haritası'na (GEPA) göre güneşlenme süresi en uzun olan illerden birisidir. Bu kapsamda güneş enerjisi potansiyeli yüksek olan İğdır ilinde, 10 dönümlük bir arazi üzerine 800 kW kurulu güce sahip güneş enerjisi sistemli sera kurulması ve bu serada sofralık ve tohumluk domates üretilmesi amaçlanmaktadır. Güneş enerjisi sayesinde meteorolojik şartlara bağımlılığın ortadan kaldırılması ve üretimin 4 mevsime yayılması amaçlanmaktadır.
Projenin bölge için önemi	Rol model olacak proje ile domates üretiminin 12 aya yayılması ve kırsalda yaşayan vatandaşların tarımdan elde ettiği gelirin artırılması sağlanacaktır.
Yatırımın/tesisin ölçeği (kapasite)	800 kW
Proje yürütücüsü	İlgili Yerel Yönetimler veya Özel Sektör
Uygulama yeri	İğdır/Melekli Beldesi
Toplam proje bütçesi/ Sabit yatırım tutarı	730.000 \$
Projenin ilave istihdam öngörüsü	24 Kişi
Proje uygulama süresi	18 Ay
Projenin hedef kitlesi	Projenin hedef kitlesini İğdır ilindeki üreticiler, çalışma çağındaki işsiz nüfus ve söz konusu seradan üretilen ürünlerin satışa sunulacağı işletmeler oluşturmaktadır.
Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarıyla ilişkisi	2. Açlığa Son 7. Erişilebilir ve Temiz Enerji 12. Sorumlu Üretim ve Tüketim
Bölge Planı ile ilişkisi	Stratejik Öncelik 2: Kırsal Altyapının ve Ekonominin Geliştirilmesi Hedef 2.3: Tarımsal Altyapı İyileştirilecektir. Stratejik Öncelik 5: Doğal Kaynakların Koruma ve Kullanım Dengesinin Sağlanması Hedef 5.1: Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Kullanımı Artırılacaktır.

Künye 8

Proje adı	Entegre Kaz Ürünleri Tesisi Projesi ³
Proje konusu	Kırsal kalkınma
Proje özeti	Proje kapsamında kaz yetiştiriciliğini geliştirecek ve yetiştirilen kazlardan elde edilecek ürünlerin işlenerek katma değer yaratmasına olanak sağlayacak bir tesis kurulacaktır.
Sektör	10. Gıda ürünlerinin imalatı
Projenin amacı	Kaz yetiştiriciliği, Ardahan ve Kars illerinde yapılan önemli ekonomik faaliyetlerinden birisidir. Ülkede en fazla kaz varlığına sahip düzey-2 bölgesi TRA2 Bölgesidir. Kurulması planlanan tesis ile öncelikle kaz yetiştirilmesi sağlanıp Bölge'nin sahip olduğu yerli kaz geni korunacak; yetiştirilen kazlardan elde edilecek etin, tüyün, ciğeri, yumurtanın ve sakatatların işlenerek Bölge ekonomisine katkı sunulması amaçlanmaktadır.
Projenin bölge için önemi	Kaz yetiştiriciliği Bölge'deki kırsal alanlarda özellikle kadınlar tarafından küçük aile işletmelerince yapılmaktadır. Ayrıca, kazlar yalnızca karkas et olarak pazarlanmakta ve katma değere haiz kaz tüyü, ciğeri ve diğer sakatları ekonomik döngüde yer almamaktadır. Bunların yanında son yıllarda Bölge iklimine dayanıklı ve et verimi yüksek yerli ırkın genotipi giderek bozulmaktadır. Proje Bölge'deki kaz yetiştiricileri için rol model oluşturacak olmasının yanı sıra yerli kaz geninin de korunarak gelecek nesillere aktarılmasını sağlayacaktır.
Yatırımın/tesisin ölçeği (kapasite)	Yıllık 100.000 baş kesim kapasite sahip tesiste yılda 20.000 baş damızlık kaz, 360 ton kaz ciğeri ve 2.400 ton kaz sakatları üretilecektir.
Proje yürütücüsü	İlgili Kamu Kurumları veya Özel Sektör
Uygulama yeri	Kars veya Ardahan
Toplam proje bütçesi/ Sabit yatırım tutarı	5.000.000 \$
Projenin ilave istihdam öngörüsü	20 Kişi
Proje uygulama süresi	24 Ay
Projenin hedef kitesi	Projenin hedef kitlesini kaz yetiştiren ve kaz ürünü satışı yapan işletmeler ile kadınlar ve kooperatifler oluşturmaktadır.
Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarıyla ilişkisi	2. Açlığa Son

³ Söz konusu yatırım fırsatlarına ilişkin detaylı bilgiye <https://www.yatirimadestek.gov.tr/> adresinden erişim sağlanabilmektedir.

Bölge Planı ile ilişkisi	Stratejik Öncelik 2: Kırsal Altyapının ve Ekonominin Geliştirilmesi Hedef 2.4:Yöresel ve Tarımsal Ürünlerde Katma Değer Artırılacaktır. Stratejik Öncelik 3: İmalat Sanayiinin Geliştirilmesi Hedef 3.4: Bölge’de Üretilen Sanayi Ürünlerinin Katma Değeri Artırılacaktır.
---------------------------------	---

Künye 9

Proje adı	İğdır Kayısı İşleme Tesisi Projesi ⁴
Proje konusu	Kırsal kalkınma
Proje özeti	Proje ile İğdır OSB’de hammaddesi İğdır kayısı olan kayısı çekirdeği yağı, yağı alınmış kayısı çekirdeği unu ve kayısı marmeladı gibi ürünlerin üretiminin yapılacağı kayısı işleme tesisi kurulacaktır.
Sektör	10. Gıda ürünlerinin imalatı
Projenin amacı	TRA2 Bölgesi’nde en fazla kayısı üretimi İğdır ilinde yapılmakta olup yıllık yaklaşık 40.000 tonun üzerinde üretim gerçekleştirilmektedir. Coğrafi işaretli bir ürün olan İğdır kayısı ilin mikroklima özelliği sayesinde kendine has farklı bir lezzete ve aromaya sahiptir; diğer bölgelerde üretilen birçok kayısıya kıyasla daha yüksek kalitelidir. Ancak, ildeki depolama alanlarının yetersizliği ve nakliye problemleri nedeniyle kayısı hasat dönemindeki sıcaklıklardan kaynaklı bozulmaya uğramaması için büyük bir kısmı il dışından gelen tüccar ve komisyonculara düşük fiyatlarla satılmaktadır. Bu sebeple ürününden yeterince gelir elde edemeyen üreticilerin kayısıya ilgileri giderek azalmaktadır. Proje kapsamında kurulacak tesis ile hem İğdır ilindeki kayısı üretici sayılarının artması hem de İğdır kayısılarından katma değer yaratacak ürünlerin üretilmesi amaçlanmaktadır.
Projenin bölge için önemi	Yöresel ürünlerde katma değeri artıracak ürün çeşitlendirmesi Bölge’nin bu alanda elde ettiği gelirlerin artırılması açısından oldukça önem arz etmektedir. Hammaddeye yakınlık, üretimi gerçekleştirilecek katma değerli ürünlerin sürdürülebilirliği açısından önemli bir avantaj sağlayacaktır.
Yatırımın/tesisin ölçeği (kapasite)	Proje kapsamında tesiste yıllık ortalama 4.000 ton kayısının işlenerek katma değerli ürünlere dönüştürülmesi öngörülmektedir.
Proje yürütücüsü	Özel Sektör
Uygulama yeri	İğdır/Merkez (İğdır Organize Sanayi Bölgesi)
Toplam proje bütçesi/ Sabit yatırım tutarı	2.200.000 \$
Projenin ilave istihdam öngörüsü	35 Kişi

⁴ Söz konusu yatırım fırsatlarına ilişkin detaylı bilgiye <https://www.yatirimadestek.gov.tr/> adresinden erişim sağlanabilmektedir.

Proje uygulama süresi	12 Ay
Projenin hedef kitlesi	Projenin hedef kitlesini Iğdır ilindeki kayısı üreticileri, çalışma çağındaki işsiz nüfus ve tesisi işletecek olan sanayici ve/veya sanayiciler oluşturmaktadır.
Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarıyla ilişkisi	2. Açılığa Son
Bölge Planı ile ilişkisi	Stratejik Öncelik 2: Kırsal Altyapının ve Ekonominin Geliştirilmesi Hedef 2.4: Yöresel ve Tarımsal Ürünlerde Katma Değer Artırılacaktır. Stratejik Öncelik 3: İmalat Sanayiinin Geliştirilmesi Hedef 3.4: Bölge’de Üretilen Sanayi Ürünlerinin Katma Değeri Artırılacaktır.

Künye 10

Proje adı	Deri İşleme Tesisi Projesi ⁵
Proje konusu	Kırsal kalkınma
Proje özeti	Proje kapsamında başta Ağrı ve Kars illerindeki olmak üzere Bölge’deki et işleme tesislerinden ve kesimhanelerden çıkan hayvan derilerinin işlenebileceği tesis kurulacaktır.
Sektör	15. Deri ve ilgili ürünlerin imalatı
Projenin amacı	TRA2 Bölgesi Türkiye’de en fazla büyükbaş hayvana sahip düzey-2 bölgesi iken Ağrı ve Kars illeri büyükbaş ve küçükbaş hayvan varlığının en çok olduğu Bölge illeri arasında yer almaktadır. Ancak Bölge illerinde deri işleme tesisi bulunmadığından kesim sonrası hayvan derileri atıl durumda kalmakta veya Bölge dışına düşük fiyatlarla pazarlanarak katma değeri yüksek ürünlere dönüştürülememektedir. Projenin hayata geçmesi ile atıl durumda kalan hayvan derilerinin işlenerek başta Bölge’de gelişmekte olan ayakkabı sektöründe olmak üzere katma değeri yüksek ürünlere yönelik hammaddenin sağlanması ve çanta, hediyelik eşya gibi ürünlere dönüştürülmesi amaçlanmaktadır.
Projenin bölge için önemi	Projenin hayata geçmesi ile Bölge’de hayvancılıkla uğraşan işletmeler için önemli bir yan ürün ortaya çıkmış olacak ve elde ettikleri gelirlerinde artış sağlanacaktır. Ayrıca Bölge’de benzeri bir firma bulunmamasından kaynaklı eksikliğin giderilmesi ve Bölge’deki hayvancılık faaliyetlerine ivme kazandırması amacıyla deri işleme ve deri ürünlerine dönüştürme tesisinin kurulması önem arz etmektedir.
Yatırımın/tesisin ölçeği (kapasite)	Proje kapsamında tesiste yıllık 1.000 ton işlenmiş deri üretimi öngörülmektedir.
Proje yürütücüsü	Özel Sektör

⁵ Söz konusu yatırım fırsatlarına ilişkin detaylı bilgiye <https://www.yatirimadestek.gov.tr/> adresinden erişim sağlanabilmektedir.

Uygulama yeri	Ağrı/Merkez (Ağrı Organize Sanayi Bölgesi) veya Kars/Merkez (Kars Organize Sanayi Bölgesi)
Toplam proje bütçesi/ Sabit yatırım tutarı	2.500.000 \$
Projenin ilave istihdam öngörüsü	50 Kişi
Proje uygulama süresi	24 Ay
Projenin hedef kitlesi	Projenin hedef kitlesini Bölge illerindeki büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiricileri, işsiz nüfus ve tesisi işletecek olan sanayici ve/veya sanayiciler oluşturmaktadır.
Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarıyla ilişkisi	2. Açlığa Son 8. İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme 9. Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı
Bölge Planı ile ilişkisi	Stratejik Öncelik 2: Kırsal Altyapının ve Ekonominin Geliştirilmesi Hedef 2.4: Yöresel ve Tarımsal Ürünlerde Katma Değer Artırılacaktır. Stratejik Öncelik 3: İmalat Sanayiinin Geliştirilmesi Hedef 3.4: Bölge’de Üretilen Sanayi Ürünlerinin Katma Değeri Artırılacaktır.

Künye 11

Proje adı	Ağrı Entegre Süt İşleme Tesisi Projesi
Proje konusu	Kırsal kalkınma
Proje özeti	Proje ile kendi sütünü işleyerek katma değerli ürünler üretebilecek ve diğer hayvancılık işletmelerinden de süt temin edebilecek 500 büyükbaş hayvan kapasiteli entegre süt hayvancılığı ve süt işleme tesisi kurulacaktır.
Sektör	10. Gıda ürünlerinin imalatı
Projenin amacı	Ağrı ilinde büyük bir hayvancılık potansiyeli olmasına karşın büyük ölçekli bir süt işleme tesisi bulunmamaktadır. Bu nedenle hayvancılık yapan işletmelerde de süte alıcı olmadığı için yeterli düzeyde süt sağımı yapılmamaktadır. Kurulması planlanan tesis ile işlenerek katma değerli ürünlere dönüştürülen süt ürünlerinin satılması, hayvancılığa olan ilgi ve üretim düzeyinin artırılması ile sektörde ek istihdam oluşturulması amaçlanmaktadır.
Projenin bölge için önemi	Proje ile hem kendi bünyesindeki hayvanların sütünü işleyerek katma değerli ürünler oluşturulacak hem de yöreden süt temini yapılarak hayvan yetiştiricilerine katkı sağlanacaktır. Bölge’nin sahip olduğu katma değere haiz hayvancılık ürünlerinin ekonomiye kazandırılması bilhassa kırsal

	alanlarda yaşayanların sosyoekonomik düzeylerinin geliştirilmesi açısından önem arz etmektedir.
Yatırımın/tesisin ölçeği (kapasite)	13.000 litre/gün çiğ süt üretimi 10.000 ton/yıl süt işleme kapasitesi
Proje yürütücüsü	Özel Sektör
Uygulama yeri	Ağrı/Merkez
Toplam proje bütçesi/ Sabit yatırım tutarı	5.500.000 \$
Projenin ilave istihdam öngörüsü	30 Kişi
Proje uygulama süresi	18 Ay
Projenin hedef kitlesi	Projenin hedef kitlesini Ağrı ilindeki hayvan yetiştiricileri, çalışma çağındaki işsiz nüfus ve tesisi işletecek olan sanayici ve/veya sanayiciler oluşturmaktadır.
Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarıyla ilişkisi	2. Açlığa Son 8. İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme 9. Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı
Bölge Planı ile ilişkisi	Stratejik Öncelik 2: Kırsal Altyapının ve Ekonominin Geliştirilmesi Hedef 2.4: Yöresel ve Tarımsal Ürünlerde Katma Değer Artırılacaktır. Stratejik Öncelik 3: İmalat Sanayiinin Geliştirilmesi Hedef 3.4: Bölge'de Üretilen Sanayi Ürünlerinin Katma Değeri Artırılacaktır.

Künye 12

Proje adı	Ardahan Karma Yem Üretim Tesisi Projesi
Proje konusu	Kırsal kalkınma
Proje özeti	Proje ile hayvan sağlığı ve gelişimi açısından önem arz eden kesif yem üretimi sağlayabilecek karma yem üretim tesisi kurulacaktır.
Sektör	10. Gıda ürünlerinin imalatı
Projenin amacı	Ardahan ilinde mera hayvancılığının yapılması hem gelişim çağındaki hem de damızlık ve besilik hayvanların yeterli düzeyde besin ihtiyacını karşılayamamasına neden olmaktadır. Proje ile damızlık büyükbaş hayvan yetiştiriciliğinin önemli bir sektör olduğu Ardahan ilinde hayvan sağlığı ve gelişimini desteklemek, besicilik kültürünü geliştirmek, et ve süt verimini artırmak amacıyla kesif yem üretimi sağlayabilecek karma yem üretim tesisi kurulacaktır.
Projenin bölge için önemi	Ardahan ili büyükbaş hayvancılığın en yoğun yapıldığı illerden birisi olup ilin en önemli geçim kaynağıdır. Yaz aylarında mera hayvancılığı yapılan ilde kış aylarında ise hayvanlar ahırda saman ve besin değeri bakımından

	oldukça düşük kalitede olan kaba yem ile beslenmektedir. Bu durum hayvan refahını ve verimliliğini olumsuz etkileyerek buzağı kayıplarına neden olmaktadır. Projenin hayata geçmesi ile büyükbaş hayvan yetiştiriciliği artırılarak Bölge’de et entegre, deri işleme ve süt işleme sektörlerinin de gelişmesine katkı sağlanacaktır.
Yatırımın/tesisin ölçeği (kapasite)	Üretim kapasitesi: 40.000 ton/yıl
Proje yürütücüsü	Özel Sektör
Uygulama yeri	Ardahan/Merkez
Toplam proje bütçesi/ Sabit yatırım tutarı	2.000.000 \$
Projenin ilave istihdam öngörüsü	18 Kişi
Proje uygulama süresi	18 Ay
Projenin hedef kitlesi	Projenin hedef kitlesini Ardahan ilindeki büyükbaş hayvan yetiştiricileri, çalışma çağındaki işsiz nüfus ve tesisi işletecek olan sanayici ve/veya sanayiciler oluşturmaktadır.
Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarıyla ilişkisi	2. Açlığa Son
Bölge Planı ile ilişkisi	Stratejik Öncelik 2: Kırsal Altyapının ve Ekonominin Geliştirilmesi Hedef 2.4: Yöresel ve Tarımsal Ürünlerde Katma Değer Artırılacaktır.

Künye 13

Proje adı	Kars Kavılca Buğdayı İşleme Tesisi Projesi
Proje konusu	Kırsal kalkınma
Proje özeti	Proje kapsamında Bölge’de sadece Kars ve Ardahan illerinde yetiştirilebilen ve diğerlerine göre 1,5 kat daha besleyici ve gluten oranı en düşük buğday çeşidi olan kavılca buğdayının işlenerek katma değeri yüksek ekmek, pizza, hamur, pasta, kurabiye ve çeşitli atıştırmalıklar, mayalanmadan veya önceden mayalanarak çiğ dondurulmuş ürünler, tam ve yarı pişmiş dondurulmuş ürünlere dönüştürebilecek işleme tesisi kurulacaktır.
Sektör	10. Gıda ürünlerinin imalatı
Projenin amacı	Kavılca buğdayı gluten oranı en düşük buğday çeşidi olması nedeniyle son yıllarda gluten hassasiyeti olan insanlar başta olmak üzere sağlıklı beslenmek isteyen hedef pazar tarafından tercih edilmektedir. Proje kapsamında kurulacak tesis ile kavılca buğdayının işlenerek alternatif gıda maddelerine dönüştürülmesi, raf ömrünün uzatılması ve

	dondurulmuş ürünlerin piyasaya sürülerek erişilebilirliğinin sağlanması amaçlanmaktadır.
Projenin bölge için önemi	Bölge’de sadece Kars ve Ardahan illerinde yetiştirilebilen ve ata tohumu olan kavılca buğdayının korunarak üretimlerinin teşvik edilmesi önem arz etmektedir. Proje ile kavılca buğdayının işlenerek katma değeri yüksek ürünlere dönüştürülmesi hem tarımsal sürdürülebilirliği artıracak hem de Bölge ekonomisinin gelişimine katkı sağlayacaktır.
Yatırımın/tesisin ölçeği (kapasite)	Üretim kapasitesi: 4.000 ton/yıl
Proje yürütücüsü	Özel Sektör
Uygulama yeri	Kars/Merkez
Toplam proje bütçesi/ Sabit yatırım tutarı	3.000.000 \$
Projenin ilave istihdam öngörüsü	30 Kişi
Proje uygulama süresi	18 Ay
Projenin hedef kitlesi	Projenin hedef kitlesini Kars ve Ardahan illerindeki kavılca buğdayı üreticileri, çalışma çağındaki işsiz nüfus ve tesisi işletecek olan sanayici ve/veya sanayiciler oluşturmaktadır.
Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarıyla ilişkisi	2. Açlığa Son
Bölge Planı ile ilişkisi	Stratejik Öncelik 2: Kırsal Altyapının ve Ekonominin Geliştirilmesi Hedef 2.4: Yöresel ve Tarımsal Ürünlerde Katma Değer Artırılacaktır. Stratejik Öncelik 3: İmalat Sanayiinin Geliştirilmesi Hedef 3.4: Bölge’de Üretilen Sanayi Ürünlerinin Katma Değeri Artırılacaktır.

Künye 14

Proje adı	Et İşleme Entegre Tesisi Projesi
Proje konusu	Kırsal kalkınma
Proje özeti	Proje kapsamında Ağrı ve Ardahan illerinde büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliğini geliştirecek ve canlı hayvan satışı yerine ürünlerin işlenerek katma değer yaratmasına olanak sağlayacak tesisler kurulacaktır. Tesislerde; kavurma, sucuk, pastırma, döner vb. ürünler üretilecektir.
Sektör	10. Gıda ürünlerinin imalatı
Projenin amacı	Nüfuslarının çoğunluğu kırsalda yaşayan Ağrı ve Ardahan’ın yüksek hayvancılık potansiyeline ve bu illerde tarım ile hayvancılığın birincil

	ekonomik faaliyet olmasına rağmen iller içerisinde katma değere haiz bir üretim yapılamamaktadır. Kurulması planlanan tesisler ile hayvanların canlı olarak pazarlanması yerine katma değer in ilde kalması ve özellikle kırsalda hayvancılıkla geçimini sağlayan yetiştiricilerin gelir düzeyinin artırılmasına katkı sunulması amaçlanmaktadır.
Projenin bölge için önemi	TÜİK tarafından 2023 yılında yayınlanan Ulusal Hesaplar İstatistikleri 'ne göre TRA2 Bölgesi toplam GSYH'sı içerisinde tarım sektörünün payı %27'dir. Hizmetler sektöründen sonra en büyük paya sahip olan bu sektörde birincil tarımsal faaliyetleri ağırlıklı olarak yapılmakla birlikte süt ve süt ürünleri imalatı dışında özellikle et ürünlerinin, bitkisel ürünlerin ve diğer hayvansal ürünlerin Bölge içerisinde katma değerli ürünlere dönüştürülmesi, Bölgesel kalkınma açısından önem arz etmektedir. Bu kapsamda özellikle küçükbaş hayvan sayısı ile ülkede ilk sıralarda konumlanan ve YER-SİS gibi çalışmalarda Ankara, İstanbul, Diyarbakır ve Gaziantep gibi illere ürün tedarik eden Ağrı ili ile kişi başına düşen büyükbaş hayvan sayısının en yüksek olduğu il olan Ardahan'da işlemeye dönük tesislerin kurulması gerekmektedir. Bu sayede yerel değerlerin ekonomiye kazandırılması, kapasite ve talep artışı yoluyla tarımsal sürdürülebilirliğin desteklenmesi ve yeni istihdam alanlarının oluşması sağlanacak olup ülkenin bu alandaki dışa bağımlılığı azaltılacaktır.
Yatırımın/tesisin ölçeği (kapasite)	<u>Her Bir Tesis İçin:</u> 850 ton/yıl et ürünleri ve 4.000 ton/yıl karkas et üretimi
Proje yürütücüsü	Özel Sektör
Uygulama yeri	Ağrı/Merkez Ardahan/Merkez
Toplam proje bütçesi/ Sabit yatırım tutarı	<u>Her Bir Tesis İçin:</u> 1.500.000 \$
Projenin ilave istihdam öngörüsü	<u>Her Bir Tesis İçin:</u> 30 Kişi
Proje uygulama süresi	16 Ay
Projenin hedef kitlesi	Projenin hedef kitlesini Ağrı ve Ardahan illerindeki hayvan yetiştiricileri, çalışma çağındaki işsiz nüfus ve tesisi işletecek olan sanayici ve/veya sanayiciler oluşturmaktadır.
Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarıyla ilişkisi	2. Açlığa Son 8. İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme 9. Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı
Bölge Planı ile ilişkisi	Stratejik Öncelik 2: Kırsal Altyapının ve Ekonominin Geliştirilmesi Hedef 2.4: Yöresel ve Tarımsal Ürünlerde Katma Değer Artırılacaktır.

Künye 15

Proje adı	İğdır Meyve-Sebze İşleme ve Kurutma Tesisi Projesi
Proje konusu	Kırsal kalkınma
Proje özeti	Proje ile İğdır ilinde yetiştirilen meyvelerin(kayısı, dut, şeftali, elma vb.) ve sebzelerin(domates, fasulye, patlıcan, biber vb.) katma değeri yüksek ürünlere dönüştürülerek üretiminin yapılacağı işleme ve kurutma tesisi kurulacaktır.
Sektör	10. Gıda ürünlerinin imalatı
Projenin amacı	İğdır ili sahip olduğu coğrafi özelliklerden kaynaklı mikroklima iklimi sayesinde geniş bir yelpazede tarımsal ürün çeşitliliğine sahiptir. Doğu Anadolu Bölgesi'nde olmasına rağmen meyve grubundan; kayısı, kavun, karpuz, şeftali, elma vb., sebze grubundan; fasulye, domates, patlıcan, kabak, salatalık, marul vb., tahıl grubundan ise mısır, arpa, buğday vb. ürünler üretilmektedir. Toprak verimi açısından da verimli olan ilde örneğin; Tarım ve Orman Bakanlığının Kayısı Ürün Raporu (2023) verilerine göre Malatya'da kayısı için verim 38 kg/ağaç iken İğdır ilinde 139 kg/ağaç olduğu görülmektedir. Ancak üretilen ürünlerin büyük bir kısmı nakliye problemi nedeniyle il dışından gelen tüccar ve komisyonculara düşük fiyatlarla satılmaktadır. Bu sebeple yeterince gelir elde edemeyen üreticilerin meyve ve sebze ürünlerine ilgileri giderek azalmaktadır. Proje kapsamında kurulacak tesis ile hem İğdır ilindeki meyve ve sebze üretici sayılarının artması hem de katma değer yaratacak ürünlerin üretilmesi amaçlanmaktadır.
Projenin bölge için önemi	Hammaddeye yakınlık, üretimi gerçekleştirilecek katma değerli ürünlerin sürdürülebilirliği açısından önemli bir avantaj sağlayacaktır. Bununla birlikte üretilen katma değerli ürünlerin hem iç piyasada talep görmesi hem de sınır komşusu olan Azerbaycan ve İran gibi ülkelere ihraç edilmesiyle Bölge ekonomisine katkı sağlanacaktır.
Yatırımın/tesisin ölçeği (kapasite)	80.000 ton/yıl kurutulmuş/dondurulmuş sebze 60.000 ton/yıl kurutulmuş/dondurulmuş meyve 1.000.000 Litre/yıl NFC meyve suyu 2.000 ton/ yıl domates salçası 40.000 ton/yıl reçel ve marmelat üretimi
Proje yürütücüsü	Özel Sektör
Uygulama yeri	İğdır/Merkez (İğdır Organize Sanayi Bölgesi)
Toplam proje bütçesi/ Sabit yatırım tutarı	4.000.000 \$
Projenin ilave istihdam öngörüsü	40 Kişi

Proje uygulama süresi	24 Ay
Projenin hedef kitlesi	Projenin hedef kitlesini Iğdır ilindeki meyve ve sebze üreticileri, çalışma çağındaki işsiz nüfus ve tesisi işletecek olan sanayici ve/veya sanayiciler oluşturmaktadır.
Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarıyla ilişkisi	2. Açlığa Son 8. İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme 9. Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı
Bölge Planı ile ilişkisi	Stratejik Öncelik 2: Kırsal Altyapının ve Ekonominin Geliştirilmesi Hedef 2.4: Yöresel ve Tarımsal Ürünlerde Katma Değer Artırılacaktır. Stratejik Öncelik 3: İmalat Sanayiinin Geliştirilmesi Hedef 3.4: Bölge'de Üretilen Sanayi Ürünlerinin Katma Değeri Artırılacaktır.

Künye 16

Proje adı	Kars Kombine Biyogaz Tesisi Projesi
Proje konusu	Kırsal kalkınma
Proje özeti	Proje kapsamında peynir altı suyu ve hayvansal atıkların kombine bir şekilde işlenebileceği 1MW kapasiteli biyogaz tesisi kurulacaktır.
Sektör	35. Elektrik, gaz, buhar ve havalandırma sistemi üretim ve dağıtımı
Projenin amacı	Proje kapsamında peynir altı suyu ile hayvansal atıklar kombine bir şekilde işlenerek elektrik üretilecek ve organik gübre elde edilecektir. Bu sayede hem atıkların ekonomiye kazandırılması hem de neden oldukları çevre kirliliğinin önlenmesi amaçlanmaktadır.
Projenin bölge için önemi	Kars ilinde hayvancılıktan elde edilen süt ildeki tesislerde işlenerek peynir, yağ, yoğurt vb. ürünlere dönüştürülmekte, bu dönüşümden arta kalan peynir altı suyu ve hayvansal atıklar şehir kanalizasyon sistemine deşarj edilmektedir. Bahsi geçen atıklar başta Kars Çayı ve Çıldır Gölü gibi su kaynakları olmak üzere doğayı kirletmektedir. Projenin hayata geçmesi ile peynir altı suyu ve hayvansal atıklar kombine bir şekilde işlenerek enerjiye dönüştürülecek ve çevre kirliliğinin önlenmesi sağlanacaktır.
Yatırımın/tesisin ölçeği (kapasite)	1 MW
Proje yürütücüsü	İlgili Yerel Yönetimler
Uygulama yeri	Kars/Merkez (Kars Organize Sanayi Bölgesi)
Toplam proje bütçesi/ Sabit yatırım tutarı	3.650.000 \$
Projenin ilave istihdam öngörüsü	15 Kişi

Proje uygulama süresi	18 Ay
Projenin hedef kitlesi	Projenin hedef kitlesini proje uygulama alanı olarak düşünülen OSB çevresindeki büyük ölçekli çiftlikler ile OSB’de yer alan süt ve süt ürünleri işletmeleri oluşturmaktadır.
Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarıyla ilişkisi	7. Erişilebilir ve Temiz Enerji 8. İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme 9. Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı 12. Sorumlu Üretim ve Tüketim
Bölge Planı ile ilişkisi	Stratejik Öncelik 2: Kırsal Altyapının ve Ekonominin Geliştirilmesi Hedef 2.6: Kırsalda Çevre Kirliliği Azaltılacaktır.

Künye 17

Proje adı	Peynir Altı Suyu İşleme Tesisi Projesi ⁶
Proje konusu	Kırsal kalkınma
Proje özeti	Proje ile Ardahan ve Kars illerinde bulunan süt işleme tesislerinin üretim atığı olan peynir altı suyunun işlenerek birçok gıda imalatının hammaddesi olan peynir altı suyu tozuna dönüştürüleceği tesisler kurulacaktır.
Sektör	10. Gıda ürünlerinin imalatı
Projenin amacı	Proje ile Ardahan ve Kars illerinde bulunan yaklaşık 100 adet süt ve süt ürünleri işletmesinin üretim atığı olan peynir altı suyunun işlenerek ekonomik değere dönüştürülmesi, kaynak verimliliğinin sağlanması ve çevresel sürdürülebilirliğe katkı sunulması amaçlanmaktadır.
Projenin bölge için önemi	Projenin hayata geçmesi ile çevre kirliliğine neden olan peynir altı suları değerlendirilerek katma değerli ürünlere dönüştürülecektir. Bu sayede hem çevresel zarar önlenmiş olacak hem de Bölge ekonomisine katkı sağlanacaktır.
Yatırımın/tesisin ölçeği (Kapasite)	Ardahan için 50.000 ton yıllık peynir altı suyu işleme kapasiteli Kars için 225.000 ton yıllık peynir altı suyu işleme kapasiteli
Proje yürütücüsü	İlgili Yerel Yönetimler veya Özel Sektör
Uygulama yeri	Kars/Merkez Ardahan/Göle
Toplam proje bütçesi/ Sabit yatırım tutarı	Ardahan için 3.000.000 \$ Kars için 7.000.000 \$
Projenin ilave istihdam öngörüsü	Ardahan için 7 kişi Kars için 10 kişi

⁶ Söz konusu yatırım fırsatlarına ilişkin detaylı bilgiye <https://www.yatirimadestek.gov.tr/> adresinden erişim sağlanabilmektedir.

Proje uygulama süresi	24 Ay
Projenin hedef kitlesi	Projenin hedef kitlesini; Kars ve Ardahan illerinde faaliyet gösteren süt ve süt ürünleri işletmeleri ile her iki ilde ikamet eden vatandaşlar oluşturmaktadır.
Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarıyla ilişkisi	8. İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme 9. Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı 12. Sorumlu Üretim ve Tüketim
Bölge Planı ile ilişkisi	Stratejik Öncelik 2: Kırsal Altyapının ve Ekonominin Geliştirilmesi Hedef 2.4: Yöresel ve Tarımsal Ürünlerde Katma Değer Artırılacaktır. Hedef 2.6: Kırsalda Çevre Kirliliği Azaltılacaktır. Stratejik Öncelik 3: İmalat Sanayiinin Geliştirilmesi Hedef 3.2: Bölgesel Üretim Altyapısı Geliştirilecektir. Hedef 3.3: Bölge'deki İşletmelerin Sayısı ve Rekabet Edebilirlikleri Artırılacaktır. Hedef 3.4: Bölge'de Üretilen Sanayi Ürünlerinin Katma Değeri Artırılacaktır.

Künye 18

Proje adı	Ağrı Jeotermal Enerji Sistemli Sera Projesi ⁷
Proje konusu	Kırsal kalkınma
Proje özeti	Proje ile Ağrı'nın Diyadin ilçesindeki Tarıma Dayalı İhtisas Sera OSB'de tamamı 25 dekar alana sahip jeotermal sera kurulacaktır.
Sektör	01. Bitkisel ve hayvansal üretim ile avcılık ve ilgili hizmet faaliyetleri
Projenin amacı	Sera faaliyetlerinde en büyük gider unsuru ısıtmadır. Ülkemizdeki iklim koşulları dikkate alındığında Akdeniz ve Ege bölgesinin kıyı kesimi haricinde ekonomik olarak seracılık yapmak karlı görülmemektedir. Zira diğer bölgeler kışın oldukça soğuk olmasından dolayı seraları ısıtmak çok masraflıdır. Ancak sera faaliyetlerin ısınmasında jeotermal kaynakların kullanılması büyük avantajlar barındırmaktadır. Böylece çiftçi için en büyük masraf kalemi olan ısınma maliyeti giderilmiş olacaktır. Jeotermal enerjili sera faaliyetinde, işletme ve bakım açısından en uygun termal kaynağı 60°C-80°C arasındadır. Diyadin' de bulunan jeotermal kaynağının sıcaklık derecesi 70°C olarak ölçülmüştür. Proje kapsamında kurulacak sera ile sofralık ve tohumluk domates üretim miktarının artırılması, jeotermal enerji sayesinde meteorolojik şartlara bağımlılığın ortadan kaldırılması ve üretimin 4 mevsime yayılması ile Ağrı ilinin tarımsal hasılasına katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

⁷ Söz konusu yatırım fırsatlarına ilişkin detaylı bilgiye <https://www.serka.gov.tr/> adresinden erişim sağlanabilmektedir.

Projenin bölge için önemi	Ağrı örtü altı domates üretimi artan tüketim hacmine rağmen azalmakta ve bu nedenle sebze fiyatları ve özellikle domates fiyatlarında enflasyonist etki oluşturmaktadır. Proje ile Bölge'deki jeotermal potansiyelin örtü altı tarım alanında değerlendirilmesi yerelde istihdam oluşturmakla birlikte düşük fiyatlı gıdaya erişim konusunda da bölgesel kalkınmaya katkı sağlayacaktır. Rol model olacak proje ile kırsalda yaşayan vatandaşların tarımdan elde ettiği gelirin artırılması sağlanacaktır.
Yatırımın/tesisin ölçeği (kapasite)	800 ton/yıl
Proje yürütücüsü	İlgili Yerel Yönetimler veya Özel Sektör
Uygulama yeri	Ağrı/Diyadin
Toplam proje bütçesi/ Sabit yatırım tutarı	1.200.000 \$
Projenin ilave istihdam öngörüsü	30 Kişi
Proje uygulama süresi	12 Ay
Projenin hedef kitlesi	Projenin hedef kitlesini serada istihdam edilecek olan 30 kişi ve söz konusu seradan üretilen ürünlerin satışa sunulduğu işletmeler ve tüketici grupları oluşturmaktadır.
Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarıyla ilişkisi	2. Açlığa Son 7. Erişilebilir ve Temiz Enerji 12. Sorumlu Üretim ve Tüketim
Bölge Planı ile ilişkisi	Stratejik Öncelik 2: Kırsal Altyapının ve Ekonominin Geliştirilmesi Hedef 2.3: Tarımsal Altyapı İyileştirilecektir. Stratejik Öncelik 3: İmalat Sanayiinin Geliştirilmesi Hedef 3.2: Bölgesel Üretim Altyapısı Geliştirilecektir. Stratejik Öncelik 5: Doğal Kaynakların Koruma ve Kullanım Dengesinin Sağlanması Hedef 5.1: Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Kullanımı Artırılacaktır.

Künye 19

Proje adı	İğdır Mobilya İmalatı Tesisi Projesi
Proje konusu	İmalat sanayii
Proje özeti	Proje ile küçük ölçekli mobilya sanayiinin yoğunlaştığı İğdır ilinde, daha yüksek kapasitede ve farklı ürün kategorilerinde modüler mobilya imalatının yapılabileceği bir tesis kurulacaktır.
Sektör	31. Mobilya imalatı

Projenin amacı	Iğdır ilinde küçük ölçekli sanayinin yoğunlaştığı alanlardan biri de mobilya sanayiidir. Özellikle banyo, mutfak dolapları, kapı imalatı, büro ve ofis mobilyaları, stüdyo ve mağaza mobilyaları imalatı bu sektör altında öne çıkan alanlardır. Ayrıca Türkiye'nin mobilya sektörü özelinde 2023 TÜİK verilerine göre ihracat yaptığı ülkeler ve ihracat hacimleri incelendiğinde; Rusya Federasyonu ile 54.691.869 \$, Azerbaycan ile 57.854.389 \$, Gürcistan ile 60.280.995 \$ ihracat yapıldığı görülmektedir. Ancak ilde sektörün çoğu geleneksel yöntemlerle çalışan atölye tipi ve küçük ölçekli işletmelerden oluşması nedeniyle mevcut imkânlarla yürütülmeye çalışılan üretim ve pazarlama faaliyetleri yetersiz kalmaktadır. Proje kapsamında kurulacak tesis ile ek istihdam sağlanarak daha yüksek kapasitede mobilya üretimi yapılması ve üretilen ürünlerin teknolojik açıdan farklı ve daha üstün özelliklere sahip olması ile pazarda rekabet avantajı sağlanması amaçlanmaktadır.
Projenin bölge için önemi	Projenin hayata geçmesi ile üretilecek ahşap ve modüler mobilya ürünlerine yönelik oluşacak talep ve üretim artışı ile hem ek istihdam yaratılacak hem de Bölge ekonomisine katkı sağlanacaktır.
Yatırımın/tesisin ölçeği (kapasite)	Koltuk, sandalye, kanepeler, çekyat, masa: 10.000 Adet/yıl Modüler mobilya: 20.000 Adet/yıl
Proje yürütücüsü	Özel Sektör
Uygulama yeri	Iğdır/Merkez (Iğdır Organize Sanayi Bölgesi)
Toplam proje bütçesi/ Sabit yatırım tutarı	3.000.000 \$
Projenin ilave istihdam öngörüsü	60 Kişi
Proje uygulama süresi	12 Ay
Projenin hedef kitlesi	Projenin hedef kitlesini Iğdır ilindeki mobilya üreticileri, çalışma çağındaki işsiz nüfus ve tesisi işletecek olan sanayici ve/veya sanayiciler oluşturmaktadır.
Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarıyla ilişkisi	8. İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme 9. Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı
Bölge Planı ile ilişkisi	Stratejik Öncelik 3: İmalat Sanayiinin Geliştirilmesi Hedef 3.3: Bölge'deki İşletmelerin Sayısı ve Rekabet Edebilirlikleri Arttırılacaktır.

Künye 20

Proje adı	Ayakkabı İmalatı Tesisi Projesi
Proje konusu	İmalat sanayii
Proje özeti	Proje ile Ağrı veya Kars illerinden birinde ayakkabı, bot, terlik vb. ürünlerin üretilebileceği ayakkabı imalatı tesisi inşa edilecektir.
Sektör	15. Deri ve ilgili ürünlerin imalatı
Projenin amacı	Ağrı ve Kars illerinde ayakkabı imalatı sektöründe faaliyet gösteren orta ölçekli 7 işletmede 350 kişi istihdam edilmektedir. Proje ile Ağrı veya Kars'ta kadın ve genç istihdamının yoğun olduğu sektöre yönelik yatırım yapılarak üretim hacmi yüksek, özellikle Bölge'deki yüksek hayvan varlığına rağmen işlenemeyen derilerden katma değerli ve nitelikli ürünler üretilmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda tesise hammadde sağlanması içinde deri işleme tesisi projesi de önerilmiştir.
Projenin bölge için önemi	Tesis ile Bölge genelinde bulunan ve sektöre yakın alanda faaliyet gösteren işletmelere örnek teşkil edilecek olup sektörde teknolojik altyapı, kalıp, tasarım ve modelleme faaliyetleri yapılabilecek, rekabet güçleri artacak, Bölge halkının ve yakın coğrafyadaki ayakkabı imalatına yönelik pazarın talepleri karşılanacaktır. Yatırımın sağlayacağı gelişme ile ortak üretim, katma değerli ürün, fason üretimde işbirliği konularında iyileşmeler görülecek ve mevcut işletmelerin üretim kapasiteleri ve nitelikli istihdam sayısı artarak hem Bölge'de göçün minimize edilmesine hem de Bölge ekonomisine katkı sağlanacaktır.
Yatırımın/tesisin ölçeği (kapasite)	300.000 çift/yıl
Proje yürütücüsü	Özel Sektör
Uygulama yeri	Ağrı/Merkez veya Kars/Merkez
Toplam proje bütçesi/ Sabit yatırım tutarı	800.000 \$
Projenin ilave istihdam öngörüsü	250 Kişi
Proje uygulama süresi	18 Ay
Projenin hedef kitlesi	Projenin hedef kitlesini Ağrı ve Kars illerinde ayakkabı imalatı sektöründe faaliyet gösteren işletmeler, çalışma çağındaki işsiz nüfus ve tesisi işletecek olan sanayici ve/veya sanayiciler oluşturmaktadır.
Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarıyla ilişkisi	8. İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme 9. Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı
Bölge Planı ile ilişkisi	Stratejik Öncelik 3: İmalat Sanayiinin Geliştirilmesi

	Hedef 3.3: Bölge'deki İşletmelerin Sayısı ve Rekabet Edebilirlikleri Artırılacaktır. Hedef 3.4: Bölge'de Üretilen Sanayi Ürünlerinin Katma Değeri Artırılacaktır.
--	--

Künye 21

Proje adı	İğdır Koyunyünü İşleme Tesisi Projesi
Proje konusu	Çevresel sürdürülebilirlik
Proje özeti	İğdır ilinde kurulacak koyun yapağısı işleme tesisinde nihai ürün olarak “Kamgarn”, “Yarı Kamgarn” ve “Strayhgarn” türünde katma değeri yüksek yün iplikler üretilmektedir.
Sektör	13. Tekstil ürünlerinin imalatı
Projenin amacı	TRA2 Bölgesi'nde yer alan Ağrı ve İğdır illerinde küçükbaş hayvancılık kırsal kesimin en önemli geçim kaynaklarından biridir. 2022 yılı TÜİK verilerine bakıldığında bu iki ildeki toplam koyun varlığının 2.512.457 adet olduğu görülmektedir. Bölge'deki çiftçiler koyunlarının sağlıklı bir şekilde gelişimi için her yıl Nisan-Haziran ayları arasında koyun yapağılarını kırılmaktadırlar. Kırkım sonrası ortalama olarak bir koyundan 1,75 kg yün yapağı elde edilebilmektedir. Bu rakam iki ildeki toplam koyun sayısı ile çarpıldığında 4.396 ton yün yapağına karşılık gelmektedir. Fakat bölgesel olarak yakın bir yerde bu yapağuların işlenebileceği bir tesis bulunmamaktadır. Bu sebeple yetiştiriciler elde ettikleri yapağularını genellikle toprağa gömmekte veya yakmaktadırlar. Proje ile hem hayvancılıkla uğraşanların her yıl rutin olarak gerçekleştirdikleri faaliyetten maddi kazanç sağlaması hem de yapağılardan katma değeri olan yün ipliği üretilmesi amaçlanmaktadır.
Projenin bölge için önemi	Bölge'de yılda yaklaşık 4.500 ton yapağı üretilmekte ancak bunun önemli bir kısmı işlenemediği için atık haline gelmektedir. Özellikle bu yapağular meraların ve tarım arazilerinin kirlenmesine neden olmaktadır. Bu kapsamda proje; Bölge'deki çiftçilerin gelirlerinin artırılması, ek istihdam sağlanması, atıl bir ürünün katma değerli bir ürüne dönüştürülmesi ve dokuma işletmelerinin girdi maliyetlerinin azaltılması bakımından önem arz etmektedir.
Yatırımın/tesisin ölçeği (kapasite)	Tesiste yıllık olarak 700 ton kirli yerli koyunun yapağısı işlenerek 420 ton yün ipliği, 40 ton çözümlü ipi ve 280 ton temizlenmiş yün üretilmektedir.
Proje yürütücüsü	Özel Sektör
Uygulama yeri	İğdır/Merkez(Organize Sanayi Bölgesi)
Toplam proje bütçesi/ Sabit yatırım tutarı	2.800.000 \$

Projenin ilave istihdam öngörüsü	35 Kişi
Proje uygulama süresi	18 Ay
Projenin hedef kitlesi	Projenin hedef kitlesini Iğdır ve Ağrı illerindeki küçükbaş hayvancılık işletmeleri, çalışma çağındaki işsiz nüfus ve tesisi işletecek olan sanayici ve/veya sanayiciler oluşturmaktadır.
Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarıyla ilişkisi	2. Açılığa Son 8. İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme 9. Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı 12. Sorumlu Üretim ve Tüketim
Bölge Planı ile ilişkisi	Stratejik Öncelik 2: Kırsal Altyapının ve Ekonominin Geliştirilmesi Hedef 2.4: Yöresel ve Tarımsal Ürünlerde Katma Değer Artırılacaktır. Hedef 2.6: Kırsalda Çevre Kirliliği Azaltılacaktır. Stratejik Öncelik 3: İmalat Sanayiinin Geliştirilmesi Hedef 3.3: Bölge'deki İşletmelerin Sayısı ve Rekabet Edebilirlikleri Artırılacaktır. Hedef 3.4: Bölge'de Üretilen Sanayi Ürünlerinin Katma Değeri Artırılacaktır.

Künye 22

Proje adı	Iğdır Ambalaj Malzemeleri Üretim Tesisi Projesi ⁸
Proje konusu	İmalat sanayii
Proje özeti	Iğdır ilinde başta gıda sektörüne yönelik olmak üzere girdisi kâğıt veya mukavvadan oluşan ambalajlama ve paketleme tesisi kurulacaktır.
Sektör	17. Kâğıt ve kâğıt ürünlerinin imalatı
Projenin amacı	Özellikle Covid-19 salgını ve uluslararası ticaretin artışıyla birlikte hijyen kalite standartlarından biri haline gelmiştir. Gıda ürünlerinin son kullanıcıya ulaştırılmasında paketleme ve ambalaj bu açıdan önem arz etmektedir. Bölge'nin tarım ürünleri ile tarıma dayalı gıda sanayiinde üretilen ürünlerin paketlenmesinde ise tamamen bölge dışına bağımlılık söz konusudur. Bu kapsamda Iğdır ilinde hammaddesi kâğıt ve mukavvadan oluşan ambalajlama ve paketleme tesisinin kurulması sağlanarak dışa bağımlılığın ve girdi maliyetlerinin azaltılması amaçlanmaktadır.
Projenin bölge için önemi	Bölge'de ilk olacak tesis Iğdır ilinin lojistik imkânları ile birleştiğinde istihdam yoğun bir sektör haline geleceği ve yerelde kalkınmaya katkı sağlayacağı öngörülmektedir. Diğer yandan ilin güçlü yanlarından tarım,

⁸ Söz konusu yatırım fırsatlarına ilişkin detaylı bilgiye <https://www.serka.gov.tr/> adresinden erişim sağlanabilmektedir.

	imalat sanayi ve hizmet sektörünün ambalaj ihtiyacını il ve Bölge için karşılayacaktır.
Yatırımın/tesisin ölçeği (kapasite)	Yıllık 3.000 ton oluklu karton ve yıllık 5.400 ton oluklu olmayan kâğıt ambalaj malzemeleri üretimi
Proje yürütücüsü	Özel Sektör
Uygulama yeri	Iğdır/Merkez (Organize Sanayi Bölgesi)
Toplam proje bütçesi/ Sabit yatırım tutarı	3.000.000 \$
Projenin ilave istihdam öngörüsü	40 Kişi
Proje uygulama süresi	24 Ay
Projenin hedef kitlesi	Iğdır ili gıda sektöründe üretim yapan firmalar, nakliye firmaları ve çevre illerde yer alan firmalar projenin hedef kitlesini oluşturmaktadır.
Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarıyla ilişkisi	2. Açılığa Son 9. Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı 12. Sorumlu Üretim ve Tüketim
Bölge Planı ile ilişkisi	Stratejik Öncelik 3: İmalat Sanayiinin Geliştirilmesi Hedef 3.3: Bölge'deki İşletmelerin Sayısı ve Rekabet Edebilirlikleri Artırılacaktır. Hedef 3.4: Bölge'de Üretilen Sanayi Ürünlerinin Katma Değeri Artırılacaktır.

Künye 23

Proje adı	Iğdır Tarım Makineleri İmalat Tesisi Projesi
Proje konusu	İmalat sanayii
Proje özeti	Proje ile tarımsal üretimin yoğun olduğu Iğdır ilinde kullanılan kulaklı pulluk, kültivatör, çayır biçme ve dişli tırmık makinesi gibi tarım makineleri üretiminin yapılacağı bir tesis kurulacaktır.
Sektör	28. Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipman imalatı
Projenin amacı	Tarla niteliğinde arazinin yoğun olduğu Iğdır ilinde mikro klima iklimi sebebiyle tarımsal ürün çeşitliliği oldukça fazla olup yıl içerisinde birden fazla ürün alınmaktadır. Özellikle meyve, sebze ve tahıl grubundan çeşitli ürünlerin yetiştirildiği Iğdır ilinde tarımsal ürün üretimi ekonomik açıdan büyük önem taşımaktadır. Ancak ildeki çiftçilerin tarımsal faaliyetlerini daha hızlı, daha verimli, daha az insan gücü ve daha düşük üretim maliyetleriyle gerçekleştirmelerini sağlayacak tarım makinelerinin üretimi yeterince yapılmamaktadır. Ayrıca ilde satışı yapılan tarım makinelerinin fiyatları da diğer bölgelere oranla daha yüksek olmakta ve kırılan veya değişimi gereken parça temininde de sorunlar yaşanmaktadır.

	Tarım makineleri imalatına yönelik kurulacak tesis ile tarımsal üretim maliyetlerinin azaltılması, ek istihdam sağlanması ve Bölge’de tarım makinelerine yönelik ihtiyacın karşılanması amaçlanmaktadır.
Projenin bölge için önemi	Iğdır ilinde kurulacak olan tarım makineleri imalatı hem İl hem de Bölge tarımını dolaylı olarak da ekonomisini geliştirecektir. Bununla birlikte üretilen ürünlerin hem iç piyasada talep görmesi hem de sınır komşusu olan Azerbaycan ve İran gibi ülkelere ihraç edilmesiyle Bölge ekonomisine katkı sağlanacaktır.
Yatırımın/tesisin ölçeği (kapasite)	Kulaklı Traktör Pulluk: 480 adet/yıl, Kültivatör: 480 adet/yıl Traktörle Çekilen Çayır Biçme Makinesi: 480 adet/yıl Dişli Tırmık Makinesi: 240 adet/yıl
Proje yürütücüsü	Özel Sektör
Uygulama yeri	Iğdır/Merkez (Iğdır Organize Sanayi Bölgesi)
Toplam proje bütçesi/ Sabit yatırım tutarı	1.500.000 \$
Projenin ilave istihdam öngörüsü	30 Kişi
Proje uygulama süresi	12 Ay
Projenin hedef kitlesi	Projenin hedef kitlesini Iğdır ilindeki çiftçiler, çalışma çağındaki işsiz nüfus ve tesisi işletecek olan sanayici ve/veya sanayiciler oluşturmaktadır.
Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarıyla ilişkisi	8. İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme 9. Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı
Bölge Planı ile ilişkisi	Stratejik Öncelik 3: İmalat Sanayiinin Geliştirilmesi Hedef 3.3: Bölge’deki İşletmelerin Sayısı ve Rekabet Edebilirlikleri Arttırılacaktır. Hedef 3.4: Bölge’de Üretilen Sanayi Ürünlerinin Katma Değeri Arttırılacaktır.

Künye 24

Proje adı	Konfeksiyon Ürünleri İmalat Tesisi Projesi ⁹
Proje konusu	İmalat sanayii
Proje özeti	Proje ile TRA2 Bölgesi illerinden Ağrı, Iğdır ve Kars'ta hazır giyim sektörüne yönelik ürünlerin üretilebileceği tekstil imalathaneleri kurulacaktır.
Sektör	14. Giyim eşyalarının imalatı
Projenin amacı	TRA2 Bölgesi illerinin 6. Bölge Teşvikleri kapsamına girmesi ve Bölge'deki düşük yaşam maliyeti ile yüksek işgücünün sağladığı avantajlar sebebiyle son yıllarda tekstil sektörü Bölge'de gelişmeye başlamıştır. 2024 yılı itibarıyla konfeksiyon alanında Bölge'de faaliyet gösteren 22 işletme bulunmakta ve sektörde toplam 4.100 kişi istihdam edilmektedir. Proje kapsamında kurulacak tesisler ile istihdam yoğun sektörlerden olan tekstil sektörünün Bölge'de dezavantajlı illerde desteklenmesi ve ekonomik çeşitliliğin artırılması amaçlanmaktadır.
Projenin bölge için önemi	Proje, TRA2 Bölgesi illerinde hazır giyim sektörüne yönelik yapılacak yatırımlar ile Bölge genelinde bulunan ve sektöre yakın alanda faaliyet gösteren işletmelere örnek teşkil edecek olup sektörde teknolojik altyapı, kalıp, tasarım ve modelleme faaliyetleri yapılabilecek ve rekabet güçleri artacaktır. Yatırımların sağlayacağı gelişme ile ortak üretim, katma değerli ürün, fason üretimde işbirliği konularında iyileşmeler görülecektir. Bu sayede mevcut işletmelerin üretim kapasiteleri ve nitelikli istihdam sayısı artarak hem Bölge'den göçün minimize edilmesine hem de Bölge ekonomisine katkı sağlanacaktır.
Yatırımın/tesisin ölçeği (kapasite)	<u>Her Bir Tesis İçin;</u> 1.500.000 adet / yıl tekstil ürünleri
Proje yürütücüsü	Özel Sektör
Uygulama yeri	Ağrı/Iğdır/Kars
Toplam proje bütçesi/ Sabit yatırım tutarı	<u>Her Bir Tesis İçin;</u> 1.200.000 \$
Projenin ilave istihdam öngörüsü	<u>Her Bir Tesis İçin;</u> 300 Kişi
Proje uygulama süresi	12 Ay
Projenin hedef kitlesi	Projenin hedef kitlesini TRA2 Bölge illerindeki tekstil işletmeleri, çalışma çağındaki işsiz nüfus ve tesisi işletecek olan sanayici ve/veya sanayiciler oluşturmaktadır.
Sürdürülebilir Kalkınma	8. İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme 9. Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı

⁹ Söz konusu yatırım fırsatlarına ilişkin detaylı bilgiye <https://www.yatirimadestek.gov.tr/> adresinden erişim sağlanabilmektedir.

Amaçlarıyla ilişkisi	
Bölge Planı ile ilişkisi	Stratejik Öncelik 3: İmalat Sanayiinin Geliştirilmesi Hedef 3.3: Bölge'deki İşletmelerin Sayısı ve Rekabet Edebilirlikleri Artırılacaktır. Hedef 3.4: Bölge'de Üretilen Sanayi Ürünlerinin Katma Değeri Artırılacaktır.

Künye 25

Proje adı	İğdır Kültür Merkezi Projesi
Proje konusu	Sosyal kalkınma
Proje özeti	Proje kapsamında; 1.000 kişilik gösteri salonu, değişik kapasitelerde üç ayrı seminer salonu, kurs atölyeleri, bale, folklor ve müzik çalışma mekânları ile konferans, sergi, toplantı, fuar vb. organizasyonların gerçekleştirilebileceği çok amaçlı salonlar yapılacaktır.
Sektör	90. Yaratıcı sanatlar, gösteri sanatları ve eğlence faaliyetleri
Projenin amacı	Bölge'deki diğer iller gibi İğdır ilinde de vatandaşların kültür ve sanat aktivitelerinden faydalanacağı yeterli donatı bulunmamaktadır. Proje ile ilde yaşayanların kişisel gelişimlerine katkı ve sosyalleşmelerinin sağlanması amaçlanmaktadır.
Projenin bölge için önemi	Bölge, hem kültür ve sanat faaliyetleri hem de rekreasyon alanları bakımından dezavantajlı konumdadır. Bu durum, Bölge'nin nitelikli işgücü ve sosyal sermayesinin göç etmesine neden olmaktadır. Bu nedenle proje Bölge açısından önem arz etmektedir.
Yatırımın/tesisin ölçeği (kapasite)	10.000 m ²
Proje yürütücüsü	İlgili Yerel Yönetimler veya Kamu Kurumları
Uygulama yeri	İğdır/ Merkez
Toplam proje bütçesi/ Sabit yatırım tutarı	2.750.000 \$
Projenin ilave istihdam öngörüsü	15 Kişi
Proje uygulama süresi	24 Ay
Projenin hedef kitlesi	Projenin hedef kitlesini İğdır ili ve çevre illerde yaşayanlar oluşturmaktadır.
Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarıyla ilişkisi	4. Nitelikli Eğitim

Bölge Planı ile ilişkisi	Stratejik Öncelik 4: Kentsel Altyapı ve Hizmetlerin İyileştirilmesi Hedef 4.1: Kentlerde Sosyal Yaşam Güçlendirilecektir.
---------------------------------	--

Künye 26

Proje adı	Kars Alışveriş Merkezi Projesi
Proje konusu	Sosyal kalkınma
Proje özeti	Proje kapsamında Kars ilinin tarihi dokusuna uygun ve içerisinde sinema, spor, konferans ve tiyatro salonu ile çocuk oyun alanları gibi sosyal alanların da yer aldığı 15.000 m ² kapalı alana sahip bir alışveriş merkezi yapılacaktır.
Sektör	93. Spor faaliyetleri, eğlence ve dinlenme faaliyetleri
Projenin amacı	Kars ilinde iklim dolayısıyla yılın önemli bir bölümü soğuk ve karlı geçmektedir. Bu nedenle ilde yaşayanlar özellikle kış aylarında alışveriş yapmakta zorlanmakta ve yeterince sosyalleşmemektedirler. Ajans tarafından Bölge Planı çalışmaları kapsamında yapılan anket çalışmasında, proje önerisi olarak alışveriş merkezinin yapılması talebi öncelikli olarak bildirilmiştir. Proje kapsamında Kars ilinin tarihi dokusuna uygun ve içerisinde sosyal alanların da yer aldığı kapalı bir alışveriş merkezinin yapılması amaçlanmaktadır.
Projenin bölge için önemi	Proje kapsamında Kars ilinin tarihi dokusuna uygun ve içerisinde çeşitli sosyal alanların da yer alacağı kapsamlı bir alışveriş merkezi yapılacaktır. Bu sayede hem alışveriş turizmi amacıyla Bölge'ye gelen turist sayısının artması ile ekonomik gelişme sağlanacak hem de Bölge'de yaşayan yerel halkın, memurların ve öğrencilerin sosyalleşebilecekleri bir alan oluşturulacaktır.
Yatırımın/tesisin ölçeği (kapasite)	15.000 m ² (70 işletme)
Proje yürütücüsü	Özel Sektör
Uygulama yeri	Kars/ Merkez
Toplam proje bütçesi/ Sabit yatırım tutarı	7.300.000 \$
Projenin ilave istihdam öngörüsü	200 Kişi
Proje uygulama süresi	24 Ay
Projenin hedef kitlesi	Projenin hedef kitlesini Kars ili ve Bölge halkı ile AVM içerisinde hizmet sunacak olan işletmeler ve bu işletmelerde istihdam edilecek kişiler oluşturmaktadır.
Sürdürülebilir Kalkınma	9. Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı 11. Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar

Amaçlarıyla ilişkisi	
Bölge Planı ile ilişkisi	Stratejik Öncelik 4: Kentsel Altyapı ve Hizmetlerin İyileştirilmesi Hedef 4.1: Kentlerde Sosyal Yaşam Güçlendirilecektir.

Künye 27

Proje adı	Ağrı Atıksu Arıtma Tesisi Projesi
Proje konusu	Çevresel sürdürülebilirlik
Proje özeti	Proje kapsamında, Ağrı il merkezinde Su Kirliliği Kontrol Yönetmeliği ile belirlenen deşarj standartlarına uygun ve 30.000 m ³ /gün kapasiteli atıksu arıtma tesisi kurulacaktır.
Sektör	38. Atığın toplanması, ıslahı ve bertarafı faaliyetleri; maddelerin geri kazanımı
Projenin amacı	Proje ile Ağrı il merkezindeki atıksuyun Su Kirliliği Kontrol Yönetmeliği ile belirlenen deşarj standartlarına göre arıtılması sağlanarak çevreye olan zararının engellenmesi ve Bölge'nin önemli doğal kaynaklarından olan Murat Nehri'nin kirlenmesinin önüne geçilmesi amaçlanmaktadır.
Projenin bölge için önemi	Atıksu arıtma tesisi ile OSB'de faaliyette bulunan işletmelerin ön arıtma tesisi kurmalarına ihtiyaç kalmayacak ve yatırımcılar için ek bir maliyet ortadan kalkacaktır. Bu kapsamda proje yatırımcıların Bölge'ye yatırım yapmalarının teşvik edilmesi ve çevre kirliliğinin önüne geçilmesi bakımından önem arz etmektedir.
Yatırımın/tesisin ölçeği (kapasite)	30.000 m ³ /gün
Proje yürütücüsü	İlgili Yerel Yönetimler
Uygulama yeri	Ağrı/ Merkez
Toplam proje bütçesi/ Sabit yatırım tutarı	3.000.000 \$
Projenin ilave istihdam öngörüsü	10 Kişi
Proje uygulama süresi	24 Ay
Projenin hedef kitlesi	Projenin hedef kitlesini Ağrı ili Merkez ilçesi vatandaşları ile Bölge için önemli bir turistik ve doğal zenginlik olan Murat Nehri'ni ziyarete gelen ziyaretçiler oluşturmaktadır.
Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarıyla ilişkisi	11. Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar 12. Sorumlu Üretim ve Tüketim

Bölge Planı ile ilişkisi	Stratejik Öncelik 4: Kentsel Altyapı ve Hizmetlerin İyileştirilmesi Hedef 4.3: Yerleşim yerlerinde çevre kirliliği azaltılacaktır. Stratejik Öncelik 5: Doğal Kaynakların Koruma Ve Kullanım Dengesinin Sağlanması Hedef 5.3: İklim değişikliğine uyum artırılacak, biyoçeşitlilik ve doğal kaynaklar korunacaktır.
---------------------------------	--

Künye 28

Proje adı	Diyadin Jeotermal Enerji Santrali Projesi ¹⁰
Proje konusu	Temiz enerji
Proje özeti	Proje kapsamında kurulacak olan 4 MW kapasiteli enerji santralinde, yenilenebilir enerji kaynaklarından biri olan jeotermal enerji ile elektrik üretimi sağlanacaktır.
Sektör	35. Elektrik, gaz, buhar ve havalandırma sistemi üretim ve dağıtımı
Projenin amacı	Çevre dostu, yerli, sürdürülebilir ve temiz enerji kaynağı olarak nitelendirilebilecek jeotermal kaynakların aktif olarak kullanımının sağlanması ile enerjide dışa bağımlılığın azaltılması amaçlanmaktadır.
Projenin bölge için önemi	Yeşil enerji kaynaklarından biri olan jeotermal, Bölge’de Ağrı ilinin Diyadin ilçesinde yoğun bir şekilde görülmektedir. Kaynağın mevcut potansiyelinin katma değer yaratacak şekilde değerlendirilmesi ve bu sayede çarpan etkileri ile sosyoekonomik kalkınmaya etki sağlaması Bölge açısından önem arz etmektedir.
Yatırımın/tesisin ölçeği (kapasite)	4 MW
Proje yürütücüsü	İlgili Yerel Yönetimler veya Özel Sektör
Uygulama yeri	Ağrı/Diyadin
Toplam proje bütçesi/ Sabit yatırım tutarı	7.000.000 \$
Projenin ilave istihdam öngörüsü	13 Kişi
Proje uygulama süresi	24 Ay
Projenin hedef kitlesi	Projenin hedef kitlesini Diyadin ilçesi başta olmak üzere Ağrı ili ve ilçelerindeki elektrik tüketicisi grupları oluşturmaktadır.
Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarıyla ilişkisi	7. Erişilebilir ve Temiz Enerji

¹⁰ Söz konusu yatırım fırsatlarına ilişkin detaylı bilgiye <https://www.serka.gov.tr/> adresinden erişim sağlanabilmektedir.

Bölge Planı ile ilişkisi	Stratejik Öncelik 5: Doğal Kaynakların Koruma ve Kullanım Dengesinin Sağlanması Hedef 5.1: Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Kullanımı Artırılacaktır.
---------------------------------	--

Künye 29

Proje adı	Ağrı Yalıtım Malzemesi Üretim Tesisi Projesi
Proje konusu	Çevresel sürdürülebilirlik
Proje özeti	Proje ile koyunlardan kırkılan yünler yalıtım malzemesine dönüştürülecektir. Bu kapsamda tesiste üretilen ürünler Bölge illerinde ısı yalıtımı amacıyla kullanılarak hem enerji tasarrufu sağlanacak hem de fosil enerji tüketimine bağlı çevre kirliliği azaltılacaktır.
Sektör	23. Diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı
Projenin amacı	Tasarlanan proje ile hem bir atığın ekonomiye kazandırılması hem de çevreye verilen zararın önüne geçilmesi amaçlanmaktadır. Bunun yanı sıra Bölge illerinde yılın büyük bir kısmının soğuk ve karlı olması sebebiyle hanelerde ve iş yerlerinde ısınma maliyetleri yüksek olmakta, bu durum aynı zamanda çevre kirliliğine sebebiyet vermektedir. Tesiste üretilen ürünlerin öncelikli olarak Bölge illerinde ısı yalıtımı amacıyla kullanılarak hem enerji tasarrufu sağlanması hem de fosil enerji tüketimine bağlı çevre kirliliğinin azaltılması amaçlanmaktadır.
Projenin bölge için önemi	Küçükbaş hayvancılık, Bölge’de özellikle Ağrı ve Iğdır illerinin temel geçim kaynaklarının başında gelmektedir. Bölge’de bulunan 3 milyon üzerindeki küçükbaş hayvanın %30’u aralarında 53 kilometre mesafe bulunan Iğdır’ın Merkez ilçesi ve Ağrı’nın Doğubayazıt ilçesinde yetiştirilmektedir. Bölge’deki yetiştiriciler, her yıl ilkbahar aylarında koyun yapağılarını kırılmaktadır. Ancak Bölge’de yapağuların değerlendirildiği bir tesis bulunmamaktadır. Bu nedenle yakılan veya çevreye rastgele atılan bir atık, proje sayesinde yalıtım malzemesi gibi katma değerli bir ürüne dönüştürülecektir. Ayrıca üretilen ürünlerin öncelikli olarak Bölge illerinde ısı yalıtımı amacıyla kullanılmasıyla da fosil enerji tüketimine bağlı çevre kirliliği azaltılacaktır. Proje, hem atıl bir ürünün ekonomiye kazandırılması hem kırsalda yaşayan vatandaşlar için ek gelir sağlayabilecek bir yan ürün oluşturması hem de çevreye verilen zararın önüne geçilmesi gibi Bölge için önem arz eden birçok alana temas etmektedir.
Yatırımın/tesisin ölçeği (kapasite)	Yıllık yaklaşık 1.000 ton yün ve bu yünden 54 m ³ ya da 0,54 km ² ısı yalıtım şiltesi üretilebilecektir.
Proje yürütücüsü	Özel Sektör
Uygulama yeri	Ağrı/Doğubayazıt
Toplam proje bütçesi/ Sabit yatırım tutarı	2.200.000 \$

Projenin ilave istihdam öngörüsü	15 Kişi
Proje uygulama süresi	18 Ay
Projenin hedef kitlesi	Projenin hedef kitlesini Iğdır ve Ağrı illerindeki küçükbaş hayvan yetiştiricileri, Bölge’de çalışma çağındaki işsiz nüfus ve tesisi işletecek olan sanayiciler oluşturmaktadır.
Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarıyla ilişkisi	2. Açlığa Son 8. İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme 12. Sorumlu Üretim ve Tüketim
Bölge Planı ile ilişkisi	Stratejik Öncelik 5: Doğal Kaynakların Koruma ve Kullanım Dengesinin Sağlanması Hedef 5.2: Yaşam Alanlarında ve İşyerlerinde Enerji Verimliliği Sağlanacaktır. Stratejik Öncelik 3: İmalat Sanayiinin Geliştirilmesi Hedef 3.4: Bölge’de Üretilen Sanayi Ürünlerinin Katma Değeri Artırılacaktır. Stratejik Öncelik 2: Kırsal Altyapının ve Ekonominin Geliştirilmesi Hedef 2.5: Kırsalda Yaşam Kalitesi Artırılacaktır. Hedef 2.6: Kırsalda Çevre Kirliliği Azaltılacaktır.

Künye 30

Proje adı	Ardahan Doğal Taş İşleme Tesisi Projesi ¹¹
Proje konusu	Çevresel sürdürülebilirlik
Proje özeti	Proje kapsamında Ardahan ilinde bazalt ve andezit hammadde kaynaklarının işlenerek katma değeri yüksek ürünlere dönüştürebilecek doğal taş işleme tesisi kurulacaktır.
Sektör	23. Diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı
Projenin amacı	Ardahan ili doğal bazalt ve andezit yatakları anlamında zengin olup geleneksel olarak taş işçiliği konusunda da imalatlar yapılmaktadır. Ancak Bölge’de yoğun olarak bulunan bazalt ve andezit hammadde kaynaklarının işlenerek katma değeri yüksek ürünlere dönüştürebileceği bir tesis bulunmamaktadır. Proje ile söz konusu hammadde kaynaklarının işlenerek başta inşaat sektöründe geleneksel taş binaların yapımı, kaldırım ve bordür taşı gibi çeşitli alanlarda kullanılabilmesi için doğal taş işleme tesisi kurulacaktır.
Projenin bölge için önemi	Bölge’de yoğun olarak bulunan ancak işlenmeyen bazalt ve andezit Bölge ekonomisine kazandırılacaktır. Hem yeni bir iş sahasının açılması hem de

¹¹ Söz konusu yatırım fırsatlarına ilişkin detaylı bilgiye <https://www.yatirimadestek.gov.tr/> adresinden erişim sağlanabilmektedir.

	inşaat maliyetlerinin azaltılması açısından da Bölge için ayrıca öneme sahiptir.
Yatırımın/tesisin ölçeği (kapasite)	50.000 m ² /yıl doğal taş
Proje yürütücüsü	Özel Sektör
Uygulama yeri	Ardahan/Merkez
Toplam proje bütçesi/ Sabit yatırım tutarı	1.200.000 \$
Projenin ilave istihdam öngörüsü	25 Kişi
Proje uygulama süresi	12 Ay
Projenin hedef kitlesi	Projenin hedef kitlesini Bölge’de inşaat sektöründeki işletmeler, inşaat sektöründe ihracat yapan firmalar, çalışma çağındaki işsiz nüfus ve tesisi işletecek olan sanayici ve/veya sanayiciler oluşturmaktadır.
Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarıyla ilişkisi	8. İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme
Bölge Planı ile ilişkisi	Stratejik Öncelik 5: Doğal Kaynakların Koruma ve Kullanım Dengesinin Sağlanması Hedef 5.3: Doğal Afetler ve İklim Değişikliğine Direnç Artırılacak, Biyoçeşitlilik ve Doğal Kaynaklar Korunacaktır.

Künye 31

Proje adı	Iğdır Antrepo Projesi
Proje konusu	Lojistik ve ticaret
Proje özeti	Proje ile depolama ve ambarlama hizmetleri vermek üzere yılda 360 ton yük miktarını muhafaza edebilecek A sınıfı antrepo kurulacaktır.
Sektör	52. Taşımacılık için depolama ve destekleyici faaliyetler
Projenin amacı	Iğdır ili, 3 ülkeye komşu olması ve uluslararası ulaşım yolları üzerinde bulunması nedeniyle stratejik bir konumdadır. Proje ile dış ticaret yapan firmaların kapasitelerinin artırılması, taşınan yüklerin korunması ve ulaşım giderlerinin azaltılması amaçlanmaktadır.
Projenin bölge için önemi	Iğdır ili Azerbaycan’a (Nahçıvan) açılan sınır kapısı ile faal olmayan ancak uluslararası gelişmeler neticesinde açılma potansiyeli bulunan İran ve Ermenistan’a açılan kapılarıyla uluslararası bir kavşak konumundadır. İl, barındırdığı bu potansiyelin yanı sıra Zengezur Koridoru ve Kars-Iğdır-Nahçıvan Demiryolu projeleri gibi oldukça katma değerli projelerin de güzergâhında yer almaktadır. Proje, uluslararası ticaret yollarının

	kavşağında bulunan Bölge'nin bu stratejik konumundan yararlanarak dış ticaretten elde ettiği gelirlerin artırılması açısından önem arz etmektedir.
Yatırım/tesisin ölçüğü (kapasite)	Muhafaza edilecek yük miktarı (yılda): 360 ton
Proje yürütücüsü	Özel Sektör
Uygulama yeri	Iğdır/Merkez
Toplam proje bütçesi/ Sabit yatırım tutarı	3.650.000 \$
Projenin ilave istihdam öngörüsü	15 Kişi
Proje uygulama süresi	24 Ay
Projenin hedef kitlesi	Bölge'de ithalat ve ihracat yapan yerli ve yabancı firmalar
Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarıyla ilişkisi	9. Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı
Bölge Planı ile ilişkisi	Stratejik Öncelik 6: Lojistik Altyapısının ve Dış Ticaretin Geliştirilmesi Hedef 6.2: Bölge'nin Erişilebilirliği Artırılacaktır.

Künye 32

Proje adı	Ardahan Sahara Tüneli Projesi
Proje konusu	Ulaştırma
Proje özeti	Proje kapsamında Ardahan ile Artvin arasındaki Sahara Geçidi'nde, 13 km uzunluğunda tünel ve bağlantı yolları yapılacaktır.
Sektör	42. Bina dışı yapıların inşaatı
Projenin amacı	Proje kapsamında Ardahan ile Artvin arasındaki Sahara Geçidi'nde tünel açılarak, Doğu Karadeniz Bölgesi ile Serhat Bölgesi arasında güvenli ulaşımın tesis edilmesi amaçlanmaktadır. Bu sayede Karadeniz ile TRA2 Bölgesi'nin irtibatı kolaylaşarak yük ve lojistik hareketliliği sağlanmış olacaktır. Aynı zamanda Kafkasya, Azerbaycan, İran ve Orta Asya ulaşımı için kuzey-güney koridoru oluşturularak ulusal ve uluslararası taşımacılığının desteklenmesi amaçlanmaktadır.
Projenin bölge için önemi	Proje ile TRA2 Bölgesi ve Karadeniz Bölgesi arasındaki ulaşım kolaylaştırılacaktır. Bu sayede Ardahan ilindeki sınır kapılarında gerçekleşen ihracat miktarı artacak, Rusya ve Kafkas ülkelerinden Avrupa ve Ortadoğu'ya taşınacak malzemeler için alternatif güzergâh oluşturulacaktır. Proje, uluslararası ticaret yollarının kavşağında bulunan Bölge'nin bu stratejik konumundan yararlanarak dış ticaretten elde ettiği gelirlerin artırılması açısından önem arz etmektedir.

Yatırımın/tesisin ölçęi (Kapasite)	Tünel uzunluğu: 13 km Bağlantı yolları: 30 km Tünelin yıllık araç kapasitesi: 1.000.000
Proje yürütücüsü	İlgili Kamu Kurumları
Uygulama yeri	Ardahan/Merkez–Artvin/Şavşat
Toplam proje bütçesi/ Sabit yatırım tutarı	700.000.000 \$
Projenin ilave istihdam öngörüsü	-
Proje uygulama süresi	60 Ay
Projenin hedef kitlesi	Projenin hedef kitlesini başta Artvin ve Ardahan’da yaşayan vatandaşlar olmak üzere, bu koridor üzerinde seyahat eden vatandaşlar, tır şoförleri ve ulaşım şirketleri oluşturmaktadır.
Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarıyla ilişkisi	9. Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı
Bölge Planı ile ilişkisi	Stratejik Öncelik 6: Lojistik Altyapısının ve Dış Ticaretin Geliştirilmesi Hedef 6.2: Bölge’nin Erişilebilirliği Artırılacaktır.

Künye 33

Proje adı	Selim-Göle Karayolunun İyileştirilmesi Projesi
Proje konusu	Ulaştırma
Proje özeti	Kars’ın Selim ve Ardahan’ın Göle ilçeleri arasında bulunan ve zarar görmüş olan yaklaşık 50 km’lik yolun Bitümlü Sıcak Karışım (BSK) asfalt kaplamalı hale getirilmesi sağlanacaktır.
Sektör	42. Bina dışı yapıların inşaatı
Projenin amacı	TRA2 Bölgesi’nde hayvan ırkı ve sayısı açısından Kars Selim ilçesi, süt ürünlerinin işlenmesine yönelik ise Ardahan Göle ilçesi önemli potansiyel barındırmaktadır. Bu nedenle ilçeler arasında hem canlı hayvan hem de çiğ süt ticareti gelişmiştir. İki ilçe arasındaki mesafenin yaklaşık 50 km olmasına rağmen geçmiş dönemlerde sathi kaplama olarak yapılan yolun büyük bir kısmı sel ve soğuk hava şartları nedeniyle zarar görmüştür. Proje ile çiğ sütün iki ilçe arasındaki üretim tesisine en kısa sürede bozulmadan ulaştırılması amaçlanmaktadır. Ayrıca proje önerisiyle Ardahan ile Ağrı arasındaki ve Kars ile Erzurum’un kuzey ilçeleri arasındaki mesafe de kısaltılacaktır.
Projenin bölge için önemi	Proje kapsamında Kars’ın Selim ve Ardahan’ın Göle ilçeleri arasında bulunan, sel ve soğuk hava şartları nedeniyle zarar görmüş yaklaşık 50

	km'lik yol iyileştirilecektir. Bu sayede çiğ sütün iki ilçe arasındaki üretim tesisine en kısa sürede bozulmadan ulaştırılması sağlanacaktır.
Yatırımın/tesisin ölçüğü (Kapasite)	10 metre genişliğinde 49 km uzunluğunda Bitümlü Sıcak Karışım (BSK) asfalt kaplamalı yol
Proje yürütücüsü	İlgili Kamu Kurumları
Uygulama yeri	Kars/Selim-Ardahan/Göle
Toplam proje bütçesi/ Sabit yatırım tutarı	50.000.000 \$
Projenin ilave istihdam öngörüsü	-
Proje uygulama süresi	6 Ay
Projenin hedef kitlesi	Projenin hedef kitlesini Selim ve Göle ilçelerinde yaşayan nüfus oluşturmaktadır.
Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarıyla ilişkisi	9. Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı
Bölge Planı ile ilişkisi	Stratejik Öncelik 6: Lojistik Altyapısının ve Dış Ticaretin Geliştirilmesi Hedef 6.2: Bölge'nin Erişilebilirliği Artırılacaktır.

Künye 34

Proje adı	Kağızman-Ağrı Karayolunun İyileştirilmesi Projesi
Proje konusu	Ulaştırma
Proje özeti	Kars'ın Kağızman ilçesi ile Ağrı ili arasında bulunan ve zarar görmüş olan yaklaşık 100 km'lik yolun Bitümlü Sıcak Karışım (BSK) asfalt kaplamalı hale getirilmesi sağlanacaktır.
Sektör	42. Bina dışı yapıların inşaatı
Projenin amacı	Kağızman ilçesi Cumhuriyet döneminden sonra özellikle Ağrı ve Iğdır'dan önemli miktarda göç almıştır. Bu göç sonucunda akrabalık ilişkileri de sıkı bir şekilde devam etmekte haftanın belirli günleri Ağrı ve Kağızman arasında toplu taşıma araçları hizmet vermektedir. Ancak 100 km uzunlukta yer yer stabilize ve yer yer sathi kaplama olan yolun büyük bir kısmı bir önceki proje önerisinde olduğu gibi sel ve soğuk hava şartları nedeniyle zarar görmüştür. Proje ile Ağrı ve Kağızman arasındaki ulaşım konforu artırılacak, seyahat mesafesi kısaltılacak; ayrıca Ardahan ve Kars illerinin de Ağrı ile bağlantısı kolaylaştırılacaktır.
Projenin bölge için önemi	Proje kapsamında Kars'ın Kağızman ilçesi ile Ağrı ili arasında bulunan ve zarar görmüş olan yaklaşık 100 km'lik yol iyileştirilecektir. Bu sayede Ağrı ve Kağızman arasındaki ulaşım konforu artırılacak, seyahat mesafesi

	kısaltılacak; ayrıca Bölge'nin kuzey-güney ulaşım aksı olan Ardahan ve Kars illerinin de Ağrı ile bağlantısı kolaylaştırılacaktır.
Yatırımın/tesisin ölçüğü (Kapasite)	10 metre genişliğinde 101 km uzunluğunda Bitümlü Sıcak Karışım (BSK) asfalt kaplamalı yol
Proje yürütücüsü	İlgili Kamu Kurumları
Uygulama yeri	Kars/Kağızman-Ağrı
Toplam proje bütçesi/ Sabit yatırım tutarı	100.000.000 \$
Projenin ilave istihdam öngörüsü	-
Proje uygulama süresi	12 Ay
Projenin hedef kitlesi	Projenin hedef kitlesini Kağızman ilçesi ve Ağrı ilinde yaşayan nüfus oluşturmaktadır.
Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarıyla ilişkisi	9. Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı
Bölge Planı ile ilişkisi	Stratejik Öncelik 6: Lojistik Altyapısının ve Dış Ticaretin Geliştirilmesi Hedef 6.2: Bölge'nin Erişilebilirliği Artırılacaktır.

EK-2: ÖRNEK PROGRAM FİKRİ KÜNYESİ¹²

Künye 1

Programın adı	Hane Tipi Biyogaz Tesislerinin Yaygınlaştırılması Programı
Programın konusu	Çevresel sürdürülebilirlik
Programın amacı	Program kapsamında TRA2 Bölgesi illerinin temel geçim kaynağı olan tarım ve hayvancılık sektöründeki atıkları kullanarak işletmelerin hane tipi biyogaz uygulamalarını hayata geçirmesi sağlanacaktır. Hayvan atıklarının kurulacak biyogaz tesislerinde değerlendirilmesi, hem organik gübre hem çevresel katma değer yaratmasının yanı sıra işletmeler için de tasarruf sağlayıcı olacaktır.
Programın bölge için önemi	Bölgede, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinden ortaya çıkan atıklar değerlendirilememekte ve çevre kirliliğine neden olmaktadır. Bu atıklar kurulacak hane tipi biyogaz tesislerinde yeşil dönüşümle ekonomiye kazandırılacaktır. Bu sayede Bölge’de hem çevresel katma değer sağlanacak hem de yerel üretimi ve istihdamı artırıcı etkileri sebebiyle yatırım potansiyeli oluşturulacaktır.
Programın öncelikleri	Öncelik 1: Hayvancılık işletmelerinin atıklarının elektrik ihtiyacını karşılayacak biyogaz tesislerinin, Öncelik 2: Tarımsal işletmelerinin atıklarının elektrik ihtiyacını karşılayacak biyogaz tesislerinin kurulmasına yönelik projeler.
Programın uygulama yeri	Ağrı/Ardahan/ Iğdır/Kars
Program süresi	24 Ay
Program yürütücüsü	İlgili Kamu Kurumları
Uygulayıcı kurum/kuruluşlar	<ul style="list-style-type: none"> • Serhat Kalkınma Ajansı: Uygulamanın Bölge’de yapılabilirliğini ortaya koymak adına çerçeve programın ilk yılında bir mali destek programı uygulanacaktır. Ajans, bu programa başvuruların alınması, değerlendirilmesi ve seçimini yaparak azami 2.000.000 TL ve projenin toplam uygun maliyetlerinin yüzde 50’sini geçmeyecek şekilde projelere destek verecektir. • Tarım ve Orman Müdürlükleri: Ajans tarafından uygulanan mali destek programı kapsamında yürütülen projelerin izlenmesine ve uygulanmasına destek olacaktır. İlk yıldan sonra Ajans mali destek programı olmayacağı için, Müdürlükler hem münferit olarak tesis kurmak isteyenlere teknik destek sağlayacak ve bilinçlendirme faaliyetleri yürütecek hem de söz konusu proje faaliyetinin ilerleyen

¹² Bu program fikri bölge planı kapsamında yapılan sosyoekonomik analizler ve saha çalışmaları çerçevesinde ilgili paydaşlarla örnek olarak geliştirilmiş olup bölge planlarının hayata geçirilmesi için gereken bütün programları kapsamamaktadır. Ayrıca bu program, program konusunun tabi olduğu mevzuat çerçevesinde gerekli onayların alınması halinde uygulanabilecektir.

	<p>yıllarda Kırsal Kalkınma Destek Programlarında yer alması için girişimlerde bulunacaktır.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Orman İşletme Müdürlükleri: Söz konusu proje faaliyetinin ilerleyen yıllarda Orman Köy Desteklerinde yer alması için girişimlerde bulunacaktır
Destek türü ve bileşenleri	<p>Mali Destek Programı-Serhat Kalkınma Ajansı(Programın 1. yılı) Teknik Destek-Tarım ve Orman İl Müdürlükleri Mali Destek-Tarım ve Orman İl Müdürlükleri(Programın 1. yılından sonraki yıllar.)</p>
Programın bütçesi	2.000.000 \$
Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarıyla ilişkisi	<p>7. Erişilebilir ve Temiz Enerji 8. İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme 9. Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı 12. Sorumlu Üretim ve Tüketim</p>
Bölge Planı ile ilişkisi	<p>Stratejik Öncelik 5: Doğal Kaynakların Koruma ve Kullanım Dengesinin Sağlanması Hedef 5.1: Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Kullanımı Artırılacaktır. Hedef 5.2: Yaşam Alanlarında ve İşyerlerinde Enerji Verimliliği Sağlanacaktır. Stratejik Öncelik 2: Kırsal Altyapının ve Ekonominin Geliştirilmesi Hedef 2.5: Kırsalda Yaşam Kalitesi Artırılacaktır. Hedef 2.6: Kırsalda Çevre Kirliliği Azaltılacaktır.</p>

T.C. SANAYİ VE
TEKNOLOJİ BAKANLIĞI

#YEREL
KALKINTI
HAREKATI

